

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE BAĞLAÇLAR

Handenur ÇALBAY

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ

2025

Her Hakkı Saklıdır.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI BİLİM DALI

Handenur ÇALBAY
ORCID ID: 0009-0000-2349-2739

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE BAĞLAÇLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ

ERZURUM – 2025

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Turkish Research

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **"TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE BAĞLAÇLAR"** adlı tezin/raporun **tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

☐ Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [*Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.*] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

İSTİSNAİ DURUMLAR*

☐ Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun ....../....../.... tarih ve ..... sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre teze yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun ....../....../.... tarih ve ..... sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun ....../....../.... tarih ve ..... sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

11.08.2025

Aslı ıslak imzalıdır

Handenur ÇALBAY

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ danışmanlığında Handenur ÇALBAY tarafından hazırlanan “**Türkmen Türkçesinde Bağlaçlar**” başlıklı çalışma 11/08/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları - Anabilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı:	Doç.Dr. SÜMEYRA ALAN <i>ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ</i>	e-imza
Jüri Üyesi (Danışman):	Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ <i>ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ</i>	e-imza
Jüri Üyesi:	Dr. Öğr. Üyesi Nursan ILDIRI <i>ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ</i>	e-imza

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

04/09/2025
Prof.Dr. Hüseyin BAYDEMİR
Enstitü Müdürü
e-imza

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
ÖN SÖZ.....	VI
KISALTMA VE İŞARETLER	VII
YENİ TÜRKMEN ALFABESİ.....	VIII
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE ÖNEMİ	1
II. ÇALIŞMANIN AMACI	2
III. UYGULANAN YÖNTEM VE TEKNİKLER	3
IV. TERİMLER VE TANIMLAR.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM BAĞLAÇ KAVRAMI

1.1. BAĞLAÇ NEDİR?	6
1.2. BAĞLAÇLARIN ÖZELLİKLERİ	10
1.3. BAĞLAÇLARIN DİĞER SÖZCÜKLERLE İLİŞKİSİ.....	12
1.3.1. Bağlaç-Edat İlişkisi	12
1.3.2. Bağlaç-Ünlem İlişkisi.....	15
1.3.3. Bağlaç-Betim (Modal) Söz İlişkisi.....	21
1.3.4. Bağlaç-Parçacık (Ownuk Bölek) İlişkisi.....	24

İKİNCİ BÖLÜM BAĞLAÇLARIN SINIFLANDIRILMASI

2.1. KÖKENLERİNE GÖRE BAĞLAÇLAR	28
2.1.1. Türkçe Kökenli Bağlaçlar	28
2.1.2. Yabancı Kökenli Bağlaçlar	29
2.1.3. Karışık Kökenli Bağlaçlar	30
2.2. YAPILARINA GÖRE BAĞLAÇLAR.....	31
2.2.1. Basit Bağlaçlar	31
2.2.2. Türemiş Bağlaçlar	33
2.2.3. Birleşik Bağlaçlar	34

2.6. ANLAM VE İŞLEVLERİNE GÖRE BAĞLAÇLAR	35
2.3.1. Sıralama Bağlaçları	36
2.3.1.1. bilen “ile”	37
2.3.1.2. we “ve”	39
2.3.1.3. u “ve, veya”	42
2.3.1.4. -ly/-li “ve”	44
2.3.1.5. -da/-de “ve, da/de”	44
2.3.1.6. hem “hem, ve, da/de”	46
2.3.1.7. hem-de “ve de”	47
2.3.1.8. bilen hem, bilenem “ile de”	49
2.3.1.9. -dyr/-dir “ve”	49
2.3.2. Karşılaştırma Bağlaçları (Bölünişigi bildirýän baglaýjylar)	50
2.3.2.1. ýa “ya; ya da, veya”	52
2.3.2.2. ýa... ýa/ ýa-da... “ya... ya/ya da...”	53
2.3.2.3. ýa-da “ya da, veya”	54
2.3.2.4. ýa/ýa-da... -my-mi “ya da... mı/mi, yoksa”	55
2.3.2.5. kä... kä... “kah... kah..., bazen... bazen...”	57
2.3.2.6. kä... käte... “bazen... bazen...”	57
2.3.2.7. käte... käte... “bazen... bazen...”	58
2.3.2.8. da/de... da/de... “da/de... da/de”	59
2.3.2.9. hem... hem... (-am/-em...-am/-em) “hem... hem..., da/de...de/de...”	60
2.3.2.10. ne... ne/ne-de... “ne... ne de”	61
2.3.2.11. bir... bir-de... “bir... bir de”	63
2.3.3. Zıtlık Bağlaçları (Garşylygy bildirýän baglaýjylar)	64
2.3.3.1. emma “ama”	65
2.3.3.2. ýöne “fakat, ancak”	68
2.3.3.3. ýöne weli(n) “ancak, aynı zamanda”	69
2.3.3.4. welin/weli “fakat”	70
2.3.3.5. ýogsa(m), ýogsa-da “değilse, yoksa, aksi takdirde”	71
2.3.3.6. bolsa; bolsa-da “fakat, ise”	73
2.3.3.7. bolmasa, bolmasa-da “yoksa, değilse; olmasa da”	74
2.3.3.8. şonda; şonda-da “buna rağmen, ama”	76

2.3.3.9. şeýle-de bolsa “öyle de olsa, buna rağmen, fakat”	76
2.3.3.10. a “ama”	77
2.3.3.11. eýsem “öyleyse, o halde; hatta, ayrıca, aynı zamanda”	78
2.3.4. Şart Bildiren Bağlaçlar (Şert bildirýän baglaýjylar)	79
2.3.4.1. eger; eger-de “eğer, şayet”	80
2.3.4.2. bardı-geldi “eğer, şayet”	81
2.3.5. Sebep Bildiren Bağlaçlar (Sebäp bildirýän baglaýjylary)	82
2.3.5.1. çünki “çünkü”	83
2.3.5.2. sebäbi “çünkü”	84
2.3.6. Aktarım Bildiren Bağlaçlar (Başganyň sözünüň we gepleşigiň baglaýjysy)	85
2.3.6.1. diýip “diyerek, deyip”	85
2.3.6.2. diýen “diye”	87
2.3.7. Zaman Bildiren Bağlaçlar (Wagt bildirýän baglaýjylar)	88
2.3.7.1. haçan “ne zaman, her ne zaman”	88
2.3.7.2. onda, onda-da “o zaman, her ne zaman, o hâlde”	89
2.4. CÜMLE BAĞLAYICISI NİTELİĞİNDEKİ BAĞLAÇLAR.....	90
2.4.1. Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçların İşlev Bakımından Sınıflandırılması	90
2.4.1.1. Açıklama Bildiren Cümle Bağlayıcıları	92
2.4.1.2. Sonuç Bildiren Cümle Bağlayıcıları	93
2.4.1.3. Üsteleme Bildiren Cümle Bağlayıcıları	95
2.4.1.4. Sebep Bildiren Cümle Bağlayıcıları	95
2.4.1.5. Zıtlık Bildiren Cümle Bağlayıcıları	96
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA	102
ÖZ GEÇMİŞ.....	106

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE BAĞLAÇLAR
Handenur ÇALBAY

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ

2025, Sayfa: 106+VIII

Jüri: Doç. Dr. Sümeyra ALAN (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ

Dr. Öğr. Üyesi Nursan ILDIRI

“Türkmen Türkçesinde Bağlaçlar” adlı bu çalışmada Türkmen Türkçesinin dil bilgisel yapısını, işlevlerini ve kullanım özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. “Giriş” bölümünde çalışmanın kapsamı, önemi, çalışmanın amacı, uygulanan yöntemler, çalışmamıza ilgili araştırmalar ve Türkmen Türkçesi hakkında umumi bilgiler verilmiştir. Araştırmada, Türkmen Türkçesindeki bağlaçların tanımı, özellikleri, diğer türlerle ilişkisi, yapı ve anlamlarına göre sıralanışı, işlevlerine göre sıralanması gibi konular Türkiye Türkçesindeki bağlaçlarla karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. Ayrıca bu çalışmada dilbilimcilerin bağlaçların yapısal özellikleri ve kullanım işlevlerine dair değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Çalışmada betimleyici ve karşılaştırmalı dil bilim yöntemleri kullanılarak Türkmen edebî eserlerinden ve yazılı kaynaklardan örnekler derlenmiştir. Elde edilen veriler ışığında, Türkmen Türkçesindeki bağlaçların dilin yapısal ve anlamsal bütünlüğünü sağlama konusundaki rolü ortaya konmuştur. Bu araştırmanın, Türkmen Türkçesinin dilbilgisi yapısını daha iyi anlamaya katkı sağlayacağı ve Türkoloji alanında yapılacak ileri çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, bağlaçlar, dil bilgisi, Türkiye Türkçesi, karşılaştırmalı dilbilim.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****CONJUNCTIONS IN TURKMEN TURKISH****Handenur ÇALBAY****Advisor: Assist. Prof. Dr. Sinan DİNÇ****2025, Pages: 106+VIII****Jury: Assoc. Prof. Dr. Sümeyra ALAN (Chairman)****Assist. Prof. Dr. Sinan DİNÇ****Assist. Prof. Dr. Nursan ILDIRI**

Conjunctions in Turkmen Turkish this study aims to examine the grammatical structure, functions, and usage characteristics of conjunctions in Turkmen Turkish. In the Introduction section, the scope, significance, objectives, applied methods, relevant research, and general information about Turkmen Turkish are provided. In this research, the definition, characteristics, relationship with other types, classification based on structure and meaning, and classification based on functions of conjunctions in Turkmen Turkish are analyzed in comparison with conjunctions in Turkish spoken in Turkey. Additionally, the study includes evaluations by linguists regarding the structural characteristics and functional uses of conjunctions. Descriptive and comparative linguistic methods were used, and examples were compiled from Turkmen literary works and written sources. Based on the obtained data, the role of conjunctions in ensuring the structural and semantic integrity of the language has been demonstrated. This research is expected to contribute to a better understanding of the grammatical structure of Turkmen Turkish and to provide guidance for further studies in the field of Turkology.

Keywords: Turkmen Turkish, conjunctions, grammar, Turkish (Turkey), comparative linguistics.

ÖN SÖZ

“Türkmen Türkçesinde Bağlaçlar” konusunun ele alındığı bu çalışmada Türkmen Türkçesinde yer alan bağlaçların tümü Türkmen dil bilgisi kitapları ve edebî metinler üzerinden tespit edilerek yapı, görev ve işlevleri belirlenmiş; bağlaçlar açısından Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki benzer ve farklı yönler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, Türkmen Türkçesindeki bağlaçların yapı ve görev yönünden detaylı bir tasnifi de sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışma; “Giriş” bölümünde çalışmanın kapsamı, önemi, çalışmanın amacı, uygulanan yöntemler, ilgili yayınlar hakkında umumi bilgiler verilmiştir. Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki bağlaçların karşılaştırmalı ele alınıp dil bilginlerinin bağlaçlarla ilgili görüşleri değerlendirilmiştir. Ayrıca bu bölümde bağlacın tanımı, bağlaçların özellikleri, bağlaç-edat, bağlaç-ünlem, bağlaç-modal söz, bağlaç-parçacık (ownuk bölek) ilişkileri üzerinde durulmuştur. Türkmencede bulunan bağlaçlar ayrıntılı bir şekilde işlevlerine göre tasnif edilmiş ve örneklerle dikkatlere sunulmuştur. Bu bölümde verilen örnekler genel olarak Muratgeldi Söyegov ve arkadaşlarının kaleme aldıkları “*Türkmen Diliniň Grammatikasy*” adlı kitaptan, Türkmenistan milli yazarı Kerim Gurbannepesov’un “Edebiyat we Durmuş” adlı kitabından, Nurmurat Sarıhanov’un “Şükür Bagşy” adlı eserinden, Hocaniyaz Amanov’un “Şir Hüdanyň Penjesi” adlı eserinden ve Ata Govşudov ile Güldurdı Sähetdurdyev’in edebi yazıya geçirdikleri “Myrali we Sultansöýün” adlı eserden yararlanılmıştır.

Sonuç bölümünde; genel bir değerlendirme ile dikkat çeken hususlar belirtilerek çalışma özetlenmiş, Kaynakça bölümüyle de tamamlanmıştır.

Çalışmanın her aşamasında, fikirleriyle yol gösteren ve engin hoşgörüsüyle karşılaştığım her türlü problemin çözümünde yardımlarını esirgmeden yolumu aydınlatan çok değerli hocam, danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ’e şükranlarımı arz ederim.

Her zaman olduğu gibi, eğitim hayatım boyunca da, maddi ve manevi desteğiyle yanımda olan biricik aileme sonsuz teşekkür ederim.

Bu çalışmayı; canım anneme ve 2016 yılında vefat eden canım babama armağan ediyorum.

KISALTMA VE İŞARETLER

/	: veya; sayfa – paragraf
-	: Fiil kökü veya gövdesi
+	: İsim kökü veya gövdesi
=	: Ses denkliği
-	: Konuşma çizgisi olarak kullanılır.
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesaire
vd.	: ve diğerleri
s.	: Sayfa
Yay.	: Yayını, Yayınları
Far.	: Farsça
Rus.	: Rusça
TT	: Türkiye Türkçesi
TTA	: Türkiye Türkçesi Ağızları
ET	: Eski Türkçe
TM	: Türkmen Türkçesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TG	: Türkmen Diliniň Grammatikasy Grammatikasy
MS	: Myrali we Sultansöýün
ÄÄ	: Ärsaribaba ve Ärsarılar
ŞP	: Şir Hüdanyň Penjesi
ED	: Edebiyat we Durmuş
ŞB	: Şükür Bagşy

YENİ TÜRKMEN ALFABESİ

Yeni Türkmen Alfabeti	Türkiye Türkçesindeki Karşılığı	Kiril Alfabeti Karşılığı
A a	A a	А а
B b	B b	Б б
Ç ç	Ç ç	Ч ч
D d	D d	Д д
E e	E e	Э э
Ä ä	E: e: (açık ve uzun)	Ә ә
F f	F f	Ф ф
G g	G g (Ğ ğ)	Г г
H h	H h	Х х
I i	İ i	И и
J j	C c	Ж ж
Ž ž	J j	Ж ж
K k	K k	К к
L l	L l	Л л
M m	M m	М м
N n	N n	Н н
Ň ŋ	N n	Ң ң
O o	O o	О о
Ö ö	Ö ö	Ө ө
P p	P p	П п
R r	R r	Р р
S s	S s	С с
Ş ş	Ş ş	Ш ш
T t	T t	Т т
U u	U u	У у
Ü ü	Ü ü	У у
W w	V v	В в
Y y	I ı	Ы ы
Ý ý	Y y	Й й
Z z	Z z	З з

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE ÖNEMİ

Türkmen Türkçesi, Türk dilleri ailesinin Oğuz kolunun (Batı / Güney-Batı) grubunda yer almakta olup, kendine özgü dil bilgisel yapıları ve zengin bağlaç kadrosuyla dilcilerin dikkatini çekmektedir. Bu bağlamda araştırmamızda “Türkmen Türkçesinde Bağlaçlar” konusu incelenecektir. Çalışmada Türkmen Türkçesinde yer alan bağlaçların tamamı tespit edilerek anlam, görev ve işlevleri belirlenecek, bağlaçlar açısından Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında benzer ve farklı yönler tespit edilecektir. Bu çalışma, Türkçenin zengin bağlaç yapısının belirlenmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Araştırmada, Türkiye’de ve Türkmenistan’da hazırlanmış dil bilim ve dil bilgisi kitapları incelenecektir. Yöntem olarak ise Türkmen Türkçesine ait gramer kaynakları temel alınarak bağlaçların yapısal ve işlevsel özellikleri değerlendirilecektir.

Bağlaçlar, dilde temel olarak görev ögesi işlevi gören sözcüklerdir. Bağımsız bir anlam taşımasalar da cümle içerisinde sözcükleri, sözcük gruplarını veya cümleleri birbirine bağlayarak anlam ilişkisi kurarlar. Bu işlevleriyle dilin ifade gücünü artırarak metin bütünlüğüne katkıda bulunurlar. Bağlaçlar, cümlede birden fazla sözcük veya sözcük grubunu bir araya getirerek aralarında çeşitli anlamsal ve yapısal bağlantılar kuran dil bilgisel unsurlardır. Bu yönüyle Türkçenin anlatım gücüne akıcılık, çeşitlilik ve esneklik kazandırır. Tek bir kelime ya da cümleyle ifade edilmesi güç olan düşünceler, bağlaçlar aracılığıyla dile getirilerek daha estetik ve akıcı bir anlatıma ulaşır.

Çalışma, Türkmen Türkçesinde bağlaçların sınıflandırılması ve anlam ilişkilerinin belirlenmesi açısından dilbilimsel bir çerçeve sunarak, bu lehçeye yönelik dilbilgisi çalışmalarına yeni bir bakış açısı kazandıracaktır. Ayrıca, Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi arasında mukayeseli bir değerlendirme yapılarak, ikisi arasındaki ortak ve farklı yönlerin tespit edilmesine katkı sağlayacaktır.

Bunun yanı sıra, Türkmen Türkçesinin çağdaş yazılı ve sözlü kaynaklardan elde edilen veriler doğrultusunda incelenmesi, bağlaçların kullanım sıklıkları ve işlevsellikleri hakkında kapsamlı bir veri sunacaktır. Böylece, hem dilbilim araştırmalarına hem de Türkmen Türkçesi üzerine yapılan akademik çalışmalara önemli bir kaynak teşkil

edecektir. Çalışmanın bulgularının, dil öğretimi, çeviri çalışmaları ve karşılaştırmalı dilbilim araştırmaları açısından da faydalı olması beklenmektedir.

II. ÇALIŞMANIN AMACI

Bağlaçlar, dilde eş görevli unsurlar olan sözcükleri, sözcük gruplarını ve cümleleri biçimsel ya da anlamsal açıdan birbirine bağlayan temel dilbilgisel unsurlardır. Bu yönüyle bağlaçlar, Türkçenin ifade gücüne önemli ölçüde akıcılık, çeşitlilik ve esneklik kazandırmaktadır. Tek bir sözcük veya cümleyle aktarılması güç olan düşünceler, bağlaçlar aracılığıyla dile getirilerek estetik ve akıcı bir anlatıma ulaşır. Türkçede, özellikle edebî ve kültürel bir iletişim dili olarak kullanımının yaygınlaştığı dönemlerden itibaren, bağlaçların hem sayısı hem de kullanım alanları giderek genişlemiştir. Günümüzde, Türkiye Türkçesi başta olmak üzere diğer Türk lehçelerinde bağlaçların çeşitliliği, işlevselliği ve kullanımı oldukça gelişmiş ve karmaşık bir yapı sergilemektedir. Türk dili, bağlaçlar ve onlarla eş görevli sayılan fiilimsiler sayesinde, küresel ölçekte en işlek ve zengin anlatım imkânlarına sahip edebî dillerden biri hâline gelmiştir.

Türkmen Türkçesi de kendine özgü bağlaç yapısıyla dilbilimcilerin ilgisini çeken önemli bir Türk lehçesidir. Bu çalışmada, Türkmen Türkçesindeki bağlaçlar çok yönlü bir dilbilgisel incelemeye tabi tutularak yapısal ve işlevsel özellikleri yazılı metinler üzerinden değerlendirilecektir. Ayrıca, elde edilen veriler Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılarak bağlaçların benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konacaktır. Bu doğrultuda, çalışmanın özelde Türkmen Türkçesinin, genelde ise Türk dilinin bağlaç sistemi üzerine bilimsel bir katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Bu çalışma, Türkmen Türkçesi bağlamında gerçekleştirildiği için temel olarak Türkmen edebiyatının önemli eserleri ile Türkmenistan'da yayımlanan dil bilgisi ve dil bilim kaynaklarına odaklanmaktadır. Elde edilen veriler doğrultusunda, Türkmen Türkçesindeki bağlaçlar incelenerek yapısal ve işlevsel özellikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, Türk dilinin Oğuz kolunu temsil eden iki önemli lehçe Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesi bağlaç kullanımı açısından karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıkları değerlendirilecektir.

III. UYGULANAN YÖNTEM VE TEKNİKLER

Bu araştırmada Türkmen Türkçesi dil bilgisi ve Türkmen edebiyatı eserleri üzerinden Türkmen Türkçesindeki bağlaçlar, yapı ve işlev açısından incelenip, Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılacaktır. Böylece bağlaç bağlamında lehçeler arasındaki benzerlik ve farklılıklar örneklerle ortaya konarak, Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile ilgili çalışan araştırmacılar için güncel bir kaynak sunulacaktır. Pratik açıdan değerlendirildiğinde, çalışmanın sonuçları ve verileri, eski Türk dili, Türk lehçelerinin karşılaştırmalı grameri, Türkmen Türkçesinin tarihi ve güncel grameri, Türk diline giriş ve genel dil bilim dersleri için faydalı olabilir.

Günümüzde, gerek Türkiye Türkçesinde gerekse diğer Türk lehçelerinde bağlaçların sayısı, kullanımı ve işlevi oldukça zengindir. Türkçe, bugün bağlaçlar ve onlarla eş görevli sayılan fiilimsilerle birlikte, dünyanın en etkin ifade olanaklarına sahip gelişmiş edebi dillerinden biridir. Türkmen Türkçesi de uzun yıllardır bünyesinde barındırdığı zengin bağlaçlar ile dilcilerin dikkatini çeken önemli bir Türk lehçesidir. Bu çalışmada, Türkmen Türkçesindeki bağlaçları tüm yönleriyle ele alınarak dil bilgisel yapı ve işlevleri yazılı metinler ışığında açıklığa kavuşturulacak ve Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılacaktır. Böylece bu araştırma ile özel olarak Türkmen Türkçesinin, genel olarak ise Türk dilinin bağlaç meselesi ele alınmış olacaktır. Bu çalışmada, Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin karşılaştırmalı dil çalışması olduğu için ilk olarak Türkmen edebiyatının önemli eserlerinin ve Türkmenistan’ da yayımlanmış dilbilgisi kitaplarının temin edilmiştir.

Bu çalışmada, ayrıca Serdar Yavuz’un “*Türkiye Türkçesi Ağızlarında Bağlaçlar*” ve Bayan Zhunussova’nın “*Kazak Türkçesinde Bağlaçlar ve İşlevleri*” adlı eserlerinde uygulanan yöntem ve tekniklerden faydalanılmıştır.

IV. TERİMLER VE TANIMLAR

Türk Dil Kurumu’nun (TDK) tanımlarına göre “bağlaç” kavramı şu şekilde açıklanmaktadır: “*Eş görevli kelimeleri veya önermeleri birbirine bağlayan kelime türü, rabıt, rabıt edatı*” (TDK: <https://sozluk.gov.tr/>). Ayrıca TDK’ nin yayımladığı bir başka yayınında şu tanım yer alır: “*Bağlaçlar kelimeleri ya da cümleleri birbirine bağlayan*

kelimelerdir. Bağladıkları kelimeler ve cümleler arasında yakın bir anlam ilişkisi kurarlar.” (<http://www.tdk.gov.tr/>).

Zeynep Korkmaz tarafından hazırlanan ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan “*Gramer Terimleri Sözlüğü*”nde, “söz içinde birden çok kelimeyi, kelime grubunu veya cümleyi birbirine bağlayarak aralarında çeşitli yönlerden ilgiler kuran görevli kelimeler” tanımı yer almaktadır (Korkmaz, 2003: 32).

Türkmen Türkçesi gramer çalışmalarında *bağlaçlar*, genellikle edatların alt bir sınıfı olarak değerlendirilmekte ve *baglayjy* veya *baglayjy kömekçiler* diye karşılanmaktadır. Söyegov ve arkadaşlarına göre, “Türkmen Diliniñ Grammatikasy” adlı kitapta *baglayjy kömekçiler* tanımı şu şekilde yapılmaktadır: “*Sözcükleri ve sözcük öbeklerini birbirine bağlamaya yarayan yardımcı sözcüklere “bağlama edatları” denmektedir.*” (Söyegov vd., 2000: 512).

Türkiye Türkçesinde, dilbilimciler anlam bakımından içerik taşıyan ögeler (leksikal birimler) konusunda genel bir görüş birliği içerisindeyken, yapı itibarıyla görev üstlenen gramer unsurları (gramatik birimler) hakkında görüş ayrılıkları ve yöntem farklılıkları söz konusudur. Bu durum, özellikle bağlaçların dil bilgisi içindeki sınıflandırılmasında açıkça görülmektedir.

Bazı araştırmacılar, bağlaçların biçimsel ve işlevsel açıdan kendine özgü özellikler taşıdığını, bu nedenle ayrı bir kelime türü olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunurlar. Bu yaklaşımı benimseyen dilciler, bağlaçları edatlardan kesin çizgilerle ayırarak, dilin anlam ilişkilerini kurmada üstlendikleri özgün rolleri vurgularlar.

Buna karşın, bazı dilbilimciler bağlaçları, edatlarla benzerlik gösteren yapılar olarak görür ve onları edatların alt türü şeklinde sınıflandırır. Bu görüş, özellikle bağlaçların anlamsal bağımsızlıktan çok gramatikal görev üstlenmeleri ve çekim eki alamamaları gibi ortak özelliklerine dayanmaktadır.

Bu çerçevede Türkiye Türkçesi gramerinde, “bağlaç” teriminin konumu ve tanımı dilciler arasında ortak bir yaklaşıma kavuşmamış; farklı kaynaklarda bağlaçlar ya bağımsız bir tür olarak ya da edatlarla birlikte ele alınmıştır. Bu terminolojik ve yöntemsel çeşitlilik, Türkçede görevli sözcük türlerinin sınıflandırılmasına ilişkin çalışmaların hâlen dinamik ve tartışmaya açık bir alan olduğunu göstermektedir.

Türkmen Türkçesi gramer kitaplarında bağlaçlar aynı şekilde incelenmiş ve genellikle edatların bir alt başlığı olarak ele alınmıştır. Söyegov “*Türkmen Diliniň Grammatikasy*” adlı eserde sözcük türlerini, *atlar* “isimler”, *sypatlar* “sıfatlar”, *sanlar* “sayılar”, *çalyşmalar* “zamirler”, *işlikler* “fiiller”, *hallar* “zarflar”, *sözsoňy kömekçileri* we *kömekçi atlar* “edatlar ve edat gibi kullanılan isimler”, *baglaýjy kömekçiler* “bağlama edatları”, *ownuk bölekler* “parçacıklar”, modal sözler “modallar”, *ümlükler* “ünlemler”, *ses we obraz aňladýan sözler* “yansıma sözcükler” olmak üzere on iki başlık altında incelemektedir. Söyegov ve arkadaşları bağlaçlar için, “*Kelime ve cümleleri birbirine bağlamaya yarayan yardımcı sözlere “bağlama edatları” denir.*” (Söyegov, vd., 2000: 512) şeklinde izah etmiştir.

Ahmet B. Ercilasun ve arkadaşlarının hazırlamış oldukları “*Türk Lehçelerinin Grameri*” adlı eserde edatlar, “bağlama edatları”, “çekim edatları” ve “ünlem edatları” olarak üç gruba ayırmıştır (Ercilasun vd., 2007: 279, 280).

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞLAÇ KAVRAMI

1.1. BAĞLAÇ NEDİR?

Türkiye Türkçesinde bağlaç terimi için Banguoğlu *rabit* terimini kullanmış (1979: 41), Ergin *bağlama edatları* (1993: 330), Ediskun *bağlaç* (1988: 302), Hengirmen *bağlaç* (2002: 175), Börekçi *bağlama edatları* (2009: 132), Korkmaz da önceleri *bağlama edatı* terimini kullansa da (1969: 389) daha sonra Türkiye Türkçesi Grameri'nde *bağlaç* terimini kullanmıştır (2007: 1069), Karahan *bağlama grubu* (1995: 30), Demir *bağlaç* (2013: 508), Adalı *bağlaç* terimi yerine *yönveren* terimini kullanmıştır (1979: 41), Demircan *bağlayıcı* (1984: 31), Bilgegil de *bağlaç* terimini kullanmıştır (1982: 227).

Türkiye Türkçesinde bağlacın tanımı şu şekildedir:

Tahsin Banguoğlu “*Ana Hatları ile Türk Grameri*” adlı eserinde; “Söz içindeki kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri bağlamaya yarayan kelimelere *rabit* adını veririz.” (1940: 41) şeklinde izah etmiştir.

Muharrem Ergin *bağlama edatları* için; “*Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil veya mana bakımından birbirine bağlayan onlar arasında bir irtibat kuran edatlardır.*” (1993: 332) şeklinde tanımlama yapmıştır.

Haydar Ediskun bağlaçları; “*Başlı başına anlamları olmayan, fakat cümleleri ya da eş-görevli kelimeleri ya da kelime öbeklerini hem biçimce hem de anlamca birbirine bağlayan kelimelerdir.*” (1998: 302) diye tanımlar.

Mehmet Hengirmen bağlaçlar için; “*Eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini ve cümleleri birbirine bağlayan sözcüklere bağlaç denir.*” (1998: 175) tanımını yapmaktadır.

Muhsine Börekçi *bağlama edatları* için; “*Cümleyi oluşturan ad öbeği (özne) veya eylem öbeği (tümleçleriyle birlikte yüklem fiili TYF-) ile ilgili olmadıkları için cümle dışı olarak kabul edilen bu öğeler, ad veya eylem öbeğinden herhangi birini değil; her ikisini de komşu cümlelerin anlamından hareketle- tümledikleri için “cümle tümleci” olarak adlandırılabilir.*” (2009:132) diye açıklamıştır.

Zeynep Korkmaz ise; *“bağlaçlar; Kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yükledikleri işlevleri ile bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkileri kuran gramer öğeleridir.”* (2009: 1091) şeklinde açıklamaktadır.

Leyla Karahan *“bağlama grubu”* terimini kullanarak; *“Bağlama edatları ile birbirine bağlanmış iki veya daha fazla isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur.”* (1995: 30) diyerek bağlama özelliği üzerinde durmuştur.

Tufan Demir bağlaçları, *“Tek başlarına anlamları olmayan, anlamca ilgili cümleleri, kavramları ya da görevdeş sözcükleri, sözcük öbeklerini birbirine bağlayan sözcüklerdir.”* (2013: 508) diye belirtir.

Kaya Bilgegil de bağlaçlar için; *“Cümleler, belirtme grupları ve kelimeler arasında irtibat kurmağa yarayan lâfızlara bağlaç denir.”* (1984: 227) tanımını yapmaktadır.

Jean Deny, bağlaçlar için tam bir tanım yapmayarak bağlama görevi üstlendikleri için edatlar içerisinde değerlendirmiştir. Kullanım biçimleri üzerinde durmuştur (1941: 636-676).

Canan Taşbey de bir çalışmasında sözlüklerde bağlaçları *“Türkçe Sözlük’te, “Eş görevli kelimeleri veya önermeleri birbirine bağlayan kelime türü, rabıt.”* (TDK, 1998: 196). *Gramer Terimleri Sözlüğü’nde, “Birden çok kelimeyi kelime grubunu veya cümleyi birbirine bağlayarak aralarında çeşitli yönlerden ilgiler kuran görevli kelimeler.”* (Korkmaz, 2003: 32). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük’te, “Kelime ve Cümleleri birbirine bağlamaya yarayan edatlar.”* (MEB, 1995: 223). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü’nde, “Tek başına anlamı olmayan, ancak eş görevli kelimeleri, kelime öbeklerini veya cümleleri birbirine bağlamaya yarayan kelime türü.”* (Topaloğlu, 1989: 34). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde, “Bir tümcede işlev açısından iki sözcük, iki sözcük öbeğini ya da hem aynı türden hem de ayrı işlevli iki tümceyi birbirine bağlayan biçimbirim, bağlam.”* (Vardar, 2002: 31) tanımlarının yer aldığı görülmektedir.” (2020: 32) şeklinde tanımlamaktadır.

Yukarıda yapılan tanımlamalar neticesinde bağlaç, cümleler, kelimeler ya da kelimeler gruplarını anlam bakımından birleştiren, dilin akıcılığını sağlayan ve anlam akışını gösteren sözcüklerdir diyebiliriz.

Yavuz, “*Türkiye Türkçesi Ağzlarında Bağlaçlar*” adlı çalışmasında “*Türkiye Türkçesi’nde terminoloji konusunda görülen farklı yaklaşımlar Çağdaş Türk Lehçelerinde görülmez. Bağlaç terimi her lehçede karışıklığa sebep vermeyen terimler ile karşılanmaktadır. Türkmen Türkçesi soyuz-bağlayıcı.*” (2010: 7) diye belirtir.

Türkmen Türkçesinde ise bağlaçları; Yıldırım *baglayjylar* (2017: 456), Sarı ve Güder *baglayjylar* (1998: 107), Söyegov *baglayjy kömekçiler* (Söyegov, vd., 2000: 512), Söyegov ve Ärnazarov *baglayjy veya baglayjy kömekçiler* (Söyegov, Ärnazarov, 2017: 85), Ahmet B. Ercilasun ve arkadaşları *baglayjy kömekçiler* (Ercilasun vd., 2007: 279) diye tanımlamaktadırlar.

Türkmen Türkçesinde bağlaçlar için tanımlamalar kısaca şöyledir:

Hüseyin Yıldırım Türkmen Türkçesinde bağlaçlar için; “*Görevli kelime türlerinden olan bağlaçlar kelimeleri, kelime gruplarını, basit cümleleri, bazen de paragrafları birbirine bağlar. Bu tür sözcüklerin bağımsız bir anlamı yoktur. Gramatikal yönden değişmezler ve çekime girmezler.*” (2017: 456) tanımını yapmaktadır.

Buran ve arkadaşları “*Kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan, bunlar arasında ilgi kuran kelimelerdir.*” (2014: 200-201-202) şeklinde izah etmektedirler.

Berdi Sarıyev ve Nurcan Güder bağlaçları, “*Söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde olan iki cümle ögesini veya iki cümleyi birbiriyle bağlamaya yarayan kelimelerdir.*” (1998: 107) diye belirtirler. Ayrıca, bağlaçları şu şekilde ikiye ayırırlar.

“*A) Birleştirme bağlaçları:*

- 1) *İki kelimeyi veya cümleyi birbiri ile birleştirenler: ve, hem, bilen, velin, veli, da-de, lı-li, dır-dir.*
- 2) *Karşıtlık bağlaçları: emma, veli-velin, yöne, emma veli, yöne veli, velin yöne, yogsa-yogsam, bolsa-bolmasa.*
- 3) *Berberlik ve karşıtlık bağlaçları: ya, ya da, kä, katä, ha ha, hala hala-da, isle isle-de, bir bir*

B) Bağlı, İlgili Bağlaçlar:

- 1) *Eger, bardı-geldi*
- 2) *Çünkü, sebäbi.*” (Sarı ve Güder, 1998: 102,104,108).

Söyegov “*Türkmen Diliniň Grammatikasy*” adlı eserinde sözcük türlerini, *atlar* “isimler”, *sypatlar* “sıfatlar”, *sanlar* “sayılar”, *çalyşmalar* “zamirler”, *işlikler* “fiiller”, *hallar* “zarflar”, *sözsoňy kömekçileri* we *kömekçi atlar* “edatlar ve edat gibi kullanılan isimler”, *baglaýjy kömekçiler* “bağlama edatları”, *ownuk bölekler* “parçacıklar”, modal sözler “modallar”, *ümlükler* “ünlemler”, *ses we obraz aňladýan sözler* “yansıma sözcükler” olmak üzere on iki başlık altında incelemektedir. Söyegov ve arkadaşları bağlaçlar için, “*Kelime ve cümleleri birbirine bağlamaya yarayan yardımcı sözlere “bağlama edatları” denir.*” (Söyegov, vd., 2000: 512) şeklinde izah etmiştir.

Muratgeldi Söyegov ve Seyitnazar Ärnazarov bağlaçlar için, “*Görevleri bakımından benzer sözcükleri veya çeşitli cümleleri birbirine bağlayan sözcüklere bağlaç adı verilir. Türkmencede baglaýjy veya baglaýjy kömekçiler adı ile kullanılmaktadır.*” (Söyegov, Ärnazarov, 2017: 85) diye belirtirler.

Söyegov ve arkadaşlarına göre, “*Türkmen Diliniň Grammatikasy*” adlı kitapta *baglaýjy kömekçiler* tanımı şu şekilde yapılmaktadır: “*Sözcükleri ve sözcük öbeklerini birbirine bağlamaya yarayan yardımcı sözcüklere “bağlama edatları” denmektedir.*” (Söyegov vd., 2000: 512). Türkmen dilinde kullanılan *baglaýjy kömekçiler* yani “bağlama edatları”nı iki gruba ayırtmışlardır. Bunlar:

1) “*Hakiki bağlama edatları: we, hem, emma, weli, a, çünki, eger, ya, ya.....ya, ka.....ka, vb.*

2) *Bağlama edatı gibi kullanılan sözler: yöne, bolup, bir, sebäbi, bardıgeldi, vb”.*

Türkmen dilinde kullanılan bağlama edatlarını kuruluşlarına göre üç gruba bölebiliriz:

1) “*Basit bağlayıcılar (Yönekey bağlayıcı): we, hem, emma, weli, welin, yogsam, çünki, eger vb.*

2) *Birleşik bağlayıcılar (Goşma bağlayıcılar) : emma, weli, yöne weli, yogsam bolmasa, bardı-geldi vb.*

3) *Tekrari bağlayıcılar (Gaytalanyan bağlayıcılar) : ya....ya, kä.....kä, bir görseň vb.”* (Söyegov vd., 2000: 513).

Yine aynı eserde, Türkmencede bağlama edatlarını mana bakımından iki gruba ayırabiliriz:

I. Düzmeli Bağlayıcılar (Eşit unsurları bağlayan bağlama edatları) :

Düzmeli bağlayıcılar kendi arasında üçe ayrılırlar:

- a) ***Paralelliği (Ugurdaşlığı) Anlatan Bağlayıcılar:*** we, hem/ hem-de, weli/ welin, yagnı vb.
- b) ***Garşılığı Anlatan Bağlayıcılar:*** emma, yöne,weli, welin, yogsam, yalı, bolsa, gaytam, bolmasa
- c) ***Bölünüşü Anlatan Bağlayıcılar:*** ya, ka, ya-da, ya....ya

II. Eyerceñli Bağlayıcılar (Yan Cümleyi Asıl Cümleye Bağlayan Bağlama Edatları):

Eyerceñli bağlayıcıları aşağıdaki gibi gruplandırabiliriz:

- a) Şart Anlatanlar: eger, bardı-geldi
- b) Sebep anlatanlar: çünkü, sebäbi
- c) “diyip” zarf fiilli kelimeyle, “diyen” sıfat fiilli kelimenin bağlama edatı olarak kullanılışıdır” şeklinde ele alınmıştır (Söyegov vd., 2000: 514; Berkil, 2003: 23).

Türkmen Türkçesindeki bağlaçlarla ilgili yapılan tanımlamalar ile Türkiye Türkçesindeki tanımlamalar arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Hepsinde benzer açıklamalar olduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesi arasında bağlaç kullanımı açısından benzerlikler olsa da dilin esnek özellikleri ve kelime hazinesi açısından bazı farklılıklar görülebilir. Her iki dilde de bağlaçların temel değişimi ve aktarımları büyük oranlarda aynı kalır, ancak kelime tercihleri ve bazı yapısal özelliklerde farklılıklar görülebilmektedir.

1.2. BAĞLAÇLARIN ÖZELLİKLERİ

Korkmaz, “*Türkiye Türkçesi Grameri*” adlı eserinde Türkiye Türkçesinde bağlaçların özelliklerini şu şekilde tanımlamıştır:

1. “*Bağlaçlar da edatlar gibi tek başlarına anlam taşımazlar. Bunlar, “anamlı” değil “görevli” gramer öğeleridir.*

2. Bağlaçların görevleri, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlamaktadır. Ancak, bağlanan ögeler biçim ve anlam bakımından birbirleriyle ilişkili olduklarından, bağlaçlar yüklendikleri farklı işlevlerle söze birtakım anlam ve anlatım incelikleri de katarlar; bağladıkları ögelerin anlam ve anlatım güçlerini genişletip zenginleştirirler.
3. Bağlama işlevlerinden gelen özellik dolayısıyla, cümleler arasında konu ve anlatım bütünlüğü, sözde süreklilik sağlarlar.
4. Edatlar ile bağlaçlar arasında bazı şekil ortaklığı bulunmasına rağmen, kullanılış yerleri ve işlevleri bakımından aralarında herhangi bir ortaklık yoktur. Bu nedenle bazı gramerlerde görüldüğü gibi, bağlaçların edatlar sınıfında yer alması doğru değildir.
5. Başka kelime sınıflarından alınmış şekiller (edatlar, zaman zarfları, zarf-fiiller vb.) bazen cümlede bağlaç olarak kullanılabildikleri halde, bağlaçlar başka kelime sınıflarına geçemezler.
6. Bağlaçlar ad soylu anlamlı kelimelerde olduğu gibi, özne, nesne, tümleç ve yüklem görevi yapmazlar.” (2007: 1094).

Türkmen Türkçesinde ise Hüseyin Yıldırım, “Bu tür sözcüklerin bağımsız bir anlamı yoktur. Gramatikal yönden değişmezler ve çekime girmezler. Görevleri ve işlevleri bakımından bağlaçlar, eşit unsurları birbirine bağlayan bağlaçlar ve cümle başı bağlaçları olarak iki ana grup altında toplanabilir.” (2017: 456) diye belirtir.

Muratgeldi Söyegov ve arkadaşlarına göre Türkmen Türkçesinde bağlaçların özellikleri şu şekilde açıklanabilir:

“1. Gerçek bağlayıcı yardımcılar.

2. Bağlayıcı olarak kullanılan sözcükler.

Gerçek bağlaç (we, hem, emma, weli, a, çünki, eger, ýä, ýä...ýä, kä...kä vb.) aşağıdaki özelliklere sahiptir.

- a) Sözcükler anlamını tamamen kaybetmişlerdir. Bu yüzden onlar bağlam dışında kullanılmazlar.
- b) Bu tür bağlaçlar yapım ve çekim eklerini alamazlar.
- c) Cümle içinde başka sözcük ve sözcük gruplarını bağlamaya yararlar, cümle ögesi olamazlar.

Bağlaç olarak kullanılan sözcüklerin (ýöne, bolup, bir, sebäbi, bardygeldi vb.) aşağıdaki istisnaları vardır.

- a) Tek başına ele alındığında maddi anlam taşırlar.
- b) Bağlaç olarak kullanılan sözcüklerin çoğu yapım ekli veya çekim ekli (sebäbi-i, bol-up, bol-sa, vb.) kullanılmaktadır.
- c) Bazı durumlarda ayrı cümleleri veya sözcükleri birbirine bağlamaya yararlar, sadece o durumda cümlenin ögesi olmazlar. Asıl anlamlarıyla kullanıldığında ise cümlenin ögesidirler.” (Söyegov vd., 2000: 513).

1.3. BAĞLAÇLARIN DİĞER SÖZCÜKLERLE İLİŞKİSİ

1.3.1. Bağlaç-Edat İlişkisi

Zeynep Korkmaz “Edatlar, yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hakim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlelerin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir.” (2017: 895) şeklinde izah etmektedir.

Muharrem Ergin edatlar için “Edatlar manaları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına manaları yoktur. Hiçbir nesne veya hareketi karşılamazlar. Fakat manalı kelimelerle birlikte kullanılarak onları desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi görürler. Onun için manalı kelimeler olan isimlerin ve fiillerin yanında edatlara da vazifeli kelimeler denilmektedir.” (1993: 329) diye belirtir.

Haydar Ediskun’a göre “Edatlar, başlı başlarına anlamları olmayan, ancak anlamlı kelimeler, takımlara, kelime öbeklerine ulandıkları ya da bir cümleye girdikleri zaman çeşitli anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimelerdir.” (1998: 284) diye belirtmiştir.

Kaya Bilgegil de edatlar için “Anlamlarının eksikliği yüzünden tek başlarına bir hükme hedef olmayan veya haklarında hüküm verilemeyen, esasen nefislerdeki mahsur alan da, takip ettikleri isim soylu kelimelerden sonra meydana çıkabilen sözlere edat denir.” (1984: 220) tanımını yapmıştır.

Mehmet Tuğrul’a göre “Edat ayrı görevde bulunan, sözcük veya öbekler arasında ilgi kurar. Bu durumu ile bağlaçtan ayırt edilir; çünkü bağlaç eşit görevli sözcük veya öbekleri birbirine bağlayarak bunların bütün halinde göreve girmelerini sağlar.” (Tuğrul, 1972: 202) tanımını yapmıştır.

Canan Taşbey’in “Türkiye Türkçesinde Bağlaçların Varlığı Üzerine” adlı çalışmasında bağlaçları “çalışmalar neticesinde dil bilimcilerin bağlaçları edatların içinde değerlendirenler ve bağımsız bir tür olarak ele alanlar olarak ikiye ayrıldığı olarak ortaya konmuştur.” (2020: 29-47) diye açıklamıştır.

Yukarıda yapılan tanımlara istinaden şunlar söylenebilir: edatlar tek başlarına kullanıldıkları zaman hiçbir anlam ifade etmezler ve her zaman isimden sonra gelerek kullanılırlar. Kelime ve kelime grupları içerisinde ilişki kurarlar. Anlam bütünlüğünü korumak için önemli görev üstlenirler. Üstlendikleri görev bakımından hâl eklerine benzerler.

Şahin ve Koca “*Türkmen Türkçesi Gramerleri Temelinde Modal Sözlerin Sözcük Türleri İçerisindeki Konumu Üzerine Öneriler*” adlı çalışmalarında “Yardımcı/işlevsel sözcük kategorisinde yer alan edat ve bağlaçlar, tek başlarına cümlede varlık gösterememe, belirli bir anlam içeriğine sahip olmama gibi özellikleriyle modal sözlerle ortak özellikler taşırlar. Ancak edat ve bağlaçlar, sözcükler veya sözcüklerden büyük öbekler arasında çeşitli açılardan ilgi ve ilişki oluşturan sözcük türleridir... Sadece isim veya isim soylu sözcüklere ve sözcük öbeklerine bağlanarak anlam ve görev kazanan edatlar işlevsel açıdan isim çekim eklerine benzerler... Bağlaçlar da tek başlarına anlam ve işleve sahip olmama özelliğiyle modal sözlere benzerler. Edatların aksine bağlaçlar cümle içerisinde farklı konumlarda yer alabilmektedir. Belirli bir sözcük ve sözcük öbeğine bağlanma sınırlılığı bulunmayan bağlaçların temel işlevi, sözcükler veya sözcükten büyük yapılar arasında bağlama ilgi ve ilişkisi kurmalarıdır.” (2024: 279, 296) şeklinde izah etmişlerdir.

Türkmen Türkçesinde ise edatlar şu şekilde tanımlanmaktadır:

Söyegov ve arkadaşlarına göre “Sözsonu edatları ile edat gibi kullanılan isimler arasındaki fark, esasen biçim yönündendir; kullanımları ve yerine getirdikleri sözdizimsel işlevler ise benzerdir. Bu nedenle, her iki grubu bir arada “yardımcı sözcükler” olarak adlandırmak mümkündür.

Yardımcı sözcüklerin temel işlevi, bağımsız anlam taşıyan, biri diğerine bağlı sözcükleri birbirine bağlamak ve aralarındaki çeşitli anlamsal ilişkileri belirtmektir. Bu yönüyle, yardımcı sözcükler hâl eklerine benzer; ancak aralarındaki temel fark, yardımcı sözcüklerin bağımsız birer kelime olarak kullanılmasıdır. Yardımcı sözcükler, ekler gibi kendilerinden önce gelen kelimenin sonuna doğrudan eklenmezler.

Yardımcı sözcükler kendi başlarına anlam taşımazlar; dilin güncel kullanımında, sözlük anlamlarını büyük ölçüde yitirmişlerdir. Bu sözcükler, belirli bir hâlde (durumda) kullanılan ve bağımsız anlam taşıyan sözcüklerden sonra gelerek onlarla birlikte kullanılırlar.

Ancak tarihsel açıdan bakıldığında, yardımcı sözcüklerin aslında özgün anlamlara sahip oldukları görülmektedir. Bugün “yardımcı isimler”in tamamı ile “sözsonu edatları”nın bir kısmı, belirli bağlamlarda hâlâ

bağımsız anlam ifade etmekte ve cümle içinde bir öge olarak diğer sözcüklerle ilişki kurmaktadır.” (2000: 468).

Söyegov ve Ärnazarov, edatları “Sözcükler arasında ilgi kurmaya yarayan, bir sözcüğü diğer sözcükle münasebete geçiren, başka bir deyişle çekim ekleri gibi gramer vazifesi yapan kelimelere edat (ilgeç) denir. Edatlar sözcüklerin sonuna getirilmekle birlikte kendisinden önceki sözcüklerle diğer sözcükler arasında anlam ilişkisi kurarlar. Bu yüzden, Türkmencede söz soňy kömekçileri, Türkiye Türkçesinde son edatlar adıyla da kullanılmaktadırlar.” (2017: 85) şeklinde izah etmişlerdir.

Berkil Türkmencede edatlar ile ilgili yaptığı çalışmada Azimov ve arkadaşlarından alıntılararak “P. AZIMOV, G. SOPIYEV, Y. ÇÖNŇÄYEV, *Türkmen Dili* adlı eserde Türkmencedeki edatlar hakkında şu bilgileri verir: Edatlar, aslen bağımsız sözler olup sonradan bağımsızlığını yitiren fakat ek hâline çevrilemeyen kalıplardır. Ama birçok edat henüz bağımsızlığını yitirmemiştir. Hem kendi başına anlamı olan hem de edat olup kendi başına anlam taşımayan bir şekilde kullanılırlar.” (Berkil, 2003: 16) demektedir.

Ahmet B. Ercilasun ve arkadaşlarının hazırlamış oldukları “*Türk Lehçelerinin Grameri*” adlı eserde edatlar, “bağlama edatları”, “çekim edatları” ve “ünlem edatları” olarak üç gruba ayırmıştır (Ercilasun vd., 2007: 279, 280).

Türkmen Türkçesindeki edatlara örnek verecek olursak:

Buran ve Alkaya “*Çağdaş Türk Lehçeleri*” adlı kitapta edatları şu şekilde ayırmışlardır:

“Yalın haldeki edatlar: galam bilen ýazmak (kalem ile yazmak), guş ýalu uçmak (kuş gibi uçmak), watan üçin gurban bolmak (vatan için kurban olmak), gaplaň kimin güýçli (kaplan gibi güçlü), towşan dek gorkak (tavşan gibi korkak), iş sebäpli eglenmek (iş nedeniyle eğlenmek) vb.

İlgi hali eki almış edatlar: seniň-seňyaly adam (senin gibi adam), onuň-oňbilen ýaryşmak (onunla yarışmak), siziň üçin alada (sizin için endişeleniyorum) vb.

Yönelme hali eki almış edatlar: zähmetiňe görä aýlyk (emeğine göre aylık), ertire çenli garaşmak (yarına kadar bekle), köle tarap ýol (göle taraf yol) vb.

Çıkma hali eki almış edatlar: düýnden buri garaşmak (dünden beri bekliyorum), ikiden soň gelmek (ikiden sonra gel), ondan oň gitmek (ondan önce gitmek), senden başga biri (senden başkası) vb.” (Buran ve Alkaya, 2015: 148-203).

Bu bilgiler ışığında şunlar ifade edilebilir: Türkmen Türkçesinde edatlar, cümle içindeki anlamı pekiştirip sözcükler arasında ilişki kurarken bağlaçlar cümleler veya sözcükler arasındaki bağlantı sağlar. Bu iletişimi daha akıcı hale getirir. Her iki unsur da dilin zenginliğini artırır ve anlamı derinleştirir.

1.3.2. Bağlaç-Ünlem İlişkisi

Türkiye Türkçesinde Korkmaz “*Ünlem gramerimizin en az işlenmiş konularından biridir. Türkiye Türkçesi ile ilgili yerli ve yabancı gramerlerde bu konu tanımı, niteliği, kapsamı ve sınıflandırılması bakımından birbirleri ile ortaklaşan noktalar dışında, genellikle birbirine uymayan veya eksik kalan değerlendirmelere bağlanmıştır.*” (2003: 1139) şeklinde izah etmiştir.

Ediskun, “*Türk Dilbilgisi*” adlı kitabında ünlemleri, yalnızca duygu ve heyecanları anlatan kelime türü olarak tanımlar (1999: 322).

Muharrem Ergin, “*Türk Dil Bilgisi*” adlı kitabında ünlemleri edat bölümünde ele alırken “ünlem edatları” başlığını kullanmış ve ünlem edatlarını şu şekilde tanımlamıştır: “*Bunlar his ve heyecanları, sevinç, keder, ızdırıp, nefret, hayıflanma, coşkunluk vs. gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlardır.*” (1972: 349-352).

Tahsin Banguoğlu, ayrı bir kelime türü olarak ele aldığı ünlemi bir duyusu ya da bir dileği canlı bir şekilde ve bazen tek başına anlatmaya ve bir kimseye seslenmeye yarayan kelimeler olarak tanımlar (1990: 396).

Türkmen Türkçesinde ise ünlemler “*ümlükler*” diye adlandırılır. Türkmen Türkçesinde ise şu şekilde tanımlanmaktadır.

Yıldırım, “*Ünlemler konuşanın söz içinde acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, özlem, hoşnutsuzluk, nefret gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, kovmaya, emretmeye, sormaya, cevap vermeye, onaylamaya, reddetmeye, göstermeye veya tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir sözcük türüdür. Ünlemler gramatikal açıdan cümlenin öğeleri ile bağlanmazlar. Cümlenin başında ortasında ya da sonunda gelebilir.*” (2017: 480) şeklinde izah etmektedir.

Söyegov ve arkadaşları, “*Türkmen Diliniň Grammatikasy*” adlı eserde ünlemleri “*Konuşmacının çeşitli iç duygularını: mutluluğunu, sevincini, şaşkınlığını, üzüntüsünü, öfkesini, kederini, korkusunu, kırgınlığını, rızasının olmamasını, iğrendiğini vb.; arzu dürtüleri: hitabını, seslenmeyi, kovmayı, emretme, rızasını vb. ayrıca hayatın herkes tarafından kabul edilen olumlu gelenek göreneklerini (kutlamak, selamlaşmak, vedalaşmak vb.) saygıyı ifade eden sözcüklere ümlükler denir. Bu sözcükler konuşmada ve sanat eserlerinde sıklıkla kullanılır ve konuşmacının meydana gelen olaya, duruma ilişkin farklı duygu ve görüşlerini kesin ve çok kısa bir şekilde ortaya çıkarır.*” (2000: 561) şeklinde izah etmektedirler.

Türkmen Türkçesi ünlemler bakımından oldukça zengindir. Yıldırım, karşıladıkları anlamlara göre işlek olan ünlemleri şu şekilde ayırmıştır:

“1. Duygu ünlemleri (Emosiýa (iç duygy) bildirýän ümlükler)

a) Olumlu duygular ifade eden ünlemler

I. Sevinç, mutluluk, memnuniyet ifade eden ünlemler

(aý ‘ay, hay’, ba-a ‘aa’, be-e ‘ay, aa’, he-he ‘ha, ha, he he’)

II. Şaşkınlık, hayret ifade eden ünlemler

(a “a,aa”, bay-bow “vay be”, bay “vay”, bay -bay “vay vay”, bay-bu-u “aboo”, be “ah, ah be”, be-heý “oo, vay”, be-ýe “aa, ah”, be-ýeý “aa”, pah “vay”, pah-aý / pah-aý “vay”

III. Özgü, methetme, şımartma, tebrik etme, dilekte bulunma ifade eden ünlemler

(arma(ň) / armaweri “kolay gelsin”, bäh “vay, bravo”, bar bol(uň) / bar bolaweri “var ol, sağ ol”, bay “vay, ahh” vb.

IV. Başkasının düşüncesini onaylamayı, uygun bulmayı, sürdürmeyi ifade eden ünlemler

(ä-hä / äh-ä “ee, ehh”, hüm-m “humm”, heý “hee, hey”, tuf “tü”, wah “vay” vb.

b) Olumsuz duygular ifade eden ünlemler

I. Kızgınlık, öfke, nefret ifade eden ünlemler

(äh “he”, bi-ýä “aman be, öff, häý “vay”, tuf “tü”, wah “vay” vb.

II. Kaygı, tasa, acıma, merhamet, üzgünlük, ifade eden ünlemler

(ah “ah”, wah “ah, vah”, way “ayy, ahh”

III. Hoşnutsuzluk, memnuniyetsizlik, tehdit ifade eden ünlemler

(ah “ah, vay”, beh “aa, ahh, hıh”, hym “hum” oh-o, o-h-o “off”, öf-f/öwf “off, öff”

vb.

IV. Pişmanlık, hasret çekme, üzülmeye, acı çekme ifade eden ünlemler

(ah “ah”, ey-ho “ahh”, juk “ah”, wahey “vah”, arman “ahh, eyvah, yazık, maalesef” vb.

V. Fiziki yorgunluğu ve ağrı, sızı, acı ifade eden ünlemler

(ey-wey- ey “ah, off”, wäk “vah”, way “ah”, daat “ah, vah, imdat” vb.)

VI. Korkma, endişe, çekinme, heyecan, telaş, panik, feryat, ifade eden ünlemler

(daat “ah, vah, imdat”, dat-bidat “imdat”, heyhat “heyhat, eyvah, yazık” vb.)

VII. Şaşkınlık ve tepki ifade eden ünlemler

(bä/bä-ä “aa”, báy-bä “bay be”, ay “ay”, be “hadi” vb.)

1. Seslenme Ünlemleri (İsleg impulslaryny bildirýän ümlükler)

a) İnsanlara seslenme ifade eden ünlemler

(ahaw/a-haw/a-how/ah-aw/ah-ah-ow/a-ho-ow “ey,hey”, ey “hey”, ey hoy “hey” vb.)

b) Hayvanlara ve kuşlara seslenme ifade eden ünlemler

I. Hayvanları ve kuşları çağırma ifade eden ünlemler

(püşbe-püşbe, höw-höw, piş-piş, goş-goş, geç-geç vb)

II. Hayvanları ve kuşları kovalama, ürkütme, korkutma ifade eden ünlemler

(küş-ş, jit/küş, hüşt, hüşt, geç, höw, tok vb.)

III. Hayvanları ve kuşları susturma, sakinleştirme, yemleme, suya yönlendirme vs. ifade eden ünlemler

(horp-horp, çom-çom, durr, çöş, höwliüm-höwliüm, hörele-hörele vb.)

1. Gösterme Ünlemleri

(ine “işte”, ynha “işte”, anha “işte”, hanha “işte” vb.)

2. Sorma Ünlemleri

(hany “hani”, ýeri “hani, hadi”, bakaly “hadi, bakalım” vb.)

3. Cevaplama, Onaylama Ünlemleri

(hawa/hawwa/howwa “evet”, ýok/ýak “hayır”, hökman “mutlak, şart” vb.)”

(2017: 480-507).

Söyegov ve arkadaşları ünlemleri kökenleri bakımından *asıl ümlükler* (asıl ünlemler) ve *yasama ümlükler* (yapma ünlemler) olmak üzere ikiye ayrılırken ifade ettikleri duygular bakımından da *emosiya* (tepki), *polojitel* (olumlu) *otrositel* (olumsuz) olmak üzere üç gruba ayırmaktadırlar. (Söyegov vd., 2000: 567-575).

“*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı kitapta da ünlemler hakkında şu şekilde bilgiler yer almaktadır:

“*Asıl Ünlemler: Bu gruba giren ünlemler insanların duygularını, düşüncelerini, dinleyenlere ulaştırmak için ortaya çıkmış en eski ünlemlerden biridir. Bu nedenle bunlara asıl ünlemler denir. Oldukça geniş bir sözcük grubunu kapsayan bu ünlemler, ses yapısı bakımından çeşitlilik gösterir. Bu tür sözcüklerde, belirli bir tonlama ile söylenişe bağlı olarak ünlü veya ünsüz harflerin uzatılarak ya da yumuşatılarak kullanılması yaygın bir durumdur.*

1. Tek ünlüden oluşan sözcükler.
2. Ünlü ve ünsüzden oluşan sözcükler.
3. Ünsüz ve ünlüden oluşan sözcükler.
4. Ünlü, ünsüz ve ünlüden oluşan sözcükler.
5. Ünsüz, ünlü ve ünsüzden oluşan sözcükler.
6. Ünlü ve iki ünsüzden; ünsüz, ünlü ve iki ünsüzden oluşan sözcükler.
7. Ayır ayrı ünlemlerin yapısı, Türkmenceye özgü olmayan ses birleşimlerinden ve komplekslerinden oluşmaktadır.

Yapma Ünlemler: İsimlere ve fiillere ait bazı sözcükler, güçlü duyguları çeşitli anlamlarda söylemek suretiyle farklılaşmışlar ve ünlem grubuna girmişlerdir. Bir kısmı da alıntı kelimelerdir. Çoğu bu alıntı kelimelerden oluşmuştur. Bunun yanı sıra, bazı isimler ve fiiller, temel sözlük anlamlarını koruyarak, bağlamın gereksinimine göre hem ünlem olarak hem de kendi anlamlarında kullanılabilirler.

Türkmen dilinde, kendi sözcüklerinden türeyen yapma ünlemler oldukça azdır. Yapma ünlemlerin büyük çoğunluğu aslında başka dillerden alınan kelimelerdir. Buna göre, iki gruba ayrılırlar:

a) *Türkmen yapma ünlemler: arma(ñ)!, sag bol(uñ)!, yagşı!, vb.*

b) *Alıntı sözcüklerden oluşan ünlemler: salam!, tüweleme!, ura!, marş!, ya walla! vb.*

Ünlemler ana grup olarak üç başlıktan oluşurlar:

1) *Duygu bildiren ünlemler.*

2) *İstek dürtülerini ifade eden ünlemler.*

3) *Toplumsal olarak kabul edilen iyi geleneklere saygıyı (tebrik, selamlaşma, vedalaşma vb.) ifade eden ünlemler.*

1) *Duygu Bildiren Ünlemler:*

Bu grup sözcükler oldukça fazladır ve konuşmacının çeşitli içsel duygularını dışa vurmasına hizmet eder. Bunların bir kısmı sevinç, hayranlık, şaşkınlık, memnuniyet, onaylama, minnettarlık, teşekkür, gönül kırgınlığı, üzüntü, pişmanlık, öfke, korku, telaş vb. duyguları ifade etmek için kullanılır. Olumlu duyguları ifade ettiklerinde birinci anlamsal katmana olumlu duygu (položitel duýgy), olumsuz duyguları ifade ettiklerinde ise ikinci anlamsal katmana olumsuz duygu (otrisatel duýgy) denir. Bu yüzden çok anlamlı bazı kelimeler, yukarıdaki iki anlamsal katmandan herhangi birine ait örneklerin içinde açıkça bulunabilir.

Bu özelliklere dayanarak, duygusal ünlemler iki büyük gruba ayrılır:

I. *Olumlu duyguları (Položitel Duýgy) ifade edenler: Sevinç, mutluluk, huzuru belirtirler. Ural, bo-o!, be-e!*

Hayranlık ve şaşkınlık ifade edenler: Ey-hoy!, bah-ow!, bay-ba!, bay-bu-u!, be-e!, pah-pah!..

Övgü, takdir, teşvik ve cesaretlendirmeyi ifade edenler: Bay!, Bay-bay-ow!, Bäh!, Jan-jan!, Jaşal!, Arma(n)!, Bar bol(uñ)!..

Başkasının fikrini onaylama, kabul etme ve belirli bir sonuca varmayı ifade edenler: Hü-m-m!, ä-hä!, hä-hüm!, Hä!..

II. *Olumsuz duyguları (Otrisel Duýgy) ifade eden ünlemler:*

Bunlar genellikle aşağıdaki anlamlarda kullanılır:

Öfke, nefret, kızgınlık ve küfür ifadeleri: Äh!, Tüf!, Hey!, Wah!, Pahay! (Yazık!), gözüñ çyksyn! (gözün çıksın!), Ataña nälet!(Atana lanet olsun), Ataňanälet!, Äteňenälet!, Äteňet!, Haram! (Haram olsun), Öýüñ köýsün!(Evin yansın)...

Endişe, keder ve üzüntüyü ifade edenler: Way!, Wah!, Ah!...

Memnuniyetsizlik ve hoşnutsuzluk ifade edenler: Ah!, pähey!, hym!, toba-toba!...

Pişmanlık, hayıflanma, üzüntü ve kederi ifade edenler: Juk-juk!, wahey!, wayey!, wey-wey!...

Fiziksel ağrı, yorgunluk ve bitkinliği ifade edenler: Way!, hay-way!, wayey!, üff!...

Korku, panik ve tedbirli olmayı ifade edenler: : Dat-bidat!, wä-ä-ä!, eýh!, wayh!, wah!, way!//way-way!, ba-a!...

Şaşkınlık ve hayret ifade edenler: Be-be-be!, ay-ýay-ýay!, bā-bā!...

Memnuniyetsizlik, küçümseme, alay etme ve iğnelemeyi ifade edenler: Hym!, ä!, häh-häh!...

Şüphe, inkar etme ve güvenmeme ifadeleri: Äl!, be!, ay!, goýa!, ay ýog-a!...

Reddetme, kaçınma ve inkâr etme ifadeleri: Äý-äýjik!, bay-ba!, ba!..

2) İstek Dürtülerini İfade Eden Ünlemler:

Bu gruba, konuşmacının iradesini, buyruğunu, amacını, niyetini, arzusunu vb. ifade eden ünlemler girer. Bu tür sözcüklerin birçoğu oldukça eski ünlemler ve seslenmelerdir. Kime ve neye hitap edildiğine bağlı olarak iki gruba ayrılırlar:

a) İnsanlara hitap eden ünlemler: Bu gruptaki ünlemler çağrı ve hitap tonuyla söylenir ve birine seslenmeyi, çağırmayı, bağırma, emir vermeyi, talep etmeyi ve dinleyicinin dikkatini çekmeyi ifade eder: Ahaw!//ah-aw!//ah-ah-ow!, ahay!//ähey!, eý!, haw!//how!, ha-aw!//ho-ow!, hay!//hey!...

b) Hayvanlara ve kuşlara hitap eden ünlemler: Bu ünlemler genellikle evcil hayvanlara ve kuşlara hitap ederken kullanılır. Konuşmacı, bu ünlemleri kullanarak hayvanların belirli bir hareketi gerçekleştirmesini amaçlar. Konuşmacının bu ünlemleri hangi amaçla kullandığına bağlı olarak, bu grup kendi içinde üç alt gruba ayrılır:

I. Hayvanları ve kuşları çağırmayı ifade eden ünlemler: Kür-kür!//kürçük-kürçük! (eşek, kürre), höw-höw! (sygyr, öküz), piş-piş! (pişik), geç-geç! (geçi, çebiş)...

II. Hayvanları ve kuşları kovmayı, korkutmayı ifade eden ünlemler: Küş-ş! (guş), jit!//küç! (it, güjük), geç! (geçi, çebiş), tok! (towuk)...

III. Hayvanları sakinleştirmeyi, beslemeyi, suya yaklaştırmayı veya belirli bir hareketi yapmaları için teşvik etmeyi ifade eden ünlemler: Horp-horp! (deve, deve yavrusu suya yaklaştırılırken), çom-çom! (inek, dana, öküz suya yaklaştırılırken), gurray! (koyun, keçi suya yaklaştırılırken), durrr! (at, kısarak durdurulurken), çöş! (eşek durdurulurken), hyh! // hyh-çök! (deve çöktürülürken).

3) Toplumsal Olarak Kabul Edilen İyi Geleneklere Saygıyı (tebrik, selamlaşma, vedalaşma vb.) İfade Eden Ünlemler:

Hoş!, sag bol(un)! (sağolun), buyruñ! (buyrun), ýagşy! (iyi), giç ýagşy! (iyi geceler!), haýyr! (hayırlıolsun), salawmaleýkim // essalawmaleýkim!, waleýkim essalam!, ömrüñ uzak bolsun! (Ömrün uzun olsun!) vb.” (Söyegov vd., 2000: 567-575).

Yukarıda da belirtildiği üzere *ümlüklerin* en önemli görevi insanlar arasındaki ilişkilerde duygu ve düşünceleri etkili bir şekilde ortaya koymasıdır. Ünlemlerde vurgu önemlidir. Ünlemler cümle dışı unsurlardır. Kendinden önceki veya sonraki cümlelerle

bağlanmazlar. Ünlemler yapım eki almazlar ve cümleye duygusal ifadeler kattığından dolayı anlatımı daha güçlü kılmaktadırlar. Ünlemler Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de önemli bir yere sahiptirler.

Berdi Sarı ve Nurcan Güder de eserlerinde ünlemleri “ümlükler” (1998: 102-103) ve bağlaçları “baglaýjylar” (1998: 107-110) ayrı ayrı başlık altında ele almışlardır.

— *Aý, akmak adam. Seniň çölde gygyran sesini oba itleri nädip eşitsin.* (MS 54)
“Ay, ahmak adam. Senin çölde bağırın sesini köy köpekleri nasıl duysun?”

— *Walla, gumlularyň göçüp gelen ýeri ajaýyp ýer eken_ diýip, Pälwan gotur seslendi* (B.Hudaýnazarow. *Gumlular*). (TG 563) “Valla, Gumluların göçüp geldiği yer harika bir yermiş.” diye, Pälwan yüksek sesle seslendi (B. Hudaýnazarow. *Gumlular*).”

Ah çekdim, bilim бүküldi, Sütünim arşa çekildi. (ŞB 24) “Ah çektim, aklım karıştı, Gücüm arşa çekildi.”

Her ne kysaň, kyl, özümde ygtyýarym ýok meninň, Yşk edindir çünki bir gül, ey gözel hanym, saňa! (ED 12) “Her ne kıarsan, kıl, çünkü bende yetki yok, Aşk edindim çünkü bir gül, ey güzel hanım, sana!”

Ey, yumrulmuş köne dünyä! Kimler saňa boldı eye? (ÄÄ 39) “Ey yamulmuş köhne dünya! Kimler oldu sahip sana?”

1.3.3. Bağlaç-Betim (Modal) Söz İlişkisi

Çağdaş Türk Lehçeleri içerisinde hemen hepsinde yer alan betim¹ sözler önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye Türkçesi gramerlerinde ayrı bir sözcük türü olarak değerlendirilmez. Türkiye Türkçesinde betim sözler, gramerlerde zarflar, bağlaçlar, cevap edatları, pekiştirme edatları gibi farklı gruplar içerisinde ele alınmaktadır (Biray, 2009: 340-358; Delice, 2018: 1-13).

¹ Bayan Zhunussova “Kazak Türkçesinde Bağlaçlar ve İşlevleri” adlı doktora tezinde şöyle demektedir: “Betim [bet-m] is. 1. Betimleme işi; betimleme, tasvir, (1942). 2. ed. Bir olayı, bir kimseyi, bir şeyi veya duyguyu betimleyen söz ve yazı; tasvir. (Çağbayır, 2007: 567) TDK Güncel Sözlük’te de aynı şekilde tanımlanmıştır. “modal sözcükler” anlatıcının anlattığı olaya karşı olan duygu durumunu ve tutumunu tasvir ederek yansıtmaktadır. “betim” sözcüğünün tanımı dikkate alınarak “modal sözcükler” Türkiye Türkçesinde “betim sözler” olarak adlandırılabilir” Sinan Dinç’in terim önerisidir.” Aynı zamanda “Kazak Türkçesinde Bağlaçlar ve İşlevleri” bu çalışmada da “betim sözcükler” terimi tercih edilecektir. (Zhunussova, 2024: 106).

Türkmen Türkçesinde betim sözler, dildeki olabilirlik ve gereklilik gibi anlam yüklü ifadeleri taşıyan ve konuşanın bir durumu, eylemi veya olayı nasıl değerlendirdiğini belirten dilsel yapılar olarak tanımlanırlar. Bunları yardımcı sözcükler içinde tasnif etmişlerdir: *belki, ähtimal, ýeri, hawa, ine, has, tas, hut, edil* vb. (Söyegov vd., 2000: 549).

“*Başka bir deyişle, modal sözler, bir olayın veya eylemin gerçeklik durumunu değil, onun olabilirlik durumunu ifade eder. Türkoloji’de modal sözleri diğer kelime gruplarından ayıran ilk kişi N. K. Dmitriev’dir*” (Söyegov vd., 2000: 549).

P. Azimov’un “*Häzirki Zaman Türkmen Dili*” adlı kitabında Türkmen Türkçesindeki sözcükleri *özbaşdak sözler* (bağımsız sözcükler) ve *kömekçi sözler* (yardımcı sözcükler) şeklinde iki ana başlığa ayırır (Azimov, 1960: 139-140).

Söyegov ve arkadaşları tarafından hazırlanan “*Türkmen Diliniň Grammatikasy*” adlı çalışmada modal sözleri ikiye ayırır:

Gerçek modal sözler

İşlevsel modal sözler

Gerçek modal sözler: belki, garaz, ylaýta-da, ähtimal vb. Bunlar modal sözler olarak bilinir. İşlevsel modal sözler ise bağımsız sözcüklerin veya yardımcı sözcüklerin modal anlamlarda kullanılmasını ifade eder: gel, belli, diýmek, aýdaly, dogry vb.

Modal sözler işlevleri bakımından iki gruba ayrılırlar:

Konuşanın, söylediği fikir hakkındaki görüşünü anlatan modal sözlerdir:

ýeri, hawa, belki, elbetde, meger, garaz, ähtimal, mümkin, hökman, çemeli, gerek, bar, ýok vb.

Kelimenin, kelime grubunun, anlamına ek fikirler veren modal sözler:

has, hut, juda, tüýs, tä, ras, hakyt, edil, ine, ynha, däl, emes, tas vb.” (Söyegov vd., 2000: 550-551).

Modal sözler yine “*Türkmen Diliniň Grammatikasy*” adlı çalışmada anlam bakımından şu şekilde ayrılırlar:

“1) Güçlendirmeyi ve belirtmeyi anlatan modal sözler: *has, hut, juda, edil, tüýs.*

2) Gösterme anlatan modal sözler: *ine, ynha, anha, holha, ana.*

- 3) Farklılaşmayı anlatan modal sözler: diñe, hut, ylayta-da.
- 4) Dinleyicinin dikkatini çekmeye yarayan modal sözler: ýeri, bakaly//bakalyň, hany, me,
- 5) Tasdikleme anlatan modal sözler: hawa, ahyry, dogry
- 6) Yokluk ve inkâr anlatan modal sözler: däl, tas, ýok
- 7) İnanmayı, emin olmayı anlatan modal sözler: hökman, elbetde
- 8) Tahmin etmeyi anlatan modal sözler: belki, meger, ähtimal, ahmal, mümkin
- 9) Genelleştirmeyi, toplamayı, sonuç çıkarmayı anlatan modal sözler: garaz, umuman, şeýlelikde
- 10) Duygu ve canlılık anlatan modal sözler: Ahbeti/ ahbetin, ahyr/ahyry, beri/berin, dänin/ däninim, weli/welin.” (Söyegov vd., 2000: 553-560)

Şahin ve Koca bir çalışmada “...edat ve bağlaçlar, sözcükler veya sözcüklerden büyük öbekler arasında çeşitli açılardan ilgi ve ilişki oluşturan sözcük türleridir. Modal sözlerin sözcükler, sözcük grupları veya cümleler arasında ilgi ve ilişki kurma özellikleri yoktur. Sadece isim veya isim soylu sözcüklere ve sözcük öbeklerine bağlanarak anlam ve görev kazanan edatlar işlevsel açıdan isim çekim eklerine benzerler. Bağlı bulunduklarıyla yapının daima sonuna bağlanan ve bağlandığı yapıyla birlikte cümlelerin ögesi olabilen edatlar, bu özellikleriyle modal sözlerden net bir şekilde ayrılabilir. Modal sözler; cümlede herhangi bir unsura bağlanmazlar, cümlelerin tamamını kapsayacak özellikte olup cümlelerin ögesi olamazlar.” (Şahin ve Koca: 2024: 279-296) şeklinde izah etmişlerdir.

Bağlaçlar, cümlede belirli bir anlam ve işlev taşımazlar, ancak cümledeki sözcükler veya sözcük öbekleri arasındaki ilişkiyi kurarak bir bağlama işlevi görürler. Bağlaçlar, bu özelliğiyle modal sözlerle benzebilir, çünkü her iki tür de tek başına anlam taşımaz ve kendi başlarına cümlede belirli bir işlev üstlenmezler. Yani, bağlaçlar da modal sözler gibi, cümlede anlamın şekillendirilmesinde dolaylı bir rol oynarlar. Bağlaçlar, cümlede farklı yerlerde kullanılabilirler. Yani bağlaçların cümledeki konumu esnek, herhangi bir belirli yer kısıtlaması yoktur. Örneğin, bağlaçlar cümlelerin ortasında, başında veya sonunda kullanılabilir. Bununla birlikte, modal sözler cümlede bir bağlama işlevi görmezler, ancak cümleye anlam derinliği veya nüans katmak için kullanılırlar. Modal sözler, cümlelerin genel anlamını şekillendiren, ancak bağlama işlevi bulunmayan özgül kelimelerdir. Modal sözlerin rolü, cümleye ek bir olabilirlik veya gereklilik gibi anlam katmak iken, bağlaçlar bağlantı kurmak ve cümledeki farklı ögeler arasındaki ilişkileri belirlemekle yükümlüdürler. (Şahin ve Koca: 2024: 279-296)

Göründüğü üzere modal sözler herhangi bir ek almazlar ve sorulan sorulara cevap niteliği taşımaktadırlar. Bir nevi *ownuk böleklere* benzemektedirler.

Belki, *özleriniňkini dogry diýip bilýändirler we bagşy şundan boýun gaçyrmaz diýip pugta ynanyandyrlar.* (ŞB 10)

“Belki, kendi görüşlerinin doğru olduğunu düşünüyorlar ve bağşının da bundan dolayı karşı çıkmayacağına kesin olarak inanıyorlar.”

Elbetde, *käbir ýaşlar ol analizden närazy hem boldular.* (ED 24)

“Elbette, bazı gençler o analizden dolayı kızgın oldular.”

— **Xawa** *bilýän. Näme bilmän. Lelin.* (ED 189)

“— Evet, biliyorum. Ne bileyim. Lelin.”

Ol ýöne ýerden seniň üstüne gelen düldir. (TG 552)

“O, boşuna senin üzerine gelen biri değildir.”

Şonuň üçin-de, ol legendar şahsyýet barada käbir maglumatlara ýüzlenmek zerur bolsa gerek. (ÄÄ 13)

“Bunun için de o efsanevi kişilik hakkında bazı bilgilere bakmak zaruri olsa gerek.”

Megerem *şu häsiýetleriň jemlenmegi zerarly bolsa gerek, meniň tanşym näme üçindir maňa goşgy setirlerimi ýatladyar.* (TG 551)

“Sanırım bu özelliklerin birikimi nedeniyle olmalı, tanıdığım biri nedense bana şiir satırlarını hatırlatıyor.”

1.3.4. Bağlaç-Parçacık (Ownuk Bölek) İlişkisi

Söyegov ve arkadaşları “parçacıklar”² için “*Türlü türlü sözcüklerin, sözcük öbeklerinin ya da cümlelerin anlamına nüans vermek için kullanılan gramer elementlerine ownuk bölekler denilmektedir*” şeklinde tanımlanmaktadır. (Söyegov vd., 2000: 528).

² Bu sözcük Rusça gramer terimi olan “çastitsa” (parçacık) (Baskakov vd., 1970: 446) teriminden çeviri olarak Türkmen Türkçesine “Ownuk bölek” (Küçük parça) olarak aktarılmıştır. Rusça ise bu sözcüğü “particles” (Ahmanova, 1966: 512) terimine karşılık almıştır. İngilizceden Türkçeye “par.ti.cle (part’tikül) i. 1. zerre, parçacık, partikül. 2. dilb. Ek, edat, takı” şeklinde çevrilmiştir (Redhaouse, 2009: 320). Bu çevirilerden “parçacık” terimi bu çalışmada tercih edilmiştir.

Türkiye Türkçesinde Korkmaz, “...bağlama görevleri yanında sonuna geldiği dil birliklerine dikkati çekme, kuvvetlendirme, belirtme işlevi de katan edatlardır.” (1992: 122) şeklinde izah etmiştir.

Ergin “*Türk Dil Bilgisi*” adlı eserinde “...kuvvetlendirme fonksiyonu daha belirgindir.” (1988: 344) diye belirtir.

Leyla Karahan’ın da ifade ettiği gibi vurgulama, kuvvetlendirme veya bağlama işlevleriyle bağlaç, bağlama edatı özelliklerini taşımaktadır (2009: 313-314).

Nergis Biray “*Doğrudan anlamı etkileyen ve söz dizimine anlamca katılan dil birlikleri pekiştirme, kuvvetlendirme ve vurgulama işlevleriyle kullanılırlar. Bazen ögelerin başında bazen arasında bazen de sonunda yer alarak cümlelerin farklı ögelerini vurgularlar.*” (2015: 955-994) diye belirtir.

Ownuk bölekler hakkında “*Türkmen Dilinin Grammatikasy*” adlı eserde temel özellikleri şunlardır:

- “1. Ownuk bölekler bağımsız olarak kullanılmazlar ve cümle ögesi olamazlar.
2. Ownuk bölekler, yalnızca birlikte kullanıldıkları sözcüğün, söz diziminin ya da cümlelerin anlamına ek bir vurgu (onaylayıcı, soru, sınırlayıcı, karşılaştırmalı vb.) katacak şekilde anlam kazanırlar.
3. Aslında bağımsız anlam taşıyan kelimelerden türemiş olmalarına rağmen, ownuk bölekler leksikal bir birim değildirler: bunlar fonetik açıdan büyük değişimlere uğrayarak leksikal biçimlerini kaybetmişlerdir. Birkaç ownuk bölek, ses uyumu kuralına uyarak türetilmiştir ve bunun sonucunda birçok farklı ownuk bölek ortaya çıkmıştır.
4. Ownuk bölekler vurgu kabul etmezler. Ownuk bölekler, eklerle benzerlik gösterirler. Ancak onları eklerin arasına dâhil etmek mümkün değildir, çünkü ekler belirli bir kelime grubunu tanımlayan bir biçimsel ve anlamlı işlevi yerine getirir. Ownuk bölekler ise böyle bir işlevi yerine getiremezler; bu yüzden ownuk bölekler, tüm sözcük gruplarıyla değilse de çoğu ile birlikte kullanılırlar. Ownuk böleklerin kullanımıyla ortaya çıkan anlam, eklerin anlamından daha derin ve çok boyutludur.
5. Anlamsal sentaktik işlevlerine göre ownuk bölekler bağlaçlara benzerler, ancak özelliklerine göre birbirlerinden belirgin bir şekilde ayrılırlar.

Genellikle, bağlaçların sentaktik işlevi, sözcüklerin ya da cümlelerin belirli anlam ilişkilerini (uyum, karşıtlık vb.) anlatmaktır. Ancak ownuk bölekler böyle değildir. Bu yüzden ownuk böleklerin çoğu, birkaç anlam

farklılığı (soru, yöneltme, onaylama, pişmanlık vb.) ifade eder.” (Söyegov vd., 2000: 528-529).

Türkmencedeki ownuk bölekler “*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı eserde kullanılışlarına göre üçe ayrılır.

- 1) “ *Sözcüğün, sözcük öbeğinin veya cümlenin sonuna getirilenler: -a/-e; -ha/-he; -da/-de; -ay/-ey; -ayt/-eyt; -la/-le; -haw vb.*
- 2) *Sözcüğün, sözcük öbeğinin veya cümlenin öncesinde kullanılanlar: hi; hiy; ne; iň; hiç; tä vb.*
- 3) *Türkmen dilinde aý, eý, haw, häw gibi ownuk bölekler hem postpozitif hem de prepozitif şekilde kullanılır.*

Fonetik yapıları açısından Türkmen dilinde kullanılan küçük parçalar aşağıdaki gruplara ayrılabilir:

Bir sestem (ünlü) oluşunlar: -a/-ä

İki sestem (ünsüz+ünlü ya da ünlü+ünsüz) oluşunlar: -da/-de, (-da:-dä), -da/-de, -aý/-eý, -my/-mi vb.

Üç sestem (ünsüz+ünlü+ünsüz ya da ünlü+ünsüz+ünsüz) oluşunlar: haw, how, aýt vb.

Dört sestem (ünsüz+ünlü+ünsüz+ünlü) oluşunlar: -myka/mikä (-my+ka, -mi+kä).” (Söyegov vd., 2000: 529).

Onuň aladasyňy eder diýjegiň ýeke biri dülmü? (ŞB 5) “Onun kaygısını çeker diyeceğin tek bir kişi değil mi?”

Ikimiziň dostlugymyz birdenkä goýun bilen gurdyň, tilki bilen şiriň dostlugyna meňzärmikän öýdýän. (TG 532) “İkimizin dostluğu birdenbire koyunla kurdun, tilkiyle aslanın dostluğuna benzer mi acaba?”

Ölme-hä, Görogly, ölme, / Ölinçäň sözüňden dönme. (TG 542) “Ölme ha, Köroğlu, ölme! / Ölünceye kadar sözünden dönme!”

— *Hä, hany bir sözle, hä, ýeri -diýip, çagajyga lak atdy welin, ol üm bilmez çaga gülüp:*

— *Patyşanyň zulumynyň ýamandygyny diýdi. (MS 23) “Ha, hadi bir konuş, ha, söyle diyip, çocuğu sohbe çekmeye çalıştı fakat o işaretten anlamaz çocuk gülüp: Padişahın zulmünün kötü olduğunu söyledi.”*

Şeýlelik bilen, häzir biziň elimizde galan puluň jemi dos-dogry iki müň baş ýüz tümen pul. (TG 548) “Böylece, şu anda elimizde kalan paranın toplamı tam olarak iki bin beş yüz tümen para.”

*Dashowuzyň iki häkimi bardy. Olaryň birisi gadymdan **nesilme-nesil** gelýän Hywa hanlarynyňkydy. (TG 533) “Daşoğlu'nun iki hükümdarı vardı. Onlardan biri, eski zamanlardan nesilden nesile geçen Hive hanlarına aitti.”*

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞLAÇLARIN SINIFLANDIRILMASI

2.1. KÖKENLERİNE GÖRE BAĞLAÇLAR

Söyegov ve arkadaşları kaynaklarına göre kökenlerine göre bağlaçlar hakkında şöyle demektedir:

“Yazılı anıtlardan görüldüğü üzere, bağlaç yardımcıları dilin erken dönemlerinde mevcut değildi. Bunlar dilin daha sonraki dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Ancak bu, tümünün aynı anda oluştuğu anlamına gelmez. Örneğin, Orhun Yazıtlarında we, hem, emma gibi bağlaçlar kullanılmamıştır. Bu bağlaçlar, 11. yüzyıldan itibaren aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yöne, sebâbi gibi sözcükler ise bağlaçlık işlevini daha sonraki dönemlerde üstlenmişlerdir. Bu durumda, dilin gelişmesi, gramatik yapının olgunlaşması ve düzenlenmesiyle birlikte Türkmen Türkçesinde bağlaç yardımcıları kategorisi oluşmuştur. Diğer yardımcı sözcüklerde olduğu gibi, bağlaç yardımcıları da aslında anlamı olan bağımsız sözcüklerin, somut anlamlarını yitirmesi sonucunda meydana gelmiştir.

Türkmen Türkçesinde kullanılan bazı bağlaçlar başka dillerden geçmiştir (we, emma, jagny gibi Arapçadan; hem, ya, eger gibi Farsçadan) ve bu kelimeler Türkmen Türkçesinin söz varlığına tamamen yerleşmişlerdir. Bunların bazıları fonetik açıdan değişikliğe uğramış olsa da, biçimsel yapılarını korumuşlardır.

Bununla birlikte, bazı bağlaçlar ise anlamı olan genel Türkçe sözcüklerin sözlük anlamlarını kaybetmesiyle oluşmuştur.” (2000: 512)

Kökenlerine göre bağlaçlar üç gruba ayrılarak incelenebilirler: 1. Türkçe kökenli bağlaçlar, 2. Yabancı kökenli bağlaçlar, 3. Karışık kökenli bağlaçlar.

2.1.1. Türkçe Kökenli Bağlaçlar

Korkmaz’a göre *“Türkçe olanların sayısı pek çoktur. Başlıcaları şunlardır: açıkçası, ancak, anlaşılan, ardından, arkasından, ayrıca, bak, bakalım, bakarsın, bakın, bereket versin, besbelli, bırak, bile, bilemedin, bilmem, bilsen, bir ... bir, bir de, böylece, böylelikle, bununla beraber, bununla birlikte, da, dahası, dahi, değil mi, değilse, derken, diyeceğim, doğrusu, doğrusunu istersen, dolayısıyla, gerek ... gerek, haniya, hele, ile, ise, ister ... ister, kısaca, kısacası, nasıl, nasılsa, ne demek, ne ... ne, nedense, ne gezer, neredede, nerde, neredeyse, nitekim, olsa olsa, oysa, öncelikle, örneğin, öylesine, özellikle, özetle,*

pek güzel, sakın, sakın ola, sonunda, söz gelimi, söz gelişi, şimdi, şimdi bakınız, şimdilik, şimdiyse, şöyle, şöyle dursun, tek, uzatmayalım, üstelik, üstelik de, üstüne üslük, varsın, yalnız, yalnızca, yetmemiş, yine, yine de, yok, varsa ... yoksa, yoksa vb. (Korkmaz, 2003: 1096).” diye belirtmiştir.

Türkmen Türkçesinde de şu bağlaçlar kullanılır: *eysem* “öyleyse, *o hâlde*”, *dälmi* “değil mi”, *yogsa, yogsam* “değilse, yoksa, aksi takdirde”, *bolsa, bolsa-da* “fakat, ise”, *bolmasa* “yoksa, değilse”, *onda, onda-da* “buna rağmen”, *şeyle-de bolsa* “öyle de olsa, buna rağmen”, *muña garamasdan* “buna bakmaksızın, buna rağmen, fakat” (Söyegov vd., 2000: 512-524).

2.1.2. Yabancı Kökenli Bağlaçlar

Söyegov ve arkadaşlarına göre “*Türkmen Türkçesinde kullanılan bazı bağlaçlar başka dillerden geçmiştir (we, emma, jagny gibi Arapçadan; hem, ya, eger gibi Farsçadan) ve bu sözcükler Türkmen Türkçesinin söz varlığına tamamen yerleşmişlerdir. Bunların bazıları fonetik açıdan değişikliğe uğramış olsa da, biçimsel yapılarını korumuşlardır. Bazı yabancı kökenli bağlayıcılar yalnızca Türkmen Türkçesinde değil, aynı zamanda bazı fonetik değişimlerle Türk dillerinin büyük çoğunluğunda da (Örneğin: Azerbaycan, Türkiye Türkçesi, Tatarca, Başkurtça, Özbekçe, Kazakça, Karakalpakça vb.) aktif şekilde kullanılmaktadır. Bu bağlaçların söz konusu dillerdeki işlevleri de büyük ölçüde Türkmen Türkçesindeki kullanımlarıyla paralellik göstermektedir.*” (2000: 512) şeklinde izah etmişlerdir.

Yine “*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı esere göre, “M.N. Hydyrow, -a yardımcı sözcüğünün Türkmen Türkçesine Rusçadan geçtiğini düşünmektedir. Benzer görüşlere diğer Türkologların çalışmalarında da rastlamak mümkündür. Ancak Rusçayı hiç bilmeyen kişilerin dilinde -a bağlacının kullanılması, bu görüşün kesinliğine dair şüphe uyandırmaktadır. Türkmen Türkçesinin canlı konuşma dilinde -a küçültme eki yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu durum, söz konusu bağlacın aslında Arapçadan geçmiş olan ve Türk halklarının yazılı anıtlarında da sıkça kullanılan -a küçültme eki ile bağlantılı olduğunu söylemeye zemin hazırlamaktadır.

Ayrıca, Kırgız dilbiliminde -a ekinin “al” ve “emi” kelimelerinin zamanla ses düşmesi (reduksiyon) sonucunda oluştuğu da belirtilmektedir.” (Söyegov vd., 2000: 522).

Türkiye Türkçesinde Zeynep Korkmaz’ın

“Türkiye Türkçesi Grameri” kitabında “Yabancı kökenli bağlaçlar, ortak İslam kültürünün etkisi altında, dilimize Arap ve Fars dillerinden girmiş olan bağlaçlardır. Bunların Osmanlı Türkçesindeki sayıları hayli kabarıktır. Ancak, Tanzimat’tan sonra başlayan dilde sadeleşme hareketleri ve dil devriminin getirdiği değişme ve yenileşmelerle bunların bir kısmı kullanıştan düşmüştür. Her ne kadar bugün roman, hikâye vb. edebi türlerin bir kısmında yer yer yine nispeten bazı eski şekillere rastlanabilmekte ise de, günümüz yazı dilinde, bunların daha çok Türkçeleşerek dilde benimsenmiş ve yaygınlaşmış olanları kalmıştır. , Türkiye Türkçesine Arapçadan girmiş başlıca bağlaçlar şunlardır: adeta, aksi halde, aksine, aksi taktirde, amma, ama, amma ki, asıl, amma velakin, bhusus, bilakis, bilhassa, binaenaleyh, bittabi, esasen, fakat, filhakika, galiba, gayri, hakikaten, ... halde, hasılı, hatta, hülasa, hususiyle, illa (>ille), lakin, madem, mahaza (<mahaaza), mamafih, mesela, nihayet, tabif, vakia, ve, ve/akin, velev, velhasıl, yani, zahir, zaten, zira vb. Farsçadan girmiş olanlar: bari, çünkü, eğer, gerçi, güya, hem ... hem, hergiz, hiç, hoş, ki, kah ... kah, meğer, meğer ki, ya ... ya vb.” (2003:1095) tanımlama yapılmıştır.

2.1.3. Karışık Kökenli Bağlaçlar

Korkmaz, “Bir kısım bağlaçlar da Arapça-Farsça, Farsça-Arapça, Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe bağlaçların birbirine karışmasından oluşmuş karışık nitelikteki bağlaçlardır: belki, belkim, bilmem ki, canım, canım sende, demek ki, hiç olmazsa, hiç şüphesiz, hiç yoksa, ihtimal ki, illa ki, madem ki, meğer ki, meğerse, nasıl ki, nasılsa, ne var ki, ne yazık ki, ola ki, olmaya ki, öyle ki, sadece, sanki, şöyle kim, şu kadar ki, şu var ki, şüphesiz, ya ... veya, ya ... veyahut, yok canım, zira ki, zira kim vb.” (2003: 1095) diye açıklamıştır.

Bu tür bağlaçlar, Türkmen Türkçesinde yaygın olarak kullanılır ve dilin çeşitliliğini yansıtır. Bu bağlaçlar cümlelerin yapısını zenginleştirir ve dilin yapısına çeşitlilik katar. “**hem** (ve, ile), **eger** (eğer), **çünkü** (çünkü), **amma** (fakat, ancak), **şunda** (bu durumda), **muña garamasdan** “buna bakmaksızın, buna rağmen, fakat”vb. (Söyegov vd., 2000: 512-524).

2.2. YAPILARINA GÖRE BAĞLAÇLAR

Türkmen Türkçesinde “*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı eserde “*Türkmen dilinde kullanılan bağlaçları yapılarına göre üç gruba ayırmak mümkündür:*

1. **Basit bağlaçlar (Ýönekeý baglaýjylar):** we (ve), hem (hem), emma (ama), weli/welin (fakat), ýögsam (yoksa), sebäpli (çünkü), eger (eğer) vb.
2. **Bileşik bağlaçlar (Goşma baglaýjylar) :** emma weli (ama yine de), ýöne weli (ancak yine de), ýögsam bolmasa (ya da olmazsa), bardy-geldi (birdenbire) vb.
3. **Tekrarlı bağlaçlar:** ýa-ýa (ya-ya), kä-kä (kimi zaman-kimi zaman), bir görseň - bir görseň (bazen şöyle olur - bazen böyle) vb.

Tarihî açıdan bakıldığında, birinci gruba giren bağlaçların bazılarının iki kelimeden oluştuğu görülmektedir. Örneğin: weli/welin bağlacının we ile leykin kelimelerinin doğal birleşiminden; jogsam/jogsam bağlacının jok ve erse kelimelerinin birleşiminden; çünki bağlacının ise çün ve ki yardımcıların birleşiminden meydana geldiği tahmin edilebilir.

İkinci gruptaki bağlaçların çoğunun bileşenleri, tek başına bağlaç işlevi gören birimlerdir. Örneğin, emma ve weli yardımcıların birlikte kullanılmasıyla bileşik bir bağlaç oluşur. Bu yapı, ayrı ayrı kullanılan emma ve weli/welin bağlaçlarından az da olsa farklılık gösterir. Bileşik bağlaçların bazılarının oluşturulduğu kelimeler sadece birlikte kullanılır. Örneğin: bardy-geldi bağlacının bileşenleri ayrı ayrı ele alındığında bağlaçlık işlevini tamamen kaybeder ve fiil anlamında kullanılır.

Üçüncü gruptaki bağlaçlar ise bir edatın iki kez tekrarlanmasıyla oluşur.

Türkmen Türkçesinde kullanılan bazı bağlaçlara ownuk bölekler de eklenebilir. Örneğin: hem-de, ýa ýa-da vb. Bu tür durumlarda yeni bir bağlaç ortaya çıkmaz. Ownuk bölekler sadece bağlaça ek anlam veya vurgu kazandırır.

Klasik edebiyatta leykin, ki, kim ýaly gibi bazı bağlaçlar aktif olarak kullanılmıştır. Ancak zamanla bu bağlaçlar arkaikleşmiş ve günümüz Türkmen Türkçesinde kullanılmaz hâle gelmiştir.” (Söyegov, vd., 2000: 514-515) şeklinde izah etmişlerdir.

2.2.1. Basit Bağlaçlar

Söyegov ve arkadaşlarına göre “*Basit bağlayıcılar (Ýönekeý baglaýjycylar): we, hem, emma, weli, welin, yogsam, çünki, eger vb.*” (2000: 513) şeklinde izah etmişlerdir.

Basit bağlaçlar ile ilgili “*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı eserde konu ile ilgili şunlar ifade edilmektedir: “*Türkmen Türkçesinde kullanılan bağlaçları iki gruba ayırmak mümkündür:*

1. Gerçek bağlayıcı yardımcıları.
2. Bağlayıcı olarak kullanılan sözcükler.

Gerçek bağlaç (we, hem, emma, weli, a, çünki, eger, ýä, ýä...ýä, kä...kä vb.) aşağıdaki özelliklere sahiptir.

- a) Sözcükler anlamını tamamen kaybetmişlerdir. Bu yüzden onlar bağlam dışında kullanılmazlar.
- b) Bu tür bağlaçlar yapım ve çekim eklerini alamazlar.
- c) Cümle içinde başka sözcük ve sözcük gruplarını bağlamaya yararlar, cümle ögesi olamazlar.

Bağlaç olarak kullanılan sözcüklerin (ýöne, bolup, bir, sebäbi, bardygeldi vb.) aşağıdaki istisnaları vardır.

- a) Tek başına ele alındığında maddi anlam taşırlar.
- b) Bağlaç olarak kullanılan sözcüklerin çoğu yapım ekli veya çekim ekli (sebäbi-i, bol-up, bol-sa, vb.) kullanılmaktadır.
- c) Bazı durumlarda ayrı cümleleri veya sözcükleri birbirine bağlamaya yararlar, sadece o durumda cümlenin ögesi olmazlar. Asıl anlamlarıyla kullanıldığında ise cümlenin ögesidirler.” (Söyegov vd., 2000: 513).

Bu bağlaçlardan “2. Bağlayıcı olarak kullanılan sözcükler” (Söyegov vd., 2000: 513) başlığı altında verilenlerden ekler ile teşkil edilenler “Türemiş bağlaçlar” içinde ele alınabilir. Bunlara “5. 2. Türemiş bağlaçlar” başlığında da değinilecektir.

Korkmaz, bu tür bağlaçlar için “*Bunlara yalın durumdaki bağlaçlar da denilebilir. Bağlaçların bir kısmı tek kelimeden oluşmuştur. Açıkçası, adeta, aksine, ama, aslında, ayrıca, belki, besbelli, bile, bilhassa, çünkü, dA, dahası, derken, diyeceğim, eğer, ekseriya, elbette, esasen, evvela, genellikle, gerçekten, hakikaten, halbuki, herhalde, hülasa, hem, ile, kısaca, kuşkusuz, lakin, maalesef, meğer, meğerse, mutlaka, nedense, nihayet, nitekim, öncelikle, öylesine, sonunda, şimdiyse, şüphesiz, tabiatıyla, velhasıl, yalnızca, yani, yeniden, yoksa, zaten, zira vb.*” (2003: 1096) demektedir.

Demir ise “*Kök halindeki bağlaçlardır. Anlamları bozulmadan daha küçük parçalara ayrılamazlar: ve, ile, ya, de, dahi, ama, bile, lakin, yani, meğer, hem, fakat, ki, ...*” (2013: 534) şeklinde izah etmektedir.

Basit yapılı bağlaçlar yapım eki almamış, cümleler veya kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran, tek kelimedenden oluşan bağlaçlardır (Yavuz, 2010: 27). Türkiye Türkçesinden örnek verecek olursak: “*ve, ama, fakat, çünkü, daha, güya vb.*”

Türkmen Türkçesinde yalın ve ilgi halinden sonra kullanılan bağlaçlar olarak bilinir. “*bilen* (ile), *bile* (ile), *üçün* (için), *yaalı* (gibi), *kimiin* (gibi), *miyan* (gibi), *dek* (gibi), *baarada* (hakkında), *hakda* (hakkında), *baabatda* (hakkında), *dogrusında* (hakkında), *diyip* (diye), *sebäüpli* (yüzünden, dolayı), *saarı* (doğru), *arkalı* (ile, vasıtasıyla). “*amma* (fakat, ancak), *yöne* “fakat, *bilen* (ile), *ve vb.*” (Buran vd., 2014: 200).

2.2.2. Türemiş Bağlaçlar

Türkmen Türkçesi ile ilgili incelenen kaynaklarda “türemiş bağlaçlar” ayrı başlık altında alınmamıştır. Bu tür bağlaçların bazıları basit bağlaçlar içinde “Baglaýjy hökmünde ulanylýan sözler” başlığı altında bazıları ise “Gaýtalanýan baglaýjylar” başlığı altında ele alınmıştır.

“Baglaýjy hökmünde ulanylýan sözler” başlığı altında ele alınanlar şunlardır: “*we, hem, emma, weli, a, çünki, eger, ýä, ýä...ýä, kä... kä vb vb.*” (Söyegov vd., 2000: 513).

“Gaýtalanýan baglaýjylar” başlığı altında ele alınan bağlaçlarda şunlardır: “*ýa-ýa* (ya-ya), *kä-kä* (kimi zaman-kimi zaman), *bir görseň - bir görseň* (bazen şöyle olur - bazen böyle) vb.” (Söyegov vd., 2000: 514).

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de türemiş bağlaçlar, cümleler arasında anlam ve bağlantıyı sağlayan kelimelerdir. “*yöne* (ancak), *gysgaça* (kısacası), *ýeke* (yalnız), *hakykatdanam* (gerçekten), *şu sebäpden* (bu nedenle), *emma* (ama) vb. (Söyegov vd., 2000: 512-524).

Söyegov ve arkadaşlarına göre “**3. Tekrarlı bağlaçlar:** *ýa-ýa* (ya-ya), *kä-kä* (kimi zaman-kimi zaman), *bir görseň - bir görseň* (bazen şöyle olur - bazen böyle) vb.

Üçüncü gruptaki bağlaçlar ise bir edatın iki kez tekrarlanmasıyla oluşur. Türkmen Türkçesinde kullanılan bazı bağlaçlara *ownuk bölekler* de eklenebilir. Örneğin: *hem-de, ýa ýa-da vb.* Bu tür durumlarda yeni bir bağlaç ortaya çıkmaz. *Ovnuk bölekler* sadece bağlaça ek anlam veya vurgu kazandırır.

Klasik edebiyatta leykin, ki, kim ýaly gibi bazı bağlaçlar aktif olarak kullanılmıştır. Ancak zamanla bu bağlaçlar arkaikleşmiş ve günümüz Türkmen Türkçesinde kullanılmaz hâle gelmiştir.” (Söyegov, vd., 2000: 514-515) şeklinde izah etmişlerdir.

Türemiş bağlaçlar için Korkmaz, “*Türkçede bağlaç türeten özel ekler bulunmadığından, dil bu öğeleri oluşturmak için, kelime ve eklerin verdiği kullanılış özelliklerinden yararlanarak, çeşitli yollara başvurmuştur: Bağlaçların bir kısmı, doğrudan doğruya ad, sıfat, edat ve zarf olan kelimelerin aynı zamanda birer bağlama görevi yüklenmiş olmalarıyla oluşmuştur: ancak, artık, ayrıca, besbelli, böylece, demek, dolayısıyla, evvela, işte, kısaca, kuşkusuz, nihayet, önce, öyle, sonra, şimdi, şöyle, yalnız, yok vb.*” (2003: 1097-1098) demektedir.

Demir’e göre “*Herhangi bir kök ya da gövdeden yapım ekleriyle türetilen bağlaçlardır: üstelik, yalnız, ancak, kısacası, örneğin.*” (2013: 534) diye tanımlamaktadır.

Bağlaçların yapıları bakımından sınıflandırılması içerisinde, en az sayıda yer kaplayan türemiş bağlaçlardır. Türkçe, bağlaç türetmeye pek uygun bir değildir (Yavuz, 2010: 27). Bu nedenle türemiş bağlaçların sayısı oldukça az olabilir. Bunlar: “*kısacası, ancak, açıkçası, gerçekten, yalnız, diye vb.*”

2.2.3. Birleşik Bağlaçlar

Söyegov ve arkadaşlarına göre “*Birleşik bağlayıcılar (Goşma bağlayıcılar): Bu gruptaki bağlaçların çoğunun bileşenleri, tek başına bağlaç işlevi gören birimlerdir. Örneğin: “emma, weli, yöne weli, yogsam bolmasa, bardı-geldi vb.” emma ve welin yardımcılarının birlikte kullanılmasıyla birleşik bir bağlaç oluşur. Bu yapı, ayrı ayrı kullanılan emma ve weli/welin bağlaçlarından az da olsa farklılık gösterir. Birleşik bağlaçların bazılarının oluşturulduğu kelimeler sadece birlikte kullanılır. Örneğin: bardy-geldi bağlacının bileşenleri ayrı ayrı ele alındığında bağlaçlık işlevini tamamen kaybeder ve fiil anlamında kullanılır.*” (2000: 513) şeklinde izah etmişlerdir.

İki farklı kelimenin anlamlarının değişmesi veya biçimlerinin dönüşmesiyle yeni bir anlam veya yapı kazanan unsurlardır. Bu tür bağlaçlar, dilin dinamik yapısını gösterir ve kelimelerin etkileşimi sayesinde yeni anlamlar türetir. Özellikle sözcüklerin birleşmesi, dilin zenginliğini artırır (Yavuz, 2010: 27).

Demir “İki ya da daha çok sözcüğün bileşmesiyle oluşan bağlaçlardır: Öyleyse, oysa, oysaki, yoksa, veyahut, veya, meğer, nitekim, halbuki, mademki, sanki, derken.” (2013: 514) şeklinde açıklamaktadır.

2.6. ANLAM VE İŞLEVLERİNE GÖRE BAĞLAÇLAR

Türkmen Türkçesinde “*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı eserde bağlaçlar anlam ve işlevlerine göre şöyle verilmiştir:

“Bağlaçların ve cümlelerin anlam ilişkilerine bakıldığında, Türkmen dilinde kullanılan bağlaçlar iki gruba ayrılabilir:

1. Bağımsız Bağlaçlar (Düzmeli Baglaýjylar)

2. Bağımlı Bağlaçlar (Eýerjeňli Baglaýjylar)

1. Bağımsız Bağlaçlar (Düzmeli Baglaýjylar): Birbirine bağlı olmayan, bağımsız sözcükleri ve cümleleri bağlamak için kullanılan edatlara bağımsız bağlaçlar denir. Örneğin: ve, hem, ama vb.

Bağımsız Bağlaçlar kendi arasında üç gruba ayrılmaktadır:

I. Yöndeşliği belirten bağlaçlar (Ugurdaslygy aňladýan baglaýjylar)

II. Karşıtlık belirten bağlaçlar (Garşylygy aňladýan baglaýjylar)

III. Bölünmeyi belirten bağlaçlar (Bölünişigi aňladýan baglaýjylar)

I. Yöndeşliği Belirten Bağlaçlar

Bu bağlaçlar, anlam ve sözdizimi bakımından uygun olan eşdeğer öğeleri ve cümleleri birbirine bağlamak için kullanılır. Bu gruba ve, hem//hem-de, weli/welin, ýagny gibi edatlar girer.

...

II. Karşıtlık İfade Eden Bağlaçlar

Eşdeğer öğelerden oluşan, basit birleşik cümleler arasındaki anlam ilişkisi bazen birbirine karşıt olabilir. Bu tür karşıt ilişkileri ifade etmek için emma, yöne, weli/welin, ýogsam gibi bağlaçlar, bolsa, bolmasa, gaytama gibi karşıtlık belirten bağlayıcılar kullanılır. Her birinin kendine özgü kullanımı ve farkları vardır.

...

III. Bölünmeyi Bildiren Bağlaçlar

Bu gruptakiler ýa, kä gibi bağlaçlardan ibarettir.

...

2. Bağımlı Bağlaçlar (Eýerjeňli Baglaýjylar):

Şartlı cümle ile ana cümleyi bağlamaya yardımcı olan kelimelere şartlı bağlaçlar denir.

Şartlı bağlaçlar arasında eger, çünkü, sebâbi, haçan, onda gibi bağlaçlar yer alır.

Bu kelimeler, koşul veya neden-sonuç ilişkisi kurarak bir cümle ile diğerini bağlamada rol oynar.

Türkmen dilinde, şartlı cümle ile ana cümle arasındaki bağlantı, genellikle şartlı cümlenin anlamını taşıyan gramatikal şekliyle sağlanır. Bu nedenle, Türkmen dilinde şartlı bağlaçların sayısı çok fazla değildir...” (Söyegov vd., 2000: 515-525).

Türkiye Türkçesinde Ergin bu sözcükleri, anlamları olmayan ancak dilbilgisel olarak sürdürülebilir sözcükler olarak tanımlayarak şöyle demektedir: *“Bu kelime türünün tek başlarına manaları yoktur. Hiçbir nesne veya hareketi karşılamazlar. Fakat manalı kelimelerle birlikte kullanılarak onları desteklemek suretiyle gramer vazifesi görürler. Onun için manalı kelimeler olan isim ve fiillerin yanında yer alarak vazife kazanırlar.”* (1993: 329).

Ediskun ise bağlaçlar anlamları olmayan kelimelerdir diyerek tanımlar. Ancak tanımının devamında cümleleri, eş görevli kelimeleri, ya da kelime öbeklerini hem biçimce hem de anlamca bağlayan kelimeler (1988: 302) olduklarını ifade etmektedir.

Korkmaz da bağlaçların özelliklerini tanımlarken edatlar gibi tek başına anlamı olmayan kelimeler olarak belirtip onların anlamlı değil görevli kelimeler olduğunu belirtir (2007: 1094).

Bağlaçları “Anlam ve İşlevlerine” göre Bayan Zhunussova’nın “Kazak Türkçesinde Bağlaçlar ve İşlevleri” adlı doktora tezinde ve Hüseyin Yıldırım’ın “Türkmen Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)” adlı kitabında yapmış oldukları tasnif esas alınarak aşağıdaki gibi başlıklar altında vermek uygun olacaktır:

2.3.1. Sıralama Bağlaçları

Bu tür bağlaçlar, Türkmen Türkçesinde “Ugurdaşlygy bildirýän baglaýjylyr” başlığı altında ele alınmaktadır. Söyegov ve arkadaşlarına göre *“Bu bağlaçlar, anlam ve sözdizimi bakımından uygun olan eşdeğer öğeleri ve cümleleri birbirine bağlamak için kullanılır. Bu gruba ve, hem//hem-de, weli/welin, ýagny gibi edatlar girer.”* (Söyegov vd., 2000: 516).

Bu tür bağlaçları Söyegov ve Ärnazarov “eşitlik ve sıralama bağlaçları” diye tanımlayıp “*Arka arkaya gelen öge ve cümleleri birbirine bağlar ve sıralar: Agşam ýel turdy ve ýagyş ýagdy. Aşyr bilen Eziz bir synpda okayar. Gowy okamak üçin yhlas hem tutanyerlilik zerur. Batyr mekdepden geldi-de, nahar edinmäge oturdy. Ol kitaby eline aldu-da, okamaga başlady.*” (2017: 85) şeklinde izah etmişlerdir.

Yıldırım’a göre “Sıralama bağlaçları, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlar. Türkmen Türkçesinde kullanılan sıralama bağlaçları şunlardır: *we* “ve”, *u* “ve, veya”, *bilen* “ile”, *hem*, *-am/-em* “hem, ve, da /de”, *hem-de* “ve de”, *bilen hem*, *bilenem* “ile de”, *şéyle hem* “ve de”, *-dal-de* “ve”, *-ly/-li* “ve”, *-dyr/-dir* “ve”.” (2017: 456).

Türkiye Türkçesinde Korkmaz’a göre “*Bunlar art arda gelen eş değer veya eş görevde kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan bağlaçlardır. Yer olarak, tek kelimedenden oluşan bağlaçlar cümle içinde sıraladıkları öğelerin arasına, tekrarlı olanlar, sıraladıkları öğelerin başına veya sonuna getirilirler. Başlıcaları: ile, ila, dahi, ve; dA ... dA, gerek ... gerek(se), hem ... hem, ister ... ister, ne ... ne, olsun ... olsun gibi bağlaçlardır. Bunların bağlama biçimlerinde sıralama ortaklığı yanında, bağladıkları kelimelerle ilgili olarak kendilerine özgü birtakım işlev incelikleri vardır.*” (2009:1104) şeklinde izah etmektedir.

Muhsine Börekçi’ye göre ise “*Sözcükler, sözcük öbekleri veya cümleler arasında sıralama, bağlama ilişkisi kuran edatlardır. Arapça kökenli olmasına rağmen kullanım sıklığı en fazla olan sözcüklerden biri olan 've', Türkçe kökenli olan 'ile' bu işlevle kullanılır. “hem... hem de', 'ne... ne...” edatları da bağlama işlevi görür.*” (2009: 132) diye belirtir.

Yapılan tanımlamalar doğrultusunda sıralama bağlaçları, cümlelerde öğeleri belirli bir sırayla birbirine bağlamak için kullanılan sözcüklerdir diyebiliriz. Anlatımı akıcı hale getirmekte ve düşüncelerin daha anlaşılır bir şekilde ifade edilmesini sağlamaktadırlar.

2.3.1.1. bilen “ile”

Söyegov ve arkadaşlarına göre, “*Bilen sözcüğü, bazı durumlarda eş anlamlı kelimeler arasındaki bağlantıyı kurmak için bağlaç olarak kullanılır. “bilen” edatı, hem, ýa ve we bağlaçlarından biriyle de değiştirilebilir. Örneğin: Çary we Potduny ya da*

Çaryny hem Potdyny vb. Bu durumda, eş görevli ögeleri aynı yapıya getirmek de mümkündür. Ancak bu ögeler bilen edatıyla bağlandığında, edattan önce gelen sözcük yalnızca cümlelerin öznesi görevinde kullanılabilir.” (Söyegov vd, 2000: 519).

Korkmaz ile bağlacını “il- “bağlamak, birleştirmek” fiilinin il-e zarf-fiil biçiminden kalıplaşmış olan ile, aynı nitelikte eş, yakın ve anlamlı kelimeleri birbirine bağlayan bir sıralama bağlacıdır. Ve bağlacına eş değerdedir: elma ile armut, keçi ile koyun, bal ile pekmez, anası ile kızı, babası ile oğlu, yalan ile doğru, ateş ile barut, iyi ile kötü, iyilik ile kötülük gibi.” (2007:1104-1105) diye tanımlamıştır.

Ergin, bağlaçları edat kategorisinde incelediği için “ile”yi önce bağlama edatları bölümünde, sıralama edatları başlığı altında “ve”, “dahı” ile birlikte ele alır. Buna göre, “ile” nin Türkçedeki önemli sıralama edatlarından biri olduğunu, aslında başlangıçta bir çekim edatı olarak kullanılıp daha sonra bağlama edatı olarak işlev kazandığını ifade eder (1958: 317, 331, 332).

Yine Ergin’e göre Türk dili tarihinde ilk defa Köktürk yazıtlarında karşılaşılan “ile” nin bağlayıcı işlevi oldukça kısıtlıdır. Sıralama edatları başlığı altında “ile” ye değinen Ergin, bu kelimenin başlangıçta bir çekim edatı (ilgeç) olduğunu ve zamanla bağlama işlevi kazandığını ifade eder (Ergin 1999: 353).

Hacıeminoğlu, “çekim ve bağlama edatları” başlıkları altında inceleme yapar. “-la” ekinin birleşik formunun artık bir hal eki olmaktan çıktığı için çalışmasına dâhil edilmediğini, bağlama ve çekim edatı olarak kullanılmasının neredeyse aynı anlamı taşıdığını belirtir (1971: 45, 46).

Banguoğlu, “takılar”, “ulama bağlamları” ve “dış çekim halleri” başlıkları altında ele alır. Bu başlıklar çerçevesinde, birimin edat, bağlaç ve durum eki olarak kullanılan şekillerine değinir (2007: 385, 390, 329).

Türkçede bağlaç olarak kullanılan ve iki sözcük, kelime grubu veya cümle arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran bir sözcüktür. Bu bağlaç, cümlelerdeki ögelerin bağlanmasını sağlayarak anlamı güçlendirir.

Bilen “ile” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

*Ol ejesi **bilen** goňşy öýlerine çykyppy.* (ŞB 3) “O ile annesi komşularının evine gittiler.”

*Şony bagşa ilden öňürti aýtjak bolup, ol şu günki gün **bilen** düýnki günü ýola seredip geçiripdi.* (ŞB 7) “Bunu önceden söylemeye çalışarak, o bugün ile dün arasındaki yola baktı.”

*Dogrysını aýtsam, taý **bilen** at öýmüzde-de ýok, münmäge eşegimizem ýok diyip, oglanjik žogan berdi.* (MS 8) “Doğrusunu söylemek gerekirse evimizde tay ile at yok, binecek eşegimiz bile yok, dedi çocuk.”

*Hoşgeldiniň ejesi **bilen** kakasy öz tamlarynda hümmürdeşip otyrlar.* (TG 519) “Hoşgeldi’nin annesiyle babası kendi evlerinde sohbet ediyorlar.”

Günlerde bir gün Soltansöýün bilen Myraly gürleşip otyrkalar, gürrüňdengürrüň çykyp, Soltansöýün... (MS 24) “Günlerden bir gün Sultansöyün ve Mirali konuşurlarken, Sultansöyün yüksek sesle bağırdı...”

*Şahırlık **bilen** gahrymanlyk ikisi hemişe dogan bolupdur.* (ED 8) “Şairlik ile kahramanlık ikisi her zaman kardeşdir.”

*Şu ýerde biz Ogurjyk ýa-da Ugurjyk alp **bilen** meşhur Göroglynyň öz il-günüň, watanyň düşmandan goramak ugrunda eden gahrymançylykly hereketlerindäki haýsydyr bir meňzeş epizodlary ýa-da umumylyklary derňemegi göz önünde tutmaýarys.* (ÄÄ 38/39) “Burada biz Ogurcık ya da Ugurcık Alp ile meşhur Köroğlu’nun kendi halkını ve vatanını düşmana karşı korumak uğruna yaptığı kahramanca hareketlerdeki bazı epizotların veya genel benzerliklerinin [S-39] incelenmesini göz önünde tutmuyoruz.”

*...Täşli Gurbanowlar **bilen** Nury Baýramow yaly gerçekleri we gözelleri bar.* (ED 60) “Taşlı Gurbanov ile Nuri Bayramov gibi gerçekleri ve güzelleri var.”

2.3.1.2. we “ve”

Söyegov ve arkadaşlarına göre “ve” bağlacının özellikleri şöyle sıralanabilir:

“Ve bağlacı, eşdeğer ögeleri, basit cümleleri birbirine bağlar. Yazıda geniş bir kullanım alanına sahip olup, konuşmada pek kullanılmaz denebilir. Ve edatı, genellikle, iki sözcükten ya da bir cümleden oluşan eşdeğer ögeleri bağlar. Eğer bu eşdeğer ögeler daha fazla olursa, ve bu ögeler arasında bağlantı kurar (genellikle, son iki öge). Diğer durumlarda ise, bağlama çoğunlukla tonlama (intonasyon) yardımıyla yapılır.

Gylyç Mergen awa çykanda, duzsuz we çöreksiz çykmarydy (A.Gowşudow. Eserler toplumy, I tom). "Gylyç Mergen awa çıkarken, tuzsuz ve ekmeksiz çıkmazdı. (A. Gowşudow, Eserler Topluluğu, I. Cilt)"

Dört tanap ýerim, bir at-arabam bar, ayalym we bir çagam bar (B.Seytäkow. Gyz salgydy). "Dört dönüm, bir at arabam var, karım ve bir çocuğum var. (B. Seytäkow, Kız Başlık Parası)"

Ve bağlacı çok sık tekrar edilmez. Eğer bu bağlaç iki tür eşdeğer öge ile kullanılıyorsa, birinci durumda eşdeğer ögeler, ikinci durumda ise ayrı ayrı cümleler ya da eşdeğer ögeler birbirine bağlanabilir.

Onuň ertekileriniň we hekayalarynyň içinde batyrçylyk, edermenlik, gayduwsyzlyk, wepalylyk häsiyetde bolan gahrymanlar diňçileriň dykgatyny özüne çekyär we olaryň üreginde çäksiz söýgi döredyär. "Onun masallarında ve hikâyelerinde cesaret, kahramanlık, gözüpeklik, sadakat gibi karakter özelliklerine sahip kahramanlar, dinleyicilerin dikkatini çeker ve onların gönlünde sonsuz bir sevgi oluşturur."

Şu gün olar özara ýaryşlary boýunça çeperçiliklerini, ussatlyklaryny deňeşdirjekler we kim üstün çyksa, birinji sylagy aljak we raýon boýunça birinji orny eýelejek. "Bugün, birbirleriyle olan yarışmaları sırasında, yeteneklerini ve becerilerini karşılaştıracaklar ve kim daha başarılı olursa, birinci ödülünü alacak ve ilçe birincisi olacaklar."

Ve bağlacı ile bağlanan sözler, isimlerden, sıfatlardan, sayılardan ve benzeri hareket ifade etmeyen diğer kelimelerden oluştuğunda, bunlar anlam bakımından uygun olup bir kategoriye (gruba) ait olurlar.

Aşakda, çöpüň-tozanyň içinde, köçäniň boyunda uzalyp giden dukanlar bardy: olar edil aryynyň öýjügi ýaly kiçidi we kändi. "Aşağıda, çöplükte, sokak boyunca uzanan dükkanlar vardı: onlar, sanki arı kovanı gibi küçük ve çoktu."

Soň ol ýedi ýaşly Gurdy we baş ýaşly gyzyny taşlap, äre çykdy. "Sonra, yedi yaşındaki Gurt'u ve beş yaşındaki kızını bırakarak, kocaya vardı."

Ve bağlacı ile bağlanan bileşenlerden anlamlı ifadeler çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir: İkisi bir anda da ortaya çıkabilir, birinin ardından ikincisi gelebilir, bir hareketin ardından diğer hareket ortaya çıkabilir veya biri sebep, diğeri ise sonucun göstericisi olabilir.

Wepa bilen Mährijemal ‘Bu hem Keljäniñ oynudyr’ diyip düşündiler we gülüşdiler. “Wepa ve Mährijemal, bu da ‘Keljä’nin oyunudur’ diye anladılar ve güldüler.”

Komandir bu ayalyň hereketlerini bilipdi we ony tanapdy. “Komutan bu kadının hareketlerini biliyordu ve onu tanıyordu.”. (2000: 516-517).

Türkiye Türkçesinde Zeynep Korkmaz’a göre “*Dilimize Arapçadan girmiş olan ve bağlacı, bugün en çok kullanılan, alıntı bir sıralama bağlacıdır. Aynı tür veya görevdeki kelime ve tamlamaları birbirine bağlar*” (2007: 1106) diye belirtmektedir.

Ergin “ve” bağlacını “bağlama” edatları içerisinde incelemiştir. Ona göre, bağlaçlar Türkçede daha sonradan gelişmiştir ve geçmiş dönemlerde bağlaç kullanılmak bir sözdizimi yapısı bulunmamaktadır. Arapça ve Farsçadan gelen bağlaçların yanı sıra, Türkçeye özgü örnekler ise isim ve fiil biçimlerinin zamanla tür değiştirmesiyle ortaya çıkmıştır (1999: 352).

Standart dilde kullanım sıklığı giderek artan “ve” bağlacı, genellikle iki veya daha fazla kelimeyi, kelime grubunu ya da cümleyi birbirine bağlama işlevi görür. Cümleleri bağlarken, neden-sonuç, sıralama gibi çeşitli ilişkiler kurar (Karahana, 2007: 87).

Mehmet Hengirmen “ve” bağlacı için “*Çok sık kullanılan bir bağlaçtır. Cümle içinde oldukça değişik görevleri vardır:*

- 1) *Ad, sıfat, belirteç gibi aynı türde olan sözcükleri bağlar.*
- 2) *Cümle ve cümlecikleri bağlar.*
- 3) *Ad, sıfat ve adıl tamlamalarında kullanılır.*
- 4) *ikilemeler arasında kullanılır.*” (1995: 177) diye açıklamaktadır.

Haydar Ediskun ise “*Bu bağlaç, aralarında birlik ve beraberlik bulunduğunu belirtmek üzere özneleri, nesneleri, tümleçleri, fiilleri ve cümleleri sıralayıp bağlar. Bunlar, cümlelerde ikişer tane ise bunların arasına, ikiden fazla ise sondan iki tanesinin arasına girer: «Ben ve sen, birer garibiz» - «Ben, sen ve o, birer garibiz» - «Bakkal, evi ve hamamı satmış. «Bakkal, evi, hamamı ve tarlaları satmış» - «Başbakan, İstanbul'a geldi ve gitti «Başbakan, İstanbul'a geldi, iki saat kaldı ve döndü.... vb.*” (1999: 320) diye belirtir.

Yukarıdaki açıklamalara da dayanarak “ve” bağlacı cümleleri, anlam ve görev bakımından benzer veya aynı olan kelimeleri, sözleri ve öğeleri birbirine bağlar

diyebiliriz. Bu bağlaçtan önce ve sonra noktalama işareti kullanılmaz. Ayrıca, bu bağlaçla cümle başlamaz. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de “we” bağlacı aynı görevde kullanılır. Özelliklerine değinecek olursak “we” bağlacı eşdüzey sözcükleri bağlar, eylemleri bağlar, cümleleri bağlar, artı değer belirtir, birliktelik ve topluluk ifade eder, karşılaştırma ve zıtlık belirtir.

We “ve” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Ol dutar çalmaga başlardy we öýi dolduryp oturan ýigitlerden, üzügiň etegini serpip, tärimiň başyndan seredyň gelin-gyzlardan tizden coşa gelerdi. (ŞB 1) “Dutarını çalmaya başlar başlamaz evi dolduran yiğitler keçenin ucuna oturur ve tahta kanepenin ucundan izleyen gelin kızlar hemen coşardı.”

Şükür onuň haybatyna üns bermän, dutary kakşyna we barmaklaryny basyşyna seredyärdi. (ŞB 47) “Şükür, onun heybetine aldırmadan, dutarın tellerine vuruşuna ve parmaklarının basışına odaklanıyordu.”

Patyşa bir tokaýyň çetinden girip, atynyň başyny çekdi we yzyna garadı. (MS 7) “Padişah bir ormanın derinliklerinden girip, atını durdurdu ve geriye baktı.”

Taryhy we medeni yadygärlikler halkyň baýlygy. (ED 192) “Tarihi ve kültürel anıtlar halkın zenginliğidir.”

Kitapçada musulman dinini esaslandyrycy Pygamber huda Muhammet we Allanyň şiri Hezret Aly barada gysgacyk maglumatlar bar. (ŞP 6) “Kitapçıkta, Müslüman dininin kurucusu Peygamber Hz. Muhammed ve Allah'ın Aslanı Hz. Ali hakkında kısaca bilgiler bulunmaktadır.”

Biziň taryhymyza Munisiň we Agehiniň yazgylaryndanam diňe Sowet syýasatyna möhüm bolanlary girizilip, galany bilen işimizem bolmady ya da alymlara ‘işiniz bolmasyn’ diýlipdi. (ÄÄ 36) “Bizim tarihimize Munisiň ve Agehiniň el yazmalarından sadece Sovyet siyasetine yararlı olanları dâhil edilip kalanlarıyla “İşimiz yok!” ya da “İşiniz olmasın!” denilmiştir.”

2.3.1.3. u “ve, veya”

“*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı kitapta bu bağlaç “ve bağlacının fonetik değişime uğramış bir çeşitidir. Türkmen Türkçesinin klasik edebiyatında birbirine denk

olan kelimeleri bağlamak için u edatı aktif olarak kullanılmaktadır. Günümüz Türkmen Türkçesinde ise kullanımı sınırlıdır. Çoğu zaman zıt anlamları birbirine bağlar. Bağımsız sıralı cümlelerin bünyesinde kullanılamaz.” (Söyegov vd., 2000: 518).

Yıldırım, “Bu bağlaç Türkmen Türkçesinin klasik döneminde Arap harfli metinlerde kullanılan ve Arapçadan geçmiş bir bağlaçtır. Günümüz Türkmen Türkçesinde de bazen görülebilmektedir.” (2017: 457) diye belirtir.

Ediskun’a göre “Ve bağlacı Anadolu Türkçesi’ne Arapça’dan girmiştir. Yazımda hep ve olarak gösterilmiş, ama söyleyişte bunu kimi ve -kimi de Farsça söyleyişe özenilerek ü, vü biçimlerinde belirtmek gelenek durumuna gelmiştir. Örneğin, ünsüzle biten kelimelerden sonra gelen ve’yi ü gibi, ünlü ile biten kelimelerden sonra gelen ve’yi ise vü gibi okumak -hele aydınlar arasında bir gelenektir: «Pir ü civan» - «Akl ü iman - Leyla vü Mecnun» «Cübbe vü destâr» - «Sen ü ben» «Yer ü gök. Zalim ü aç ü üryan»... vb. Bugün, ü, vü söyleyişi tümüyle bırakılmıştır. Bundan başka, günümüz yazarlarının çoğu, ve bağlacını kullanmaz olmuşlardır (1999: 320).” şeklinde ifade ettiği görülmektedir.

Maimartı “Kutadgu Bilig'deki Bağlaçların Tespiti ve Tasnifi” adlı çalışmasında “-u” bağlacı için “Kelimeleri kelimelere, kelime öbeklerini kelime öbeklerine ve cümleleri cümlelere eşit bir düzeyde bağlayan bağlaçlara birleştirici bağlaçlar denir (2023: 322,331).” şeklinde izah etmektedir.

Türkmen Diliniň Grammatikasy adlı kitaptan u “ve, veya” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Oglan-**u** gyz ýigrimi baş adam bolup, biz uniwersitetiň filologiýa fakultetiniň dil-edebyyat bölümünde baş ýyllap bile okadyk, bile oynadyk, duz-çörek iýdik, biri-birimizi kynçylykdan gutardyk. (TG 518) “Beş erkek ve beş kız, biz üniversitenin filoloji fakültesinin dil-edebyyat bölümünde beş yıl boyunca birlikte okuduk, birlikte oynadık, ekmek tuz yedik, birbirimizi zorluklardan kurtardık.”

Ölenden soň şah-**u** geda – bary bir: Gara ýer hem boldujagyň iýer gider. (TG 518) “Öldükten sonra şah ve gedâ – her biri: Kara yer de olsa, o da yiyecektir.”

Eý terbiýet istän kişi ten üçin, Aşret dilän ogul, gyz-**u** zen üçin, Ak pulý saklarlar gara gün üçin, Hem geýerler, gyzył, ýaşyl, al tapsa. (TG 518) “Ey terbiye isteyen kişi

beden için, Aşiret dileyen oğul, kız ve kadın için, Ak parayı kara gün için saklarlar ve giyerler, kırmızı, yeşil, al bulursa.”

Haram ýygar boldy baýlar,Ýaşdy gün-u gözel aýlar. (TG 518) “Haram birikti zenginlerde, yaşandı günler ve güzel aylar.”

2.3.1.4. -ly/-li “ve”

Söyegov ve arkadaşlarına göre ““-lı/-li” ve “-dyr/-dir” ekleri, bazı durumlarda karşıtlık belirten bağlaçların işlevini yerine getirir. Bazı bilim insanları, beyazlı-siyahlı, büyüklü-küçüklü gibi örneklerdeki “-lı/-li” eklerini, kelime yapıcı ekler olarak kabul ederler. Verilen örneklerde, “-lı/-li” eklerinin bağlaç işlevini yerine getirdiğini, dolayısıyla bu konuda G.I. Ramstedt’in görüşünün doğru olduğunu onaylarlar. Ayrıca, “ile” kelimesinin kökeninden türediğini göstermek suretiyle bu görüşü pekiştirmek mümkündür.” (2000: 520).

Türkiye Türkçesinde bağlaçlarla ilgili yapılan çalışmaların çoğuna baktığımızda “-ly/-li” diye ayrıyeten bir bağlaç belirtilmez. Genellikle “ve” bağlacı olarak açıklama yapılmaktadır.

Bu bağlaç için şu örnekler verilebilir:

“*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı kitaptan -ly/-li “ve” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Eneli-ogluň *şu maslahatyndan üç-dört gün geçipdi.* (TG 520) “Annesi ve oğlunun bu maslahatından üç dört gün geçmişti.”

Eneli-gyzyň *ýatyp-turmaklary üçin goş-golamlaryň arasynda azajyk boş ýer galdy.* (TG 520) “Annesi ve kızın yatıp kalkmaları için hayvanların arasında birazcık boş yer kaldı.”

2.3.1.5. -da/-de “ve, da/de”

Söyegov ve arkadaşlarına göre “-da/-de parçacığı bir sözcüğün sonuna gelir ve onu kendisinden sonra gelen başka bir sözcüğe bağlar. Bu tür sözcüklerin anlamı eş anlamlı olacağından parçacığı yerine “ve” gibi bağlaçlar da kullanılabilir.” (2000: 519).

Bu gruptaki bağlaçlar, cümlede birbiriyle bağlantılı iki ögeden birini diğerine daha fazla anlam katarak bağlayan sözcüklerdir: da, dahi, bile, -mİş, -mU, ise, -sA, ya gibi. Bu bağlaçlar her zaman bağladıkları ögeden sonra gelir. Pekiştirme işlevi açısından aralarında derece farkı gösterenler de bulunur. (Korkmaz, 2007: 1115)

Hengirmen da/de bağlacı için “*Türkçede çok kullanılan bir bağlaçtır. Cümlede kullanıldığı duruma göre pek çok değişik anlam üstlenir. Cümleleri, sözcük öbeklerini, aynı türden sözcükleri bağlar. Genellikle bir kavrama eşitlik, katılma, benzerlik anlamları kazandırır. Bazen de cümledeki anlamları pekiştirir. Bu bağlacın üstlendiği görevlerden bazıları şunlardır:*

- 1) Eşit özneleri bağlar.
- 2) Cümleleri bağlar.
- 3) Bu cümleler arasından de bağlacı çıkarılınca iki ayrı cümle oluşur.
- 4) Sıralı cümlelerde kısa anlatım kurar.
- 5) Cümleler, arasında neden-sonuç ilişkisi kurar.
- 6) İkilemeleri bağlayarak anlatımı pekiştirir (1995: 184, 186).” diye belirtir.

Türkçede önemli bir dil ögesi olduğu görülmektedir. Türkmen Türkçesinde kendinden önceki sözcüğe araya tire getirilerek birleştirilir fakat Türkiye Türkçesinde kendisinden önceki sözcükten ayrı yazılması zorunludur.

-da/-de “ve, da/de” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Bagşy durdy we gapdalynda ýatan gara telpeginiň içinden ullakan gyzyl ýaglygy çykardy-da, onuň bilen ýüzüniň derini syrды. (ŞB 10) “Bagşı durdu ve yanında yatan siyah şapkasının içinden büyük bir kırmızı yağık çıkardı ve onunla yüzünün terini sildi.”

Onsoň ýeňňesiniň berjek jogabyndap çekinibräk durdy-da, ondan sorady... (ŞB 4) “Sonra, onun vereceği cevaptan çekinerek durdu ve ona sordu...”

Ol aýal onuň ýeňňesiniň gözünden düwmeläp akýan ýaşy görüp, aýak çekip durdy-da, oňa şeýle göwünlik berdi... (ŞB 4) “O kadın, yengesinin gözünden süzülen yaşları görüp, adımını geri attı ve ona böyle bir teselli verdi...”

Sonra hayallyk bilen ýerinde oturýar-da, gözleriniň ähli mährini elindäki gazete gönükdirýär: «Prawda». (ED 179) “Sonra hayalle yerinde oturuyor ve gözlerinin bütün sevgisini elindeki gazeteye yönlendiriyor: ‘Pravda’.”

2.3.1.6. hem “hem, ve, da/de”

Söyegov ve arkadaşları tarafından hazırlanan “*Türkmen Diliniň Grammatikasy*” adlı çalışmada “hem”’in bağlaç olduğu ve “hem ya da -am/-em” şeklinde “ovnuk bölek” (parçacık) olarak (Söyegov vd., 2000: 517, 542) kullanıldığı birkaç örnekle gösterilmiştir. Fakat hangi durumlarda kullanılması gerektiği ve ortaya çıkan ses olayları vb. üzerinde detaylı durulmamıştır. Türkmen Türkçesinde “h-” ünsüzü düşürülerek -am/-em şeklinde ardından geldiği sözcüğe birleştirilmiş ve damak uyumuna uydurulmuştur.

Korkmaz “*Tek olarak kullanılan hem bağlacı, kendinden önce gelen ögeyi kendinden sonra gelen ögeye üsteleme yoluyla bağlayan bir pekiştirme bağlacıdır.*” (2009: 1117) şeklinde izah etmektedir.

Hüseyin Yıldırım çalışmasında

“Hem” bağlacının -am/-em biçimi esas olarak isim ve isim türünden kelimelerden sonra gelir. İsim türünden kelimelerden zamirler, zarflar, edatlar ve bağlaçlarla oldukça sık kullanılır. Sayı isimleriyle kullanımı da dikkat çekicidir. Aynı şekilde “-am/-em” biçiminin isim çekim eklerinden ve fiil çekim eklerinden sonra da kullanımının yaygın olduğu görülür. Türkmen Türkçesinde -am/-em biçiminin kullanımı neticesinde ünlü düşmesi ve tonlulaşma gibi ses olayları da meydana gelir. Ayrıca bazı durumlarda, sen hem > senem “sen de”, seni hem > senem “seni de” kullanımlarında olduğu gibi, yalancı eşdeğerlilikler ortaya çıkar. Zarf, edat ve bağlaçlarla yaygın kullanımı sonucunda kalıplaşmış olarak eysem < eyle ise hem “o hâlde”, yogsam < yok ise hem “değilse, yoksa” gibi yeni kelime türer ve tipik biçimde bir nevi yapım eki özelliği kazanır.” (2017: 62)

şeklinde izah etmiştir.

Salan “*Türkmen Türkçesinde hem sözcüğü, de / da işlevinde kullanıldığında kuvvetlendirme ve bağlama olmak üzere iki farklı özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Bu işlevde hem sözcüğünün kuvvetlendirme özelliği bağlama özelliğine göre daha ön plandadır*” (2011: 1734) diye ifade etmiştir.

Hem, “hem, ve, da/de” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Oglaň, sen meýdan edip otyrsyň **hem** çörek iýip otyrsyň **hem-de** taýak bilen saýgylap, ol çekirtgeleri gyryársyň, bu näme etdigiň? - diýdi. (MS 9) “Oğlan, sen işi gücü bırakıp bomboş oturuyorsun hem ekmek yiyorsun hem de sopa ile vurarak çekirtgeleri eziyorsun, nedir bu yaptığın?”

— İne, könäni göçürýän, tüzäni gondurýan, duşmanlary **hem** awlaýan - diýdi. (MS 9)

“— İşte, eskisini söküp, yenisini kuran, düşmanları da avlar, dedi”

*Şunuň üçin garyp-pukaralar-da ony öýlerine **hem** toýlaryna çagyryp, saz çaldyryp bilýärdiler.* (ŞB 2) “Bu yüzden yoksul insanlar da onu evlerine ve düğünlerine çağırıp, saz çaldırabiliyorlardı.”

*Onuň ýüzüni göreninde, baryp çalybermekden **hem** gaýtmajagy görüňärdi. Her halda ondan jogaba garaşyp, biraz durdy.* (ŞB 51) “Onun yüzünü gören kişi, durmaksızın çalmaya devam edeceğini hemen anlayabiliyordu.”

*Gulam bagşy **hem** gözlerini tegeläp, hanyň ýüzüne seretdi...* (ŞB 47) “Gulam bagşı da gözlerini kırıp, hânın yüzüne baktı...”

*Nahary, gerek bolsa, bile iýmän **hem** bilýärler, işe aýrylykda-da gidip-gelip bilýärler.* (ED 199) “Yemek, gerekirse, hiç yemeden de bilirler, ayrıca ayrılıkta da gidip gelebilirler.”

*...Men örän bagtly maşgalalardan **hem** ýüzlerçesini bilýän.* (ED 199) “...Ben, çok sayıda mutlu ailelerden de haberdarım.”

2.3.1.7. hem-de “ve de”

Söyegov ve arkadaşlarının hazırlamış olduğu “*Türkmen Diliniň Grammatikasy*” adlı eserde “*Hem edati, -da/-de parçacığıyla birlikte de kullanılabilir, ancak anlam açısından büyük bir değişiklik ortaya çıkmaz. Bu nedenle, onu çıkararak sadece hem bağlacını tek başına kullanmak da mümkündür. Bazı örneklerde, eşdeğer ifadeler arasındaki bağlantıyı kurmak için “we, hem” her iki yardımcı bağlacı da kullanılır.*” (Söyegov vd., 2000: 518) tanımlanmıştır.

Yıldırım’a göre “*Yazı dilinde “hem”in esas olarak dört kullanım şekli vardır: 1. hem; 2. hem ... hem ...; 3. hem-e ... hem-de ...; 4. hem-de. Türkmen Türkçesinde “hem”in üzerine -da, -de pekiştiricisini almış “hem-de” biçiminde kullanımı da mevcuttur. Şayet “hem” üzerine -da, -de almışsa bu durumda bağlaç görevinde kullanılır. Pekiştirici görevinde kullanıldığında ise -da, -de pekiştiricisini üzerine almaz* (Yıldırım, 2017: 60, 61).” diye açıklamıştır.

Tek başına kullanılan “hem” bağlacı, önceki ögeyi sonraki ögeye vurgulama yoluyla bağlayan bir pekiştirme bağlacıdır. Sonuna eklenen “de” edatı ise anlamı daha da güçlendirir. Bu bağlacın en belirgin özelliği ise iki cümleyi birleştirme işlevidir (Korkmaz, 2007: 1117).

Hem-de “ve de” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

*Şahyr sotsial-deňsizligin döwründe, feodallaryň **hem-de** ruhanlaryň edendiligini döwründe ýaşapdyr.* (ED 8) “Şair, sosyal eşitsizliğin ve feodal yöneticilerin, aynı zamanda din adamlarının zulmettiği bir dönemde yaşamıştır.”

*Şahyryň lirikasynyň **hem-de** 'Gul-Senubed' dessanyňyň baryp 14 ýyl mundan oň çap edilendigini, ony tapmagyň indi kyndygyny göz önünde tutup, aýratyn hem 'Türkmeniň ahwaly' diýen goşgynyň biziň temamyz bilen gös-göni baglanyşykly bolany üçin, ony işimizde dolýlygyna okyjylara hödürlemegi makul bildik.* (ÄÄ 39) “Şairin lirik şiirinin ve de ‘Gül Senüber’ destanının bundan 14 yıl önce basıldığı, onu günümüzde bulmak zor olduğu ve ayrıca ‘Türkmenlerin Ahvalı’ adlı şiirin konumuzla doğrudan bağlantısı olduğu için, şiirin tamamını çalışmamızda okuyuculara sunmayı uygun gördük.”

*Ärsarylardan başga-da Amyderýanyň zülgelerinde ownuk turkmen taýpalary **hem-de** özbekler ýaşapdyrlar.* (ED 11) “Ayrıca, Amuderya'nın deltasındaki diğer yerleşim yerlerinde de küçük Türkmen boyları ve Özbekler yaşıyordu.”

*Xäzir men rus taryhynyň **hem-de** edebiyatynyň, şol döwrüni göz önüne getirýärim.* (ED 12) “Şu anda ben, Rus tarihinin ve edebiyatının o dönemini gözümün önüne getiriyorum.”

*Gan-hun, zulüm-sütem, zäherli bir bölek ýylan-içýan **hem-de** bir aźdarha, şulardan başga hiç zat görmedim -diýip jogap berdi.* (MS 47) “Kan-vahşet, zulüm-sitèm, zehirli bir grup yılan-çıyan ve bir ejderha, bunlardan başka hiçbir şey görmedim.”

*Myraly uly sürini alyp gaýdyp, önünden çykan obanyň garyp-gasarlarına paylapdyr **hem-de** goýunlaryň wahasyny Soltansöün şa ölenden soň töleselerem boljakdygyny aýdypdyr.* (MS 53) “Mıralı büyük sürüsünü alıp gidip, önüne çıkan köyün yoksul ve fakirlere paylaştırmış, ayrıca koyunların vergisini Sultan Söyün’ün ölümünden sonra ödeyeceklerini söylemiş.”

2.3.1.8. bilen hem, bilenem “ile de”

Söyegov ve arkadaşlarına göre “*Bilen söz sonu edatının bazı durumlarda eşdeğer anlamlı üyeler arasındaki ilişkiyi kurmak amacıyla bağlaç işlevi gördüğü bilinmektedir. Bu durumda, onu ve/hem bağlaçlarının yerine kullanmak da mümkündür.*” (2000: 519).

Yıldırım, “*Türkmen Türkçesindeki “hem” bağlacının -am/-em biçimindeki en tipik kullanımı zarflar, edatlar ve bağlaçlarla kullanımıdır. Oldukça yaygın olan bu kullanımları neticesinde özellikle cümle bağlayıcısı görevinde kalıplaşmış olarak âdeta yeni kelime türetir* (2017: 73).” diye belirtmiştir.

Türkiye Türkçesinde yapılan çalışmaların çoğunda “ile de” olarak ayrıştırılan bir bağlaça çok rastlanılmaz. Genellikle “ile” bağlacı ya da “de” bağlacı ayrı olarak ele alınır.

Bilen edatına hem edatı em şeklinde eklenerek bilenem şeklinde kısaltılmıştır. Bu bağlaç, iki ya da daha fazla unsuru birbirine bağlayarak bir tür birliktelik, ortaklık ya da birlikte yapılma anlamı taşır.

Bilen hem, bilenem “ile de” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

*Hoşgeldiniň ejesi **bilen hem** kakasy öz tamlarynda hümmürdeşip otyrlar.* (TG 519)
“Hoşgeldi'nin annesi ve babası kendi köylerinde sohbet ederek oturuyorlar.”

*Hoşgeldi **bilen hem** Bahar maşynyň içindäki ýükleriň üstünde ornaşdylar.* (TG 519)
“Hoşgeldi ile Bahar, arabadaki yüklerin üstünde oturdular.”

2.3.1.9. -dyr/-dir “ve”

Söyegov ve arkadaşlarına göre ““*-lı/-li*” ve “*-dyr/-dir*” ekleri, bazı durumlarda karşıtlık belirten bağlaçların işlevini yerine getirir. Bazı bilim insanları, beyazlı-siyahlı, büyüklü-küçüklü gibi örneklerdeki “*-lı/-li*” eklerini, kelime yapıcı ekler olarak kabul ederler. Verilen örneklerde, “*-lı/-li*” eklerinin bağlaç işlevini yerine getirdiğini, dolayısıyla bu konuda G.I. Ramstedt'in görüşünün doğru olduğunu onaylarlar. Ayrıca “ile” kelimesinin kökeninden türediğini göstermek suretiyle bu görüşü pekiştirmek mümkündür.” (2000: 520)

İlker “*Türkmen Türkçesinde -dır ekinin “ve” bağlayıcı işlevinde kullanılışı*” adlı çalışmasında “*-tur* fiilinin bir yardımcı fiil olarak zaman çekimlerine katılışını ve özellik-le 3. teklik ve çokluk şahıs çekimlerinde işlek olarak kullanılışını örnekledikten sonra, isim cümlelerinde ve isimlerde

bildirme anlamıyla kullanılışına değinmek gerekir. Eckmann, er- ve dur yardımcı fiilleri, isim cümlelerinde ve yardımcı cümlelerde bağlayıcı vazifesi görürler, diyerek bu eklerin işlevini belirtir (ÇEK142). Bugün hem batı grubu lehçelerinde hem de doğu grubunda adlarda bildirme -dır/dir, -dur/-dür ve tır/-tir, tur/ tür ekleriyle yapılmaktadır: Bu ağaçtır, ol mekdepdır, çetin bir işdir, gibi.

Türkmen Türkçesinde isimlerde bildirme eki olarak kullanılan -dır'ın, bu genel kullanılışı yanında bir de özel bir işlevle kullanıldığı görülmektedir: Ve bağlacı işlevinde...-dır ekinin “u” bağlacının erimesiyle “ve” anlamını kazanabilmiş olması doğrudan -dır ekinin yeriyle ilgilidir. Burada aynı zamanda -dır ekinin de bildirme işlevini kaybetmiş olduğunu söylemek gerekir.”(2003: 120-122) şeklinde izah etmiştir.

Bu ekler, eklendikleri kelimededen sonra “ve” bağlacı varmış gibi bir anlam ifade etmektedir. Türkiye Türkçesinde bu şekilde bir kullanım yoktur.

“*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı kitaptan -dyr/-dir “ve” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Ertirden soň atadyr ogullaryň arasynda kiçijik geňeş boldy. (TG 520) “Ertesi gün, baba ve oğullar arasında küçük bir görüşme oldu.”

Batylardyr mertler hem howply ýagdaýlarda tanalyar. (TG 520) “Yiğitler ve kahramanlar, tehlikeli durumlarda tanınır.”

Patyşam, gije baranym hak, bagyrdyr öýken bereni hak. (TG 520) “Padişahım, gece gittiğim doğru, bağırarak söylediğinin doğru.”

2.3.2. Karşılaştırma Bağlaçları (Bölünişigi bildirýän baglaýjylar)

Söyegov ve arkadaşlarına göre “*Türkmen Türkçesinde kullanılan bağlaçlar yapılarına göre üç gruba ayrılabilir:*

1. *Basit (tek sözcüklü) bağlaçlar:* we, hem, emma, weli/welin, ýogsam, çünki, eger”(ve, hem, ama, ancak, yoksa, çünkü, eğer) vb.

2. *Birleşik Bağlaçlar:* emma weli, yöne weli, ýogsam bolmasa, bardy-geldi (ama yine de, bununla birlikte, aksi takdirde, rastgele) vb.

3. *Tekrarlı Bağlaçlar:* ýa-ýa, kä-kä, bir görseň-bir görseň (ya...ya-da, bazen...bazen, bir görsen) vb.

Üçüncü grupta yer alan bağlaçlar, bir edatın iki kez tekrar edilmesiyle meydana gelir.

Türkmen dilinde kullanılan bazı bağlaçların ardından parçacıklar eklenebilir. Örneğin: hem-de, ya-ya-da ve benzerleri. Bu durumda yeni bir bağlaç meydana gelmez; parçacıklar sadece ek bir anlam katmaktadır.

Klasik edebiyat dilinde leykin, ki, kim gibi bazı bağlaçlar aktif bir şekilde kullanılmıştır. Ancak bu kelimeler zamanla arkaikleşmiş ve uzun bir sürecin sonunda modern Türkmen dilinde kullanılmaz hâle gelmiştir.” (2000: 514-515).

Karşılaştırma bağlaçlarını Muratgeldi Söyegov ve Seyitnazar Ärnazarov’un, “Bazı zaman, bazı kez anlamlarıyla öge ve cümleleri bağlar. Bağ kurduğu kelimeler arasında sıralama, karşılaştırma, yeğleme gibi anlam ilgileri de oluşturur: *Derýanyň ortasyndan akyp baryan töňňe kä çümýärdi, kä çykýardy. Gyş aýlary howa sowuk bolýar, käte gar ýagýar, käte ýagşy ýagýar.*” (2017: 86) şeklinde değerlendirdikleri görülmektedir. Söyegov ve Ärnazarov “Nöbet ve sıralama bağlacı” olarak adlandırmışlardır(2017: 86).

Yıldırım’a göre “İki ya da daha fazla unsuru karşılaştırma veya birbirine denk iki unsuru birbirine bağlama görevinde kullanılan bağlaçlardır. Türkmen Türkçesinde karşılaştırma ve denkleştirme bağlacı görevinde işlek olarak kullanılanlar şunlardır: *ýa* “ya; ya da, veya”, *ýa-da* “ya da, veya”, *ýa... ýa/ýa-da...* “ya... ya / ya da...*ýa-ha... ýa-da* “ya...ya da”, *kä... kä...*”bazen... bazen...”, *kä... käte...* “bazen...bazen...”, *käte... käte...* “bazen bazen...”, *da/de... dal/de...* “da/de... da/de”, *hem.... hem...* “hem... hem...;da/de... de/de...”, *ne... ne-de...* “ne... ne de”, *bir...bir-de...*”bir...bir de.” (2017: 469) diye belirtmiştir.

Türkiye Türkçesinde Korkmaz, “Bu gruba giren bağlaçlar. cümlelerin iki ögesini karşılaştırma, denkleştirme, oranlama, seçme ve yeğleme gibi işlevlerle birbirine bağlayan bağlaçlardır. Başlıcaları: *ya, ya ... ya, ya da, yahut, veya, veyahut da'dır.*” (2007: 1112) diye belirtmiştir.

Demir ise “Bu bağlaçlar iki ya da daha çok ögeyi karşılaştırarak bağlar.” (2013: 511) diye tanımlamaktadır. Demir bu bağlaçları üçe ayırır:

“a) Kavram ve varlıkları hiçbir anlamıyla karşılaştırılmak istenildiğinde kullanılan bağlaçlar.

b) *Karşılaştırılan kavram ve varlıklardan biri anlatılmak istenildiğinde kullanılan bağlaçlar.*

c) *Karşılaştırılan kavram ve varlıkların tümünü anlatmak için kullanılan bağlaçlar”* (Demir, 2013: 513, 514, 515).

Karşılaştırma bağlaçlarına “ ýa ‘ya; ya da veya’, ýa...ýa/ ýa-da... ýa... ýa/ ýa-da... ‘ya... ya/ya da...’, ýa-da ‘ya da, veya’, ýa/ýa-da... -my-mi ‘ya da...mı/mi, yoksa’, kä... kä... ‘kah... kah..., bazen... bazen...’, kä... käte... ‘bazen... bazen...’, käte... käte... ‘bazen... bazen...’, da/de... da/de... ‘da/de... da/de’, hem... hem... (-am/-em...-am/-em) ‘hem... hem..., da/de...de/de...’ ne... ne/ne-de... ‘ne... ne de’, bir... bir-de... ‘bir... bir de’ ” gibi örnekler verilebilir.

2.3.2.1. ýa “ya; ya da, veya”

Söyegov ve arkadaşları “Ýa, ýa da bağlaçları, genellikle iki sözcükten veya cümleden oluşan eşdeğer ögeler ya da sıralı birleşik cümleler arasında yer alır.” (2000: 523) şeklinde izah etmişleridir.

Türkiye Türkçesinde Korkmaz, “Dilimize Farsçadan girmiş olan ve bağladığı ögenin başında yer alan ya bağlacı, tek olarak kullanıldığında, iki düşünce, iki yargı arasında denkleştirme temelinde bir soru yönelten, onay veya yeğleme bildiren bir işlev yüklenmiştir.” (2007: 1113) diye belirtir.

Hengirmen ise “Ya, ya da, veya, yahut, veyahut: Bu beş bağlaç genellikle ayrı anlamda kullanılır. Eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini, cümle ve cümlecikleri bağlar.” (1995: 177) diye tanımlamaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında sıkça karşılaşılan “ya... ya...” bağlacı, işlevsel açıdan farklı kullanımlara sahiptir. Bu bağlaç, bağladığı ögeler arasında bir tercihi, karşılaştırmayı, olasılığı ya da sonucu ifade etmek için kullanılır (Yavuz, 2010: 531).

Türkmen Türkçesinde ýa... ýa/ ýa-da... “ya... ya/ya da...” bağlacı, Türkiye Türkçesindeki “ya...ya” yapısına benzer şekilde kullanılır. Bu bağlaç, iki alternatif arasında seçim yapma anlamı taşır ve konuşan kişinin iki seçenek sunduğu durumlarda kullanılır.

Ýa “ya; ya da, veya” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Belki, dönük bolup düşendir ýa ýesirlerini satyn almaga geldimikä?» diýen pikire gitdi. (ŞB 28) “Belki, döneklik yapıp mı düştü ya da esirlerini satın almaya mı geldi acaba?”

Biz bir mahal çagakak, öz okuw kitaplarymyzdan şu goşgulary okanymyzda, olary 16 ýa 17 ýaşly, heniz kämillik ýaşyna-da ýetmedik çaganyň ýazandygyny pikirem ztmeyärdik. (ED 33) “Biz bir zamanlar çocukken, okul kitaplarımızda bu tür şiirleri okuduğumuzda, onları 16 ya da 17 yaşındaki henüz olgunluk yaşına ulaşmamış bir çocuğun yazdığını aklımıza bile getirmezdik.”

2.3.2.2. ýa... ýa/ ýa-da... “ya... ya/ya da...”

Söyegov ve arkadaşlarına göre “*Bu yardımcı bağlaç, esas olarak eşdeğer öğeler veya sıralı birleşik cümleler arasında yer alır ve bu yapılarda oluşturan cümlelerdeki düşünceleri veya fikirleri açıklığa kavuşturan basit cümleleri meydana getirir. Bu bağlaç, birkaç kelimeden oluşan eşdeğer öğelerin en sonuncusunun öncesinde de kullanılabilir. Aynı zamanda eşdeğer öğeler ve düz birleşik cümlelerle tekrar kullanılarak anlamı pekiştirir.*” (2000: 523-524).

Söyegov ve Ärnazarov ise bu bağlacı “*Türkmençe Gramer*” adlı kitaplarında “*yeğleme bağlacı*” diye adlandırmışlardır. “*Öğeler ve cümleler arasında yeğleme, seçme, üstün tutma, oranlama, anlamlarıyla bağlantı kurar: Ýa suw, ýa saman (deyim). Ýa sen gel, ýa- da men, barayyn. Munuň agramy bir kilo ýa bar, ýa ýokdur.*” (2017: 86) diye tanımlamaktadırlar.

Korkmaz’ a göre “*Farsça ya ve Türkçe “da” pekiştirme bağlacının yan yana gelmesinden oluşan bu bağlaç, ya tek başına yahut da ya... ya da biçimiyle tekrarlı olarak kullanılır. Her iki kullanılışında da iki öge arasında seçmeli bir bağlantı kurar. İşlev bakımından ya ... ya, yahut, veya ile eş değerlidir. Bağladığı öğelerin başına gelen bu bağlaç, iki öğeden birini seçme, yeğleme veya iki öğeyi birbirleriyle karşılaştırma görevi yüklenmiştir.*” (2007: 1113-1114) diye belirtir.

Börekçi’ye göre “*Birden fazla cümle veya öge arasında seçilebilirlik, biri birine tercih edilebilirlik ilgisi kuran, iki denk cümleden birinin gerçekleşeceğini veya iki öğeden birinin seçileceğini ifade eden bağlama edatlarıdır.*” (2009: 137) diye açıklamaktadır.

Ýa... ýa/ ýa-da... “ya... ya/ya da...” bağlaçları için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Gelenler kimler onda? Olar näme üçin gelipdirler? Hemişekisi ýaly dutar diňlemek üçinmi, ýa gynanyşmak üçinmi ýa-da bagşylarynyň ýüregini köşeşdirmek üçinmi?.. (ŞB 9) “Gelenler kimler peki? Onlar neden gelmişler? Her zamanki gibi dutar dinlemek için mi, yoksa acılarını paylaşmak için mi, ya da bagşılarının yüreğini teselli etmek için mi?”

- *Eý şagal dost, şol jaýy taşlaman, ýa ýylany öldürerin, ýa-da özüm ölerin.* (TG 524) “- Ey genç dost, o evi terk etmeyin, ya yılanı öldürürüm, ya da kendim ölürüm.”

Tüpeniň agzyndan çykan bada ýa adama, ýa ata, ýa-da raýyşa degýän oklaryň sesi günleç eşidilýärdi. (TG 524) “Tüfeğin ağzından çıktığı anda ya adama ya ata ya da halka değen kurşunların sesi, boğuk bir şekilde duyuluyordu.”

Haçan görseň, onuň bir zady ýetmeyärdi: ýa çaryklarynyň biriniň bagy ýokdyr, ýa köýneginiň bagjygy çözülipdir, ýa-da başga bir ýetmezçiligi bardy. (TG 524) “Ne zaman görsen, onun bir şeyi eksikti: ya çarıklarının birinin bağı yoktu ya gömleğinin düğmesi açılmıştı ya da başka bir eksikliği vardı.”

2.3.2.3. ýa-da “ya da, veya”

Söyegov ve arkadaşlarına göre “*Bu yardımcı bağlaç, esas olarak eşdeğer öğeler veya sıralı birleşik cümleler arasında yer alır ve bu yapılarda oluşturan cümlelerdeki düşünceleri veya fikirleri açıklığa kavuşturan basit cümleleri meydana getirir. Genellikle iki sözcükten veya cümleden oluşan eşdeğer öğeler ya da sıralı birleşik cümleler arasında yer alır.*” (2000: 523-524).

Ýa-da “ya da, veya” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Ol geplese, ýa-da şu oturyşyndan birazajyk gozgansa aglajakdy. (ŞB 4) “O gelir de, ya da şu oturduğu yerden birazcık kıpırdasa ağlayacaktı.”

Alym A. Jykyýew Oguz han şejeresini ýa-da orta asyrlarda türkmen-oguz taýpalarynyň bölünişini şeýle berýer... (ÄÄ 9) “Âlim A. Cıkıyev Oğuz Han şeceresinin veya orta asırlarda Türkmen-Oğuz boylarının bölünüşünü şöyle veriyor...”

Ejesi ony ertir bilen ota ýa-da oduna ibärdi. (ŞB 6) “Annesi onu sabahleyin ota ya da oduna gönderdi.”

Ärsrybaba hakynda gürrüň edilende, esasy taryhy çeşmeleriň biri bolan şejerei teräkime türkmenleriň nesil daragty diýen kitaby ýa-da halk rowaýatlaryna salgylanmasaň, ol barada maglumat berýän başga bir suwytly ýazuw ýadygärligi ýok diýerlikdir. (ÄÄ 6) “Ärsaribaba hakkında konuşulduğunda ana tarihî kaynaklardan biri olan “Şecere-i Terakkime” (Türkmenlerin soy ağacı) adlı kitaba ya da halk rivayetlerine başvurulmalı; çünkü bu konuda bilgi veren başka bir güvenilir kaynak yok gibidir.”

Bu sene milady ýyl hasabynda 1313-nji ýylyň dekabry ýa-da 1314-nji ýylyň ýanwar’ aýyna gabat gelyär. (ÄÄ 18) “Bu sene miladi olarak 1313 yılının Aralık ya da 1314 yılının Ocak ayına denk gelmektedir.”

Emma onuň söýgi lirikasy Gündogaryň beýik şahyrlary Nowaýynyň, Xapyzyň, Fizuliniň, Wagyfyň ýa-da yşk mülküniň şasy Mollanepesiň yşky goşgularyndan hiç bir jähtden pesde dälidir. (ED 9) “Ama onun sevgili lirikası, Doğunun büyük şairleri Nevâî, Hâfız, Fuzûlî, Vâkîf ya da aşk mülkünün şairi Mollanepes’ in aşk şiirlerinden hiçbir açıdan aşağı değildir.”

Ikisiniň aralygyny tapmak, ýa-da başgaçarak aýdanymyzda, ýuwaşdan arama çenli şemallysözleri tapmak — bu bolsa hemme kişä başartmaýar. (ED 19) “İkisinin arasını bulmak, ya da başka bir deyişle, yavaşça arama şeklinde belirli kelimeleri bulmak – bu her kişiye nasip olmaz.”

Baryp patyşa aýdyň, çykarsyn-da meni dara çeksin ýa-da şu telbäni meniň ýanymdan aýyrsyn-diýip gygyrdy. (MS 46) “Gidip padişaha söyledi: “Beni darağaca çeksin ya da şu telbeni benden ayırsın” diye bağırdı.”

2.3.2.4. ýa/ýa-da... -my-mi “ya da...mı/mi, yoksa”

Söyegov ve arkadaşları, “Genellikle iki sözcükten veya cümleden oluşan eşdeğer ögeler ya da sıralı birleşik cümleler arasında yer alır. “ýa/ýa-da” bağlacı, birkaç kelimedden oluşan eşdeğer ögelerin en sonuncusunun öncesinde de kullanılabilir.” (2000: 524) şeklinde izah etmektedirler.

Yavuz Türkiye “Türkçesi Ağzlarında Bağlaçlar” adlı çalışmasında “Türkçe olan yoksa bağlacı aksi halde, acaba anlamına gelen bir sözcük olup cümle bağlayıcıdır. Türkçe yok ve ise kelimelerinin birleşimiyle oluşmuş birleşik yapı bir bağlaçtır. Genelde

bir olumsuz cümle ile olumlu cümleyi bağlar veya bir yargının bir şarta bağlandığını belirten bir cümle bağlayıcısıdır.” (2010:550) şeklinde izah etmektedir.

Bu bağlaç, iki cümleyi birbirine bağlarken genellikle olumlu bir cümle ile olumsuz bir cümleyi bir araya getirir veya bir eylemin belirli bir koşula bağlı olduğunu ifade eder. Yani, bir durumu ya da sonucu şartlı bir şekilde sunar, olumsuz bir durumun gerçekleşmesi halinde istenmeyen bir sonuç doğacağını belirtir (Yavuz, 2010: 551).

Ýa/ýa-da... -my-mi “ya da...mı/mi, yoksa” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Hemişekisi ýaly dutar diňlemek üçinmi, ýa gynanyşmak üçinmi ýa-da bagsylarynyň ýüregini köşeşdirmek üçinmi?. (ŞB 99) “Her zamanki gibi dutar dinlemek için mi, yoksa üzölmek için mi, ya da bahşöların yüregini teselli etmek için mi?”

— *Munuň başga bir täri tapylmazmy, hökman bir gylyç dakynmalymy, ýa ata münmelimi ýa-da obanyň baryny syryp-süpürüp hana bermelimi?* (ŞB 13) “— Bunun başka bir yolu bulunmaz mı, mutlaka bir kılıç takılmalı mı, yoksa ata mı binilmeli, ya da köyün tamamını talan edip hane mi verilmelidir?”

Yzyna it salyp kowmalymy, ýa zyndana taşlamaly ýa-da näme etmeli? (ŞB 33)

“Gerisini itip kovalamalı mı, yoksa zindana mı atmalı, ya da ne yapmalı?”

Şu ýerde iýerisimi ýa içerik girerismi? (TG 524)

“Burada yer miyiz yoksa içeri mi gireriz?”

Ol geljek synçy aýalmy ýa erkekmi? (TG 524)

“O gelecek gözlemci kadın mı yoksa erkek mi?”

— *Oglum, hany diý göreli, seniň göwnüň dayhançylykdamy, bagşyçylykdamy, batyrçylykdamy ýa mollaçylykdamy?* (TG 524) “— Oğlum, hadi bakalım, senin gönlün çiftçilikte mi, bahşılıkta mı, kahramanlıkta mı yoksa hocalıkta mı?”

Ýa-da olar namysyny ýuwdan, ejizini zalımlardan gorap bilmeýän, şolaryň ykballary bilen gyzykmaýan nalajedeýin geçilere öwrüldilermi? (ŞP 23) “Ya da onların ne olduğunu, güçsüzlerini zalimlerden koruyamayan, onların kaderleriyle ilgilenmeyen çaresizlere dönüşenler mi oldular?”

2.3.2.5. kä... kä... “kah... kah..., bazen... bazen...”

“*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı eserde “kä... kä... “kah... kah..., bazen... bazen...”

bağlaçları, eşdeğer öğeler ve düz birleşik cümleler arasında yer alır ve birbirinin ardına gelen düşünceleri ya da anlamları vurgular. Bu bağlacın tekrarsız kullanımına nadiren karşılaşılr. (Söyegov vd., 2000: 524) diye belirtilir.

Türkmen Türkçesinde “kä ... kä” bağlacı, Türkiye Türkçesindeki kullanımına benzer şekilde, bir durumun farklı olasılıklarını veya alternatiflerini ifade etmek için kullanılır. Bu bağlaç, olayların zaman zaman farklı şekillerde gerçekleştiğini veya farklı durumlar arasında değişkenlik olduğunu belirtir. (Söyegov vd., 2000: 524).

Korkmaz “*Aslında zarf olan Arapça kökenli bazen kelimesi, tekrarlı kullanıldığında, cümlenin kendinden sonra gelen öğelerini yine zarf işlevi ve nöbetleşme ilişkisi ile birbirine bağlar. Bu bağlama bazı ... bazı tekrarı ile de karşılanır.*” (2007: 1119) diye belirtir.

Hengirmen’ e göre “Sözcük öbeklerini ve cümleleri karşıtlık ve bazen anlamlarıyla bağlar (1995: 193).

Ediskun ise “*Düşünceleri karşıt olan iki cümlede, ikincinin fiilinden ya da zarfından sonra gelirse, karşıtlık ilgisini kuvvetlendirir.*” (1999: 306) diye tanımlar.

Demir “*Sözcükleri, sözcük öbeklerini, cümleleri karşıtlık, bazen anlamıyla bağlar.*” (2013: 514) şeklinde izah etmektedir.

Kä... kä... “kah... kah..., bazen... bazen...” bağlacı için aşağıdaki örnek verilebilir:

Onuň ortaky akymynda aňaçlar, maslyklar kä çümyärdi, kä çykýardy. (TG 524)
 “Onun ortasındaki akımda ağaçlar, otlar bazen batıyor, bazen çıkıyordu.”

2.3.2.6. kä... käte... “bazen... bazen...”

“*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı eserde “kä... käte” bağlaçları, eşdeğer öğeler ve düz birleşik cümleler arasında yer alır ve birbirinin ardına gelen düşünceleri ya da anlamları vurgular. Bu bağlacın tekrarsız kullanımına nadiren karşılaşılr. (Söyegov vd., 2000: 524) diye belirtilir.

Arapça kökenli “bazen” kelimesi, kelime grubu olarak kullanıldığında bir bağlaç işlevi görür. Yabancı kökenli olan bu bağlaç, cümleleri tekrarlayarak birbirine bağlar ve nöbetleşme ilişkisi kurar (Korkmaz, 2007: 1119).

Tekrar yoluyla cümleleri birbirine bağlamaktadır. Açıklama anlamı üstlenmektedir. Bu yönüyle de cümleyi anlam bakımından zenginleştirmektedir.

Türkmen Diliniň Grammatikasy adlı kitaptan kä... käte... “bazen... bazen...” bağlaca aşağıdaki örnekler verilebilir:

Bazaryň nyryhy kä göterilýärdi, käte aşaklaýardy. (TG 525)

“Pazarın fiyatı bazen yükseliyor, bazen de düşüyordu.”

Oraz kä obalaryň, kä gumuň içinden, käte gumuň etegi bilen sürüp, gün batmazynyň ön ýanynda öz obalarynyň bir çetinden girdi. (TG 525)

“Oraz bazen köylerin içinden, bazen de kumların üzerinden, bazen kumların kenarını sürerek, gün batmadan önce kendi köylerinin bir tarafından girdi.”

2.3.2.7. käte... käte... “bazen... bazen...”

Yukarıda da belirtildiği üzere cümleleri tekrar yoluyla birbirine bağlar ve bağladığı öğelerden önce kullanılır. Yine açıklama anlamı taşımaktadır. Nöbetleşme bağlacı işlevi görmektedir (Korkmaz, 2007: 1119).

“Türkmen Diliniň Grammatikasy” adlı kitaptan käte... käte... “bazen... bazen...” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Käte şol mesele jygba-jygba gelyärdi, käte bolsa ýene sowaşýardy. (TG 524)

“Bazen o mesele birbiri ardına geliyordu, bazen ise tekrar soğuyordu.”

Gapa degýän taýaklaryň, tüpeň gundaglarynyň sesleri, adamlaryň tertipsiz her manyda we her hili äheňde çykyan sesleri käte güýjeyärdi, käte basylyýardy. (TG 525)

“Kapıya çarpan sopaların, tüfeğin namlularının sesleri, insanların düzensiz bir şekilde ve her türlü tonlamada çıkardığı sesler bazen yükseliyor, bazen ise kısıtlanıyordu.”

2.3.2.8. da/de... da/de... “da/de... da/de”

Türkmen Türkçesinde bu bağlaçlar kelimelerin sonuna gelerek pekiştirme işlevinde kullanılırlar (Buran vd., 2014:200-201-202).

Eski Türkçedeki “ve” bağlacının, zamanla ses değişikliklerine uğrayarak takı (<tak-ı) zarf-fiilinden “da” şekline dönüştüğü ve bu bağlacın, art arda gelen eşdeğer ögeleri birbirine bağlamak için kullanıldığında, bağlanan ögelerin hepsini kapsayan bir bağlama işlevi kazanmıştır. Tekrarlamalı şekilde kullanıldığında ise bağlanan ögelerin sıralandığı bir yapıda, sonuncu ögeden önce gelir. Yani, “da” bağlacı, aynı türdeki birden fazla ögeyi vurgulayıp birbirine bağlayarak bütünsel bir ilişki oluşturur (Korkmaz, 2007: 1109).

da/de... da/de... “da/de... da/de” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Galyberse-**de**, bu mawzoleyde Şyh Şeref hojanyň mazarynyň ýokdugy, hojanyň jesediniň XIV asyrda metjidiň daşynda jaýlanandygy baradaky halk rowaýatlaryny göz önünde tutmagymyz-**da** gerek. (ÄÄ 20) “İlaveten de, bu anıtta Şeyh Şeref Hoca’nın bulunmadığı ve Hoca’nın naaşının 14. yüzyılda mescidin dışında defnedildiği hakkındaki halk rivayetlerini de göz önünde tutmamız da gerekir.”

Şonuň ýaly-da ol ilň ykbalyna nogaylar-**da**, galmyklar-**da** belli derejede täsir edipdirler. (ÄÄ 31) “Aynı şekilde bu yurdun tarihine Nogaylar **da** Kalmuklar **da** önemli derecede tesir etmişlerdir.”

Ol ertir turup gözüni açan-**da**, gündizlerine-**de** hemişe ala-garaňky bolup duran zyndanyň bir burçunda bir adamynyň bulaşyp ýatanyny gördi. (MS 44) “O, ertesi gün kalkıp gözünü açtığında, gündüzleri hep karanlık olan zindanın bir köşesinde bir adamın uyuyarak yatmakta olduğunu gördü.”

Onuň aýdyp duran zatlaryna gaharlanjagyny-**da**, güljegini-**de** bilmeýärdi. (ŞB 7) “Onun söylediği şeylere kızıp kızmayacağını da, gülecek mi diyeceğini de bilmiyordu.”

Ol altmyşyna gidipdi, öýi-**de**, ili-**de**, dogany-garyndaşy-da ýokdy. (TG 514)

“O, altmışına gelmişti, evi de, ailesi de, akrabası da yoktu.”

Ol hanyň gyzyl ýüzüne seredip oturan ýerin-**de** beýle diýmäge, ýöne hany oýnap goýbermäge-**de** dili barmady. (ŞB 35) “O, hanın kırmızı yüzüne bakarak otururken böyle demeye, ama aynı zamanda ona şaka yapıp geçiştirmeye de dili varmadı.”

— *Bagşy, onda ýene-de bir maslahat: eger senrazy bolsaň, biz seniň agaňy pul döküp almaga-da bar.* (ŞB 12) “— Bagşy, o zaman bir önerim daha var: Eğer sen razıysan, biz senin ağabeyini para verip almaya da gideriz.”

2.3.2.9. **hem... hem... (-am/-em...-am/-em) “hem... hem..., da/de...de/de...”**

Ediskun “*Hem... hem (hem de) bağlacının başlıca anlam ilgileri şunlardır:*

a) *Cümlede birden fazla öğenin başına gelir ve onları birlikte bulunuş ilgisiyle bağlar: «Bu öğrenci, hem yaramaz, hem (hem de) tembeldir» «O, hem suçlu, hem (hem de) güçlü»... vb.*

b) *İkinci cümleye yalnızca hem (hem de) biçiminde gelir ve üstelik anlamıyla birinci cümleye bağlar: «Yiyor, hem (hem de) obur gibi yiyor»... vb.»* (1999: 308) diye belirtir.

Köken bakımından Farsça olan bu bağlaç, görev bakımından birbirine bağlı öğeleri benzerlik, birlikte olma veya zıtlık ilişkisiyle sıralar ve bağlar. Çoğu zaman, bu bağlacın etkisini pekiştirmek amacıyla, sonuna bir “da”bağlacı eklenir. Ayrıca, bu bağlaç, bir başka “da” bağlacıyla güçlendirilerek üçlü şekilde de kullanılabilir. Yani, bağlaçlar arka arkaya eklenerek anlamı kuvvetlendirir ve bağlanan öğelerin ilişkisini daha belirgin hale getirir. (Korkmaz, 2007: 1110)

Bu bağlaç, cümle başında yer alan bir bağlaçtır ve cümleleri birbirine bağlar. Bulunduğu cümleyi, önceki cümleyle ilişkilendirir. Ayrıca, ekleme yapma anlamı taşıyan bir bağlaçtır (Yavuz, 2010: 304).

Türkmen Türkçesinde “hem” kelimesinin bu şekilde kullanımıyla, kelimeler, kelime grupları veya cümleler, birliktelik ve zıtlık anlam ilişkisiyle birbirine bağlanmaktadır. Bu kullanımda, “hem ... hem ...” bağlacı veya bağlama edatı, karşılaştırılan tüm unsurları ifade etmek için kullanılır (Salan, 2011: 1733).

Hem... hem... (-am/-em...-am/-em) “hem... hem..., da/de...de/de...” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

*Görşümüz ýaly, goşguda türkmeniň geçmişde ahwalynyň ýandakdan **hem** pes bolandygyna gyananç, käte dagdan **hem** belent, şan-şöhratly bolandygyna guwanç duýgusy güýçli.* (ÄÄ 40) “Gördüğümüz üzere şiirde Türkmenin geçmişteki durumunun

deve dikeninden de alçak olduğu için yerinme, bazen de dağdan bile yüksek, şanlı şöhretli olduğu için övünme duygusu güçlü.”

Hem daýymlara baryaan, hem taýyma baş öwrediän- diýip, ýüzüniň ugruna jogan berdi. (MS 8) “Her iki tarafla da gidiyor, hem de başını çevirmiş,” dedi ve yüzüne uygun bir cevap verdi.”

Ozal hem patyşanyň halka edýän zulumy tükener ýaly däl, bu akmak hekim hem ony adam ganyňy içmäge ündeýär. (MS 27) “Önceden de padişahın halka yaptığı zulüm bitmez gibi değil, bu akılsız hekim de onu insan kanı içmeye teşvik ediyor.”

Şol oturyşyna özüne berlen salamy hem almady, hatda bagşynyň yüzüne hem seretmedi. (ŞB 3) O, otururken kendisine verilen selamı da almadı, hatta bağşının yüzüne bile bakmadı.

—*Sazy siziň hem söýýänligiňizi hem özüňiziň ýörite bagşy saklaýanlygynyzy eşidýäris — diýerin.* (ŞB 16) “— Müziği sevdiğinizi ve özel olarak bağşı tuttuğunuzu duyuyoruz — derim.”

Ol sowet dewrüniň ilkinji poemasynyň hem, dramasynyň hem, oçerkiniň hem, çagalar zdebıyatynyň hem, edebi makalasyıyň hem, terjimeçilik sungatynyň hem düýbüni tutanlaryň biri bolýar. (ED 20) “O, Sovyet döneminin ilk şiirinin, dramasının, öyküsünün, çocuk edebiyatının, edebi makalesinin ve çevirmenlik sanatının da temelini atanlardan biridir.”

Partıyamyzyň, hökümetimiziň, halkymyzyň ony sylaýandygynyň hem, yz-yzyna sylaglandygynyň hem düýp sebebi şundadyr. (ED 25) “Partimizin, hükümetimizin, halkımızın onu saymasının ve peş peşe saygı göstermesinin de temel nedeni budur.”

2.3.2.10. ne... ne/ne-de... “ne... ne de”

Yapı itibarıyla zamir kökenlidir. Görev bakımından benzer ya da zıt anlamlı kelimelerin önünde yer alarak bu kelimeleri peş peşe sıralayan “ne ... ne” bağlacı, aynı zamanda, sıralanan öğelerden “hiçbiri” anlamı ifade eder ve bu bağlamda “olumsuzluk” ya da “reddetme” işlevi de taşır. Ayrıca, bu bağlaç ikiden fazla kez tekrarlanarak da kullanılabilir ve “de” bağlacıyla pekiştirilebilir. Yani, “ne ... ne” bağlacı, öğeleri olumsuz

bir biçimde sıralarken, tekrarlandığında ve pekiştirildiğinde etkisi daha da güçlenir. (Korkmaz, 2007: 1111)

Demir “Görevdeş öğeleri bağlayan bir bağlaçtır. Asıl görevi olumsuzluktur. Ne...ne bağlaçlarının kullanıldığı cümleler biçimce olumlu anlamca olumsuz olur. Bu nedenle ne... ne bağlacı kullanılan cümlelerin yüklemeleri olumlu olmalıdır.” (2013: 511) diye belirtir.

“Türkiye Türkçesi ağızlarında sık bir şekilde kullanılan öbekleşmiş bir bağlaçtır. Sıralama bağlacı olan ne...ne... bağlacının anlamını kuvvetlendirmek için bir de yanına de bağlacının eklenmesiyle oluşmuş bir bağlaçtır. “ne...ne de..., ne...ne...ne de..., ne...ne de...ne de...” şeklindeki kullanımlarını metinlerimizde gözlemlemek mümkündür.” (Yavuz, 2010: 415-416) şeklinde değerlendirmektedir.

Ediskun ise “Türkçe ve Farsça'da ne ve Çağatay Türkçesi'nde (Fransızca'da olduğu gibi) ni biçiminde görülen bu edat, ister öz Türkçe, ister Farsça bir asıldan gelsin, esasında olumsuzluk anlamında kullanıldığı anlaşı- lıyor. (Türkçe'de olumsuzluk edatı olan me, bu ne'nin bir çeşidi olabilir: $n > m$ değişimli)... Tekrarlı ne: 1) ayrı ayrı olan ya da ulak fiil (gérondif) lerle (ulaçlarla) bağlı bulunan iki ve daha çok cümlelerin başında; 2) ya da bir cümle içinde dayanak (özne, yüklem) ve yordak (cümle tümleyenleri: tümleç, zarf) lardan oluşan öğelerin, 3) ya da cümledeki kelimelerin sıfatları ya da sıfatların zarfları başında...bulunarak bir keşikleniş (nöbetleniş) anlamını vererek onları birbirine bağlar.” (1999: 312) diye açıklamaktadır.

Yine Ediskun'a göre “ne” üç anlamda kullanılır.

- a) “a) “Ne” içeren bir cümlede, fiil tercihe göre olumlu ya da olumsuz biçimde ifade edilebilir.
- b) “Ne” bulunan cümlelerde, fiil sadece olumsuz biçimde kullanılır, bu durumda tekrar eden ne'ler olumsuzluk anlamı taşımaz, yalnızca “hem” anlamında görev yapar.
- c) “Ne”lerin yer aldığı cümlede fiil yalnızca olumlu olur, bu durumda fiilin sağlamadığı olumsuzluk anlamını vermek görevi yalnızca tekrarlanan “ne”lere düşer” (1999: 312).

Hengirmen “Çok kullanılan bu bağlaç, eş görevli, karşıt anlamlı sözcükleri ve cümleleri bağlar. Genellikle cümleye olumsuz bir anlam kazandırır.” (1995: 190) diye belirtir.

Söyegov ve Ärnazarov ise “Öğeleri, cümleye olumsuzluk anlamı katarak bağlar. Cümlede en az iki yerde kullanılır (2017: 86).” diye belirtir.

Türkmen Türkçesinde ise bu bağlaç Türkiye Türkçesindeki ne...ne bağlacına oldukça benzer ve olumsuz anlamda iki durumu, nesneyi veya olayı aynı cümlede ifade eder. Bu bağlaç, iki şeyin gerçekleşmediğini, yapılmadığını belirtir.

ne... ne/ne-de... “ne... ne de” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Şol oýanally bäre hem ynha indi ýarym asyryň içidir, biziň Berdi agamyz ne dynç almany bilýär, ne-de uklamany. (ED 20) “Şu uyukladığından beri neredeyse yarım asır oldu, bizim Berdi ağabeyimiz ise ne dinlenmeyi bilir ne de uyumayı.”

Döredilýän eserleriň köpüsi öz adyny abraýly göterip bilmen, wagtyň çaňyna garylyp gidýär: olardan ne at galýar, ne-de göwre. (ED 58) “Yaratılan eserlerin çoğu, kendi adını saygın bir şekilde taşıyamadan, zamanın akışına kapılıp gider: onlardan ne iz kalır ne de şekil.”

2.3.2.11. bir... bir-de... “bir... bir de”

Korkmaz Türkiye Türkçesi Grameri’nde nöbetleşme bağlaçlarını “Bu gruba girenler, cümledeki iki öge arasında, çeşitli yönlerden seçenekli bir bağlama işlevi yüklenmişlerdir. Başlıcaları bazen ... bazen, bazı ... bazı, bir ... bir, biri ... öbürü, kah ... kah, kimi ... kimi gibi tekrarlı bağtaçlardır. Ancak, bunların hepsi de başka kelime sınıflarından alınarak aynı zamanda bağlaç olarak da kullanılan şekillerdir.” (2007: 1118) diye açıklar.

“Eski Türkçe, Orta Türkçe ve DLT’de “bir” (Gülensoy, 2007: 148) şeklinde kullanılan kelime arka arkaya tekrarlandığı zaman sözleri ve cümleleri birbirine bağlar. Cümledeki iki öge arasında çeşitli yönlerden seçenekli bir bağlama işlevi görür. Türkiye Türkçesi ağızlarında genellikle sondaki –r sesi düşürülerek kullanılır.” (Yavuz, 2010: 127) şeklinde izah etmektedir.

Bu bağlaç kullanımı bakımından kelimeleri ve cümleleri bağlar. Tekrar yoluyla iki cümleyi birbirine bağlama görevi üstlenir. Görev bakımından açıklama, dikkat çekme anlamlarında kullanılır. Nöbetleşme bağlacı olarak kullanılır (Yavuz, 2010: 128).

Yine Yavuz “*Türkçe bir kelimesinin tekrarlı kullanılmasına ekleme anlamı de bağlacının getirilmesi sonucu oluşmuştur. Kelime grubu şeklinde öbekleşerek kullanılmaktadır. Birliktelik ve ekleme anlamı taşır.*” (Yavuz, 2010: 128) diye belirtir.

“*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı kitaptan bir... bir-de... “bir... bir de” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

*Häzir Baýramyň ýüzi **bir** gyzardy, **bir** agardy.* (TG 525) “Şu an Bayram'ın yüzü bir kızardı, bir ağardı.”

***Bir görseň** otlara, **bir görseň** güllere meňzäp duran bu enaýy nagyşlar edil janly ýalydylar.* (TG 525) “Bir görsen otlara, bir görsen güllere benzer şekilde duran bu zarif nakışlar adeta canlı gibiydi.”

*Ol **bir sapar** palaw, **bir sapar** hem kebab, etli çörek-her haýsyndan iýýär.* (TG 525) “O bir yandan pilav, bir yandan kebab, etli ekmek—her birinden yiyordu.”

2.3.3. Zıtlık Bağlaçları (Garşylygy bildirýän baglaýjylar)

Söyegov ve arkadaşlarına göre “*Karşıtlık İfade Eden Bağlaçlar: Eşdeğer öğelerden oluşan, basit birleşik cümleler arasındaki anlam ilişkisi bazen birbirine karşıt olabilir. Bu tür karşıt ilişkileri ifade etmek için emma, ýöne, weli/welin, ýogsam gibi bağlaçlar, bolsa, bolmasa, gaytama gibi karşıtlık belirten bağlayıcılar kullanılır. Her birinin kendine özgü kullanımı ve farkları vardır.*” (2000: 515).

Türkiye Türkçesinde Hengirmen “*Ama, fakat, lakin, ancak, yalnız: Bu bağlaçlar genellikle aynı anlamda ya da birbirine yakın anlamlarda kullanılır. Ama, fakat, lakin bağlaçları Arapçadan Türkçeye geçmiştir. Yalnız, ancak bağlaçları Türkçedir. Bu bağlaçlar karşıt anlamlı cümle ve cümlecikleri bağlar, cümleler arasında sebep-sonuç ilişkileri kurar.*” (1995:180) diye tanımlamıştır.

Korkmaz’ göre “*Bu bağlaçların bir kısmı doğrudan doğruya zıtlık işlevi taşıyan bağlaçlardır. Ancak, bir kısmı da zıtlık işlevini daha çok başında bulundukları cümlelerin anlam içeriğinden almaktadır: Aksine, aksine olarak, ama, ancak, buna karşı, buna*

karşılık, buna rağmen, bununla birlikte, evet ama, fakat, gelgelelim, halbuki, hem ... hem, hiç de, lakin, ne çare ki, ne gezer, ne var ki, şu var ki, oysa, sonra, tam aksine, tam tersine, zıddına, yine de, yoksa vb.” (2007: 1133) diye belirtmiştir.

Börekçi “Cümleleri karşıtlık ilgisi ile birbirine bağlayan edatlardır. Türkçede karşıtlık daha ziyade .../+A rağmen/.../-dİği hâlde/.../-mAkIA beraber/,.../- sA dA/ gibi son çekim edatlarıyla sağlanmaktadır. Ancak bazı cümle başı bağlama edatları da bu işlevle kullanılmıştır (2009: 135) diye tanımlamıştır.

Demir “Bu bağlaçlar, biri olumlu diğeri olumsuz iki yargıyı birbirine bağlamak ya da biri olumlu biri olumsuz iki durum arasında ilişki kurmak için kullanılırlar.” (2013: 524).

Türkmen Türkçesinde ise Yıldırım’a göre “İki ya da ikiden daha fazla unsuru karşılaştırarak birbirine bağlama görevindeki bağlaçlardır. Türkmen Türkçesinde kullanılan zıtlık bağlaçları şunlardır: **emma** “ama”, **yöne** “fakat, ancak”, **eýsem** “öyleyse, o hâlde”, **weli(n)** “fakat”, **emma weli(n)** “ama, fakat”, **yöne weli(n)** “ancak”, **welin yöne** “ama, ama ancak”, **a** “ama, fakat”, **yogsa, yogsam** “değilse, yoksa, aksi takdirde”, **bolsa, bolsa-da** “fakat, ise”, bolmasa “yoksa, değilse”, onda, onda-da “buna rağmen”, **şeyle-de bolsa** “öyle de olsa, buna rağmen, fakat”, **muña garamasdan** “buna bakmaksızın, buna rağmen, fakat”” (2017: 162).diye açıklar.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda zıtlık bağlacı, iki düşünce, durum ya da olgu arasındaki karşıtlığı ifade eder. Ayrıca bir olayın sonucunun, beklenenin veya olağan durumun aksine olduğunu belirtir. Bir olay ya da durumun var olması veya yaşanmasına rağmen, başka bir olayla çelişkili olduğunu göstermek amacıyla kullanılır. Bu şekliyle farklı bakış açıları sunarak bir konunun hem olumlu hem de olumsuz taraflarını sunar.

2.3.3.1. emma “ama”

Yıldırım, “İki ya da ikiden daha fazla unsuru karşılaştırarak birbirine bağlama görevindeki bağlaçlardır. Türkmen Türkçesinde kullanılan zıtlık bağlaçları şunlardır: **emma** “ama”, **yöne** “fakat, ancak”, **eýsem** “öyleyse, o hâlde”, **weli(n)** “fakat”, **emma weli(n)** “ama, fakat”, **yöne weli(n)** “ancak”, **welin yöne** “ama, ama ancak”, **a** “ama, fakat”, **yogsa, yogsam** “değilse, yoksa, aksi takdirde”, **bolsa, bolsa-da** “fakat, ise”, bolmasa “yoksa, değilse”, onda, onda-da “buna rağmen”, **şeyle-de bolsa** “öyle de olsa, buna

rağmen, fakat", muña garamasdan "buna bakmaksızın, buna rağmen, fakat". (2017: 462) şeklinde izah etmiştir.

Ediskun, "Eski biçimi: Ama (amma) bağlacı, emma biçiminde Arapça asıllı bir kelimedir. Eski Türkçe'de ama'nın yerini tutacak bağlaç yoktur. Bu bağlaca Anadolu Türkçesi'nde sık sık rastlamaktayız. Başlıca görevleri şunlardır:

- a. Düşünceleri ya da duyguları arasında aykırılık bulunan cümleleri bağlar: «Hava güneşli, ama soğuk fazla - Kapı vuruldu, ama gelen yok...vb.
- b. Hatırlatma ya da karşı koyma amacıyla, bir cümleyi önceki cümleye bağlar: Geleceğim diyorsun ama biz, evde değiliz ...vb.
- b) Şart anlamı taşıyan birinci cümleyi, temel cümle niteliğini taşıyan ikinci cümleye bağlar: Söylerim ama (söylersem) müjdem i isterim... vb.
- c) Birinci cümle sebep, ikinci cümle beklenmedik bir sonuç anlatan iki cümleyi birbirine bağlar: «Bu köpeği eve aldım ama (ald için) pişman oldum... vb.
- d) Yinelenen bir yargıyı ya da emri pekiştirmek üzere bağlar: Nefis, ama nefis bir yemek pişirdim» - «Oku, ama dikkatle oku! vb.» (Ediskun, 1999: 303) şeklinde ifade etmektedir.

Demir ise "Analmca özdeş olan bu bağlaçlar belirttikleri duygu, düşünce, oluş, durum, kılış, ... arasında karşıtlık, aykırılık bulunan cümleleri, bir şeye karşı çıkmak, bir şeyi hatırlatmak isteyen cümleleri bağlarlar. Cümleler arasında neden-sonuç, koşul ilişkileri de kurarlar." (2013: 525) diye belirtir.

Tahir Nejat Gencan da, "Bu anlamdaş kelimelerin amaç bakımından aralarında aykırılık, uyumsuzluk, birleştirmezlik, karşıtlık, bulunan tümceleri bağlamıştır. Ana görevleri bağladıkları tümceleri bağımsız önermeler durumuna getirmektir." (1971: 89) şeklinde izah etmektedir.

Yavuz ise "Köken bakımından Arapça olan ama bağlacı basit yapıdır. Türkçede kullanım ve görev bakımından oldukça işlek bağlaçtır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanım farklılıkları ile önem arz eden bir bağlaç çeşididir. "ama, eme, hama, omon, omo" şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır." (2010: 47) diye açıklamaktadır.

Emma "ama" bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

*Üstünden ençeme asyrlary, ençeme döwürleri geçiren, ençeme galyň garlary eriden, **emma** garramaýan, hemişe bir görnüşini saklap durýan, dünýäniň görki, ýeriň örki, gögüň diregi — dag onuň töwerek daşyny guşap dur.* (ŞB 21) “Üzerinden birçok asır, birçok dönem geçen, pek çok kalın karın eridiği, ama hiç solmayan, her zaman bir biçimini koruyan, dünyanın güzelliği, yerin süsü, göğün direği – dağ, etrafını çevreleyen her şeyi sarıp duruyor.”

*Ussat diýmegi hemme kişi başaryar, **emma** ussadyň ussatlygyny görkezmegi žuda seýrek adamlar oňaryar.* (ED 23) “Usta demeyi herkes başarır, ama ustanın ustalığını göstermesi çok nadir insanların başarabileceği bir şeydir.”

*Ýuregim möwç urýar, **emma** lal dilim.* (ED 35) “Kalbim dalgalanıyor, ama dilim suskun.”

*Üçünji orator ýuwaş,sada, mylaýym, **emma** bir bada göräýmäge täsirsiz gepleýär.* (ED 39) “Üçüncü hatip yavaş, sade, nazik, ama bir bakıma etkisiz konuşur.”

*Ýumrýk ýaly çagadanam pytaşalyk adam çykarmy, bu bir akylsyzja oglanjykdyr, muny alyp gitmän - diýip, oglanjygyň kakasy köp ýalbaryp-ýakardy, **emma** sözi ýer tutmady.* (MS 13) “Yumruk gibi çocuktan ne hayır çıkar, bu akılsızca bir çocuktur, bunu alıp gitmeyin!”- diye çocuğun babası çok yalvarıp yakardı, ama sözü geçmedi.”

*Ol häzir hanyň ýanynda ynam gazanypdyr, **emma** welin hanyň ýüreginde dary ýaly müňkürlük emele gelse, ýagşy niýetli şu derwezeban garryny şol demiň özünde dardan asdyrjagy açyk zatdy.* (TG 522) “O, şimdi padişahın yanında güven kazanmıştı, ama eğer padişahın gönlünde birden bire nefret olursaydı, iyi niyetli bu kapıcı yaşlı adamı o anın içinde dar bir yerden asacağı açık bir şeydi.”.

*Dürli çemmelerde bar bolan maglumatlara göre, ony anyklamak hem aňsat däl, **emma** onuň haýyşy boýunça ýazylan kitabyň 14 asryň başyna degişli bolmagy käbir çaklamalara esas bolup biler.* (ÄÄ 19) “Çeşitli kaynaklarda bulunan bilgiler ile bunu netleştirmek de kolay değil. Ama onun isteği doğrultusunda yazılan kitabın 14. yüzyılın başlarına ait olması bazı tahminlere temel teşkil etmektedir.”

2.3.3.2. yöne “fakat, ancak”

Yıldırım, “İki ya da ikiden daha fazla unsuru karşılaştırarak birbirine bağlama görevindeki bağlaçlardır. Türkmen Türkçesinde kullanılan zıtlık bağlaçları şunlardır: emma "ama", yöne "fakat, ancak", eýsem "öyleyse, o hâlde", weli(n) "fakat", emma weli(n) "ama, fakat", yöne weli(n) "ancak", welin yöne "ama, ama ancak", a "ama, fakat", ýogsa, ýogsam "değilse, yoksa, aksi takdirde", bolsa, bolsa-da "fakat, ise", bolmasa "yoksa, değilse", onda, onda-da "buna rağmen", şeýle-de bolsa "öyle de olsa, buna rağmen, fakat", muña garamasdan "buna bakmaksızın, buna rağmen, fakat".” (2017: 462) şeklinde izah etmiştir.

Ediskun’a göre “ancak” bağlacının başlıca görevleri şunlardır:

- a) Birinci cümledeki düşünceye, yalnız, sırf, tek gibi, bir sınır çizmek amacıyla ikinci cümlelerin başına gelir ve onu birinci cümleye bağlar: «Çok bağırmış, ancak sen duymuşsun»... vb.
- b) Ama bağlacı gibi, bir düşünceyi hatırlatma ya da ona karşı koyma amacıyla, ikinci cümlelerin başına gelir ve onu birinci cümleye bağlar.” (1999: 303) diye belirtir.

Demir ise “Hem bağlaç hem de ilgeç olarak kullanılabilir. Sözcükler arasında özgülük ilgisi kurduğunda ilgeç; söze, fakat, ama, gibi bir anlam kattığında bağlaç olur.” (2013: 526). diye tanımlar.

Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bu bağlaç kullanılır. Herhangi bir fark bulunmamaktadır.

Yöne “fakat, ancak” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Ýöne bir açylmagam däl, ýañky bagsynyň ýanynda dymyp oturanlaryny hem artykmajy bilen gepledi. (ŞB 4) “Fakat bir şey açıklamamıştı, o önceki hatiplerin yanında sessizce oturduklarını da gereksiz bir şekilde söyledi.”

Ol ýüzüni-gözüni gyşartman, yöne göni aýdayanda bolmaýarmyka? (ŞB 5)

“O, yüzünü ve gözünü ekşitmeden, ama doğrudan söyleyince de olmaz mı?”

Bu aýdylanlar bagsyňyň garaşmadyk zady dälidi. Şunuň üçin ol geňirgenmän, ýöne ýylgyryp diňledi. (ŞB 11) “Bu söylenenler, hatibin beklemediği bir şey değildi. Bu yüzden o, şaşırmadı ama gülümseyerek dinledi.”

—*Patyşam, ony nirden tapjagyňy men bilemok, ýöne akmak ogry bolar.* (MS 34)
 “—Padişahım, onu nereden bulduğunu ben bilmiyorum, sadece aptal bir hırsız olur.”

Ýöne şondan bəri şol söz böwrümde бүkgүldi bolup dur. (MS 50) “Ancak o zamandan beri o söz, karnımda düğümlemiş gibi duruyor.”

Ýöne şol döwürlerde galmyklaryň ýörişi-de bolup biläýjek zatdy. (ÄÄ 21)

“Fakat o devirde Kalmukların ilerleyişi de olması muhtemel bir şeydi.”

2.3.3.3. ýöne weli(n) “ancak, aynı zamanda”

Yıldırım, “İki ya da ikiden daha fazla unsuru karşılaştırarak birbirine bağlama görevindeki bağlaçlardır. Türkmen Türkçesinde kullanılan zıtlık bağlaçları şunlardır: emma “ama”, ýöne “fakat, ancak”, eýsem “öyleyse, o hâlde”, weli(n) “fakat”, emma weli(n) “ama, fakat”, ýöne weli(n) “ancak”, welin ýöne “ama, ama ancak”, a “ama, fakat”, ýogsa, ýogsam “değilse, yoksa, aksi takdirde”, bolsa, bolsa-da “fakat, ise”, bolmasa “yoksa, değilse”, onda, onda-da “buna rağmen”, şeýle-de bolsa “öyle de olsa, buna rağmen, fakat”, muňa garamasdan “buna bakmaksızın, buna rağmen, fakat.” (2017: 462) şeklinde izah etmiştir.

Necmettin Hacıeminoğlu şu açıklamayı yapar: “Ança ve ok kelimelerinin birleşiminden oluşan bileşik yapıli bir cümle başı bağlacıdır.” (1984: 119) diye belirtir.

Tuncer Gülensoy ancak kelimesinin etimolojisi için şu değerlendirmeyi yapar: “Eski Türkçede inçä-inça-inçäk şeklinde zamir an kelimesine ça eşitlik eki ve ok işaret edatı birleşiminden oluşur.” (2007: 69) şeklinde izah etmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında sıkça karşılaşılan “ancak” bağlacı, cümle başında yer alarak önceki cümleyle bağlantı kurar. Bu bağlaç, kendisinden önceki cümleyle anlam ilişkisi oluşturmak amacıyla kullanılır ve iki cümleyi birbirine bağlama işlevi görür (Yavuz, 2010: 66).

Görevi bakımından açıklama, karşıtlık, olasılık, sonuç, şart anlamı taşımaktadır (Yavuz, 2010: 66,67).

Türkmen Türkçesinde *yöne weli(n)* “ancak, aynı zamanda” anlamında kullanılan bir bağlaçtır. Türkiye Türkçesinde de aynı anlamda olan “ancak, lakin, fakat” gibi bağlaçlar kullanılmaktadır.

Ýöne weli(n) “ancak, aynı zamanda” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

—*Tagsyr, ogryny tapmak kyn däl, ýöne welin seniň bu keseliňe ogryň-da dogryňda gany peýda etmeyär, sen bir burçly unaş içip derleseň, şu keselinden anylýarjyň, onuň şundan başga emi bolmaz şöýle dälmi, hekimlerbaşy!diýdi.* (MS 35) “—Tagsyr, ağrıyı geçirmek kolay değil, ama senin bu hastalığında ağrı ve kan akışı doğru şekilde meydana gelmiyor, sen bir şişe ilaç içip tedavi olsan, bu hastalıktan kurtulursun, başka bir şey olmaz, öyle değil mi, başhekim!”

Ýöne welin şol «bir günlük» diýlip alnyp gidilen sazanda gaýdyp bir aýdan- -da, iki aýdan-da gelmezdi. (ŞB 1) “Fakat o ‘bir günlük’ denilerek götürülen sazanda, bir aydan, iki aydan sonra da geri gelmezdi.”

Ýöne weli Ärsarybaba ady ol wepat bolandan soň ýörgünlilige eýe bolan bolmagy ähtimal. (ÄÄ 18) “Ancak Äsarıbaba adının vefatından sonra yaygınlaşmış olması muhtemeldir.”

Ýöne weli ol, talant diýen zat, bir adamda köprük, birinde azrak, ýene birinde ondanam azrak bolmagy mümkin. (ED 19) “Ancak yetenek denilen şey, bir insanda daha fazla, birinde daha az, birinde ise ondan da daha az olabilir.”

Ýöne welin, her niçigem bolsa, baş oýnam söz bilen romanyň içinden darap geçilse ýaman bolmaz. (ED 21) “Ancak her ne şekilde olursa olsun, beş oyunun sözleriyle romanın içinden darbe geçirilse, kötü olmaz.”

2.3.3.4. welin/weli “fakat”

Welin/weli bağlaçlarını, bazı durumlarda iki eş anlamlı cümle arasındaki düzenli bağlantıyı sağlar. Bu durumda, bazı cümlelerde 've' bağlacı ile yer değiştirebilir, ancak bazı cümlelerde bu mümkün olmaz (Söyegov vd., 2000: 521).

Arapçadan dilimize geçen bir bağlaçtır. Cümle başı bağlacı olarak kullanılır, cümleleri bağlar. Başında bulunduğu cümleyi kendisinden önceki cümleye bağlar. Hem

çekimli fiilden sonra hem de isim cümlelerinden sonra kullanılır. Açıklama, karşıtlık, sonuç anlamı taşımaktadır (Yavuz, 2010: 246, 247).

Welin/weli “fakat” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Ýigitler şunça kowdular welin, ol ýetirmän, gözlerinden gaýyp boldu. (TG 521)
“Gençler o kadar kovdular fakat o yetişemedi, gözlerinden kayboldu.”

— *Adamlar, «Hile hem bir batyrlykdyr ýerinde» diýip, weli Magtymgulynyň bir aýdany bardyr.* (ŞB 17) “—İnsanlar, “Hile de bir kahramanlıktır yerinde” diyecekler, fakat Magtymguli'nin bir söylediği vardır.”

Olaryň durmuş obrazyna, öýde, daşarda, jemgyýetçilik ýerlerinde ýezlerini alyp barşyna şeýle bir guwanýarsyň weli, hem-ä olara uzak ömür dileýärsiň hemem şeýle adamlaryň gapdalynda özüň hem uzak ömür sürmegi arzuw zdýärsiň... (ED 199) “Onların yaşam tarzına, evde, dışarıda, toplumsal yerlerde düzenlerini sürdürmelerine bakınca, öyle bir şekilde takdir edersiniz ki fakat aynı zamanda onlara uzun ömür dileyip, o tür insanların yanında kendinizin de uzun bir yaşam sürmesini dilersiniz...”

Tilki dost, senden başgalary meniň ýanyma gelip, hal-ahwalymy sarayar welin, sen näme daşda durýarsyň, ýanyma gel ahyry. (TG 521) “Tilki dost, senden başkaları yanıma gelip, hal-hatırımı sorarken fakat sen neden dışarıda duruyorsun? Sonunda gel de, benim yanımda ol!

Ýöne weli ikisi-de (ýokary aýdylan manyda) biri-birine wepalydylar. (ED 198)

“Yine fakat ikisi de (yukarıda belirtilen anlamda) birbirlerine sadık kaldılar.”

Nežepjanyň ýeke toklusy ýok weli, şol göterip gelişlerine dem saýy bir janly hudaýoly aýdyp gelyä. (TG 521) “Nejepcanın tek başına bir şeyi yok, fakat o, taşıdığı şeylere karşılık sürekli olarak bir canlı Allah yolunu söyleyerek geliyor .”

2.3.3.5. ýogsa(m), ýogsa-da “değilse, yoksa, aksi takdirde”

Söyegov ve arkadaşlarına göre, ““Ýogsa”/“ýogsam” yardımcıları, karşıt anlamlı birleşik cümleleri meydana getiren basit cümleler arasındaki dizisel bağlantıyı oluşturur. Bu bağlaç, birleşik cümleyi oluşturan ikinci basit cümlelerin başında yer alır.” (2000: 523) diye belirtirler.

Börekçi “ “yok” Türkçede özel kullanımları olan bir biçimbirimdir. Şart kipi ile kalıplaşarak iki cümleyi şart-gereklilik-karşıt durum ilgisi ile birbirine bağlayan edat niteliği kazanmıştır.” (2009: 137) diye belirtir.

Hengirmen “Sözcük öbeklerini ve cümleleri karşıtlık anlamı ile bağlar.” (Hengirmen, 1995: 183) diye tanımlar.

Ediskun ise “yoksa” (aksi takdirde, aksi halde) bağlacının başlıca bağlayıcılık görevlerini şu şekilde açıklamıştır:

- a) “Bir düşüncenin ters olasılığı anlatılmak istenirse, aksi takdirde, aksi halde anlamıyla ikinci cümlelerin başına getirilir: «Çekil karşımdan, yoksa döverim!»... vb.
- b) İki soru cümlesinin karşıt yargıları arasında bir kararsızlık, bir duraksama bulunduğu zaman, ikinci cümlelerin başına gelir: «Ben, İzmir'e mi gitsem, yoksa burada mı kalsam?»... vb.
- c) Birinci cümle birbirine karşıt yargıdan kabul edilmiş olanı gösteriyorsa, yoksa bağlacı İkinci cümlelerin başına gelir: «İnsan kafasına güvenmeli, yoksa yumruğuna değil»... vb.” (1999: 321) diye açıklar.

Türkmen Türkçesinde de anlamı zenginleştirmek amacıyla Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bu bağlaçlar aynı anlamda kullanılır.

Ýogsa; ýogsam, ýogsa-da “değilse, yoksa, aksi takdirde” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Belki şeýledir, ýogsam han aghsam meni özüniň ýanyna çagyryp, saz çaldyrmazmydy, gürrüň eşidip oturmazmydy? (ŞB 40) “Belki de böyle olmuştur, yoksa padişah akşam beni yanına çağırıp, müzik çaldırmaz mıydı, sohbet dinlemez miydi?”

Muňa bu ýere gelenler-de ynýarlar. Hasam beter han ynanyar. Ýogsam, ol beýle «uly» baýragy çagyrrarmydy ahyry!.. (ŞB 44) “Buna buraya gelenler de inanıyorlar. Hele padişah daha çok inanıyor. Yoksa o, böyle 'büyük' ödülü çağırır mıydı sonunda!”

Çöwşi etmesek boljak däl, ýogsa bu direk çagaragy kül-uşak eder. (TG 523) “Çözmese olmaz, yoksa bu direk, çakıl taşına dönüşür.”

Way-eý, men ýañrap durun-la, çykarnayyn, ýogsa biri gelip görer. (TG 523) “Vay be, ben hep durmadan bağıryyorum, hemen çıkmayayım, yoksa biri gelip görür.”

Türkmen Türkçesinde bazı örneklerde “ýa” bağlacının “yoksa” işlevinde kullanıldığı örnekler de görülmektedir:

Olary şu gün görmelimi näme ýa olaryň gölleri, nagyşlary üýtgapmi? (ŞB 42)
 “Onları bugün görmeli miyim, yoksa onların halleri, davranışları değişmiş mi?”

Onuň bilmeyän heñini nähili tapmaly ýa täzededen heñ düzsem bolmazmyka? (ŞB 49)
 “Onun bilmediği tonunu nasıl bulmalıyım, yoksa yeniden ton mu oluşturmalıyım?”

Olar ýöne diňlemäge geldilermikä ýa-da jübülerini puldan dolduryp geldilermikä? (ŞB 9)
 “Onlar sadece dinlemeye mi geldiler, yoksa ceplerini para ile doldurmaya mı geldiler?”

2.3.3.6. bolsa; bolsa-da “fakat, ise”

Söyegov ve arkadaşları, “*Eşdeğer öğelerden oluşan, basit birleşik cümleler arasındaki anlam ilişkisi bazen birbirine karşıt olabilir. Bu tür karşıt ilişkileri ifade etmek için emma, yöne, weli/welin, ýogsam gibi bağlaçlar, bolsa, bolmasa, gaytama gibi karşıtlık belirten bağlayıcılar kullanılır. Her birinin kendine özgü kullanımı ve farkları vardır.*” (2000: 520) şeklinde izah etmişlerdir.

Korkmaz’a göre “*i- ek fiilinin şart kipinden kalıplaşmış olan ise kelimesi ile bunun ekleşmiş biçimi olan –se; bağlama işlevi yanında aynı zamanda bir pekiştirme görevi de üstlenir.*” (2007: 1118).

“ise” bağlacı hem farklı unsurları bağlayarak anlamlı bir bütün oluşturur hem de anlamı güçlendirerek ifadeyi pekiştirir. Birlikte kullanıldığı kelime veya kelime grubu içerisinde başka bir dilsel bağ kurar. Bunu yaparken de karşılaştırma ve pekiştirme görevlerinde kullanılır.

Ediskun “*Şart anlamı taşıyan birinci cümleyi, temel cümle niteliğini taşıyan ikinci cümleye bağlar: Söylerim ama (söylersem) müjdemo isterim... vb.*” (1999: 303) diye belirtir.

Yavuz ise “*Sözcükleri bağlama özelliği bulunan ise bağlacında bağlayıcılık ve pekiştirme görevi bir arada kullanılır.*” (2010: 354) şeklinde izah etmektedir.

Kullanım yeri bakımından, kelimeleri bağlar ve pekiştirme bağlacı olarak kullanılır. Aynı zamanda görevi bakımından da karşılaştırma ve pekiştirme anlamı taşımaktadır (Yavuz, 2010: 355).

Türkmne Türkçesinde “ise” bağlacı tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi karşılaştırma ve pekiştirme görevinde kullanılır.

Bolsa; bolsa-da “fakat, ise” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

*Uzyn, agajetli, garaýagyz, ýaňy otuzdan agan ýaş ýigit sazandanyň **bolsa** ulumsylygy, jögüligi, nâzini artdyrmasy bolmazdy.* (ŞB 1) “Uzun, güçlü, kara gözlü, henüz otuz yaşına basmamış genç bir sazandanın ise büyüklüğü, şıklığı ve zarafeti artmazdı.”

*Ony diňläp oturan ýigitler **bolsa** özlerini söweşde ýaly duýardy we ýürekleri bilen beter joşardy.* (ŞB 1) “Onu dinleyip oturan gençler ise kendilerini savaşta gibi hissediyorlar ve kalpleriyle daha da coşuyorlardı.”

*Ol nirede **bolsa-da** bir ýerde, içi adamdan dolup duran öýde saz çalyň, halka hezil berip oturandyr.* (ŞB 2) “O, nerede olur ise olsun, içinde insan dolu bir evde, saz çalıp halka keyif vererek oturuyordur.”

*Bu içişlik köp wagta çenli dowam etdi, aýallar **bolsa** köp içmediler.* (TG 523) “Bu içki içme durumu uzun süre devam etti, kadınlar ise fazla içmediler.”

*Bularyň daşyndan **bolsa** düýbünden täze çeperçilik serişdelerini, formalaryny, ujullaryny, beýan ediş jtilini gözlemeli boldy.* (ED 21) “Bunların dışında ise temelden yeni zanaat ustalıklarını, formlarını, stillerini ve anlatım biçimlerini gözlemlemeliydi.”

*Şäheriň ähli jemagaty **bolsa** gam lybaslaryny geýip, Myraly bilen hoşlaşmaga çykdylar.* (MS 47) “Şehrin tüm halkı, Mirali ile vedalaşmak için elbiselerini giyip dışarı çıktılar.”

2.3.3.7. bolmasa, bolmasa-da “yoksa, değilse; olmasa da”

Söyegov ve arkadaşlarına göre ““Bolsa” ve “bolmasa” sözcükleri ilgili cümleciğin başında yer alarak, karşıt anlamlı birleşik cümleler arasında bağ kurar. “Bolmasa” ikinci cümle başında, “bolsa” ise ikinci cümle başında birinci ögesinden

sonra gelir. Bu tür birleşik cümleleri oluşturan her bir basit cümlelerin ayrı ayrı basit cümle biçiminde de kullanılması mümkündür.” (2000: 523).

Ersoy, “*Bolmasa sözcüğü, cümle başı bağlacı olarak kullanılır ve Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Nogay Türkçesi, Kazak Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Karakalpak Türkçesinde bazı ses değişiklikleriyle hâlâ kullanılmaya devam etmektedir. Biri olumlu şart (bolsa) diğeri olumsuz şart (bolmasa) kiplik morfemiyle çekimlenen bol- fiil/yardımcı fiilinin yer aldığı iki eş-sıralı tümcelerde görülen sentaktik yapının -belki de kullanım sıklığına dayalı olarak- zaman içerisinde erozyona uğradığı ve bu durumun ilgili fiilin yeni bir gramer birim olarak işlev görmesine sebep olduğu gözlemlenmektedir.*” (2024: 193-212) diye tanımlamaktadır.

Yavuz “*Türkçe değil ve ise kelimelerinin bir arada kullanılmasıyla oluşmuş birleşik yapı cümle bağlayıcısıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında cümleleri bağlama göreviyle kullanılır.*” (2010: 191) şeklinde izah etmektedir.

Görevi bakımından cümleleri bağlar ve karşıtlık anlamı taşımaktadır (Yavuz, 2010: 191).

Türkmen Türkçesinde incelediğimiz eserlerde ise genellikle cümle başında değilde cümle içerisinde yer almaktadır.

Bolmasa, bolmasa-da “yoksa, değilse; olmasa da” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

*Dogry, han saza ökde **bolmasa** hem dutar çalyb bilýär eken.* (ŞB 35) “Doğru, padişah saz konusunda usta olmasa da, dutar çalıp çalabiliyormuş.”

Maýylyk 20 gradusdan ýokary bolmasa-da, howa dymygrak. (ED 177) “İsı 20 dereceden yüksek olmasa da, hava nemli.”

*Adamlaryň reňki, dili biri-birine meňzeş **bomasa-da**, olaryň maksadynda, arzuw-niýetlerinde köp meňzeşlikler bar.* (ED 180) “İnsanların rengi ve dili birbirine benzemese de, onların amaçlarında, arzu ve niyetlerinde birçok benzerlik vardır.”

Sen tiz şu ýerden göteril, bolmasa işini gaýtararyn. (TG 523) “Sen hemen buradan kaldırıl, yoksa işini geri alırım.”

Ýok, oglum senden bir dilegim bar, şol dilegimi bitirseň gaydaryn, **bolmasa** ölinçäm, atyňy jylawlap ýörüşim. (TG 523) “Yok, oğlum, senden bir dileğim var, o dileğimi yerine getirirsen geri dönerim, yoksa ölünceye kadar, adını peşinden sürüklerken gezerim.”

2.3.3.8. şonda; şonda-da “buna rağmen, ama”

Yukarıda da açıklaması yapıldığı üzere “ama” bağlacıyla aynı işlevde ve Türkçedeki kullanımıyla benzer şekilde, iki zıt ya da karşıt durumu ifade etmek için kullanılır. “Ama” bağlacı, bir önceki cümlede söylenen durumu veya görüşü çelişen bir şekilde tamamlar ve iki cümle arasındaki zıtlık ilişkisini belirtir.

Yıldırım, “İki ya da ikiden daha fazla unsuru karşılaştırarak birbirine bağlama görevindeki bağlaçlardır. Türkmen Türkçesinde kullanılan zıtlık bağlaçları şunlardır: emma “ama”, yöne “fakat, ancak”, eýsem “öyleyse, o hâlde”, weli(n) “fakat”, emma weli(n) “ama, fakat”, yöne weli(n) “ancak”, welin yöne “ama, ama ancak”, a “ama, fakat”, ýogsa, ýogsam “değilse, yoksa, aksi takdirde”, bolsa, bolsa-da “fakat, ise”, bolmasa “yoksa, değilse”, onda, onda-da “buna rağmen”, şeýle-de bolsa “öyle de olsa, buna rağmen, fakat”, muña garamasdan “buna bakmaksızın, buna rağmen, fakat.” (2017: 462) şeklinde izah etmiştir.

Şonda; şonda-da “buna rağmen, ama” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Ondan bəri otuz ýyl geçipdir, **şonda-da** awtorlara bolan minnetdarlyk duýgusy bilen şol parodiýany tsitirläsim gelip dur... (ED 151) “O zamandan beri otuz yıl geçmiş, ama yine de yazarlara duyduğum minnettarlık duygusuyla o parodiyi alıntılarla geliyor içimden...”

Ol aýalyň atan oky zäherli okmuşyn. **Şonda-da** Lenin ölmändir. (ED 188)

“O kadının babasının oku zehirli okmuş. Buna rağmen Lenin ölmemiştir.”

2.3.3.9. şeýle-de bolsa “öyle de olsa, buna rağmen, fakat”

Yavuz bir çalışmada “... Arapçadan dilimize geçen bir bağlaçtır. Türkiye Türkçesi ve TTA bağlama ve cümle başı bağlacı olarak oldukça yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.” (2010: 245-246) diye belirtir.

Bu bağlaç cümle başında kullanıldığında, kendisinden önceki cümle ile anlam bakımından bir bağ kurar. Bu bağlaç, iki cümleyi birbirine bağlayarak, aralarındaki karşıtlık ya da zıtlık ilişkisini ifade eder. Hem fiil cümlelerinin hem de isim cümlelerinin ardından gelebilir. Yani, çekimli fiil ya da isim cümlesi sonrasında “fakat” kullanılarak iki farklı düşünce ya da durumu birbirine bağlayabiliriz. (Yavuz, 2010: 245-246)

Şeýle-de bolsa “öyle de olsa, buna rağmen, fakat” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Şahyryň köp goşgulary maşgala, ýşk temasyna bagyşlaýypdyr. Şeýle-de bolsa, şahyryň esasy aýratynlygy onuň döredijiliginde adamkärçilik, gahrymançylyk, watançylyk temalarynyň baş orunda durýanlygydyr. (ED 14) “Şairin birçok şiiri, aile ve aşk temasına adanmıştır. Buna rağmen şairin en belirgin özelliği, onun yaratıcılığında insanlık, kahramanlık ve vatanseverlik temalarının başta yer almasıdır.”

Artyk 1916-nzy ýyl'şç gozgalanyňa gatnaşai ýigit, ozi-de ýarlykly garyp ýigit. Şeýle-de bolsa, bu garyp ýigit wakalaryň çylşyrymly akymyna düşüp, köre-körlük edip, belli bir wagtlap rewolýutsiýanyň ganyň düşmanynyň tarapynda — Eziz hanyň tarapynda hyzmat edýär. (ED 21) “Artık 1916 yılına kadar ayaklanan genç, aynı zamanda yaralı bir garip gençti. Buna rağmen bu garip genç, olayların karmaşık akışına kapılarak, körü körüne hareket etmiş ve belirli bir süre boyunca devrimin zalim düşmanlarının tarafında — Aziz Han’ın tarafında hizmet etmiştir.”

Betbagtlygynyň sebebi — ol enäniň äleme inderen şeýle ogly dunýäden ären ir gitmeli boldy. Şeýle-de bolsa Kakabay Baýrammyradow az möhletli ömrüniň içinde edebiyat ylymyyň meýdanynda görnükli yz galdyrdy. (ED 48) “Talihsizliğinin sebebi, o annenin, oğlu daha dünyadan erken gitmek zorunda kaldığı için böyle acı bir durumla karşılaşmasıydı. Buna rağmen Kakabay Bayrammyradow kısa ömrü içinde edebiyat biliminin alanında belirgin bir iz bıraktı.”

2.3.3.10. a “ama”

“*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı eserde ““A” bağlayıcısı, *Türkmen dilinde ‘ek bağlayıcı’ olarak kullanılır. Bu bağlayıcı, “emma” kömekçisi ile de değiştirilebilir. Bu bağlayıcının kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır: M. N. Hıdırov, “a” bağlayıcısının Türkmen diline Rus dilinden geçtiğini öne sürer. Bu görüş, diğer bazı*

Türkologların çalışmalarında da yer almaktadır. Ancak, Rus dilini hiç bilmeyen kişilerin dilinde “a” bağlayıcısının kullanılması, yukarıdaki görüşün doğruluğuna şüphe uyandırmaktadır. Türkmen günlük konuşma dilinde “-a” ownuk bölegi ekinin yaygın olarak kullanılması, bunun Türk halklarının yazılı anıtlarında da geniş şekilde kullanıldığını ve aslında Arap dilinden geçmiş olan “-a” ownuk bölegi ile bağlı olduğunu gösteriyor. Ayrıca, Kırgız dilbiliminde “-a” ekinin redüksiyona uğrayarak “al” ve “emi” gibi kelimelere dönüştüğü de belirtilmektedir.”. (Söyegov vd., 2000: 522).

“*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı kitaptan a “ama” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Meniň maşgalam garbanmaga zat tapman, aç ýatyp, aç turýa, a (emma) onuň iti hem bugdaý çöreginden ýüz öwürýa. (TG 522) “Benim ailem ekmek bulmak için bir şeyler arıyor, aç yatıyor, aç kalkıyor, ama onun köpeği de buğday ekmeğinden yüz çeviriyor.”

...zawodda şeýle ýagdaýlar bolup bilmez. A (emma) oba hojalygynda?. (TG 522) “...sanayide böyle durumlar olamaz. Ya tarımda?”

Men seni tanadym , a (emma) sen meni tanamadyň. (TG 522) “Ben seni tanıdım, ama sen beni tanımadın.”

2.3.3.11. eýsem “öyleyse, o halde; hatta, ayrıca, aynı zamanda”

Yıldırım, “İki ya da ikiden daha fazla unsuru karşılaştırarak birbirine bağlama görevindeki bağlaçlardır. Türkmen Türkçesinde kullanılan zıtlık bağlaçları şunlardır: *emma* “ama”, *yöne* “fakat, ancak”, *eýsem* “öyleyse, o hâlde”, *weli(n)* “fakat”, *emma weli(n)* “ama, fakat”, *yöne weli(n)* “ancak”, *welin yöne* “ama, ama ancak”, *a* “ama, fakat”, *yogsa, yogsam* “değilse, yoksa, aksi takdirde”, *bolsa, bolsa-da* “fakat, ise”, *bolmasa* “yoksa, değilse”, *onda, onda-da* “buna rağmen”, *şeýle-de bolsa* “öyle de olsa, buna rağmen, fakat”, *muňa garamasdan* “buna bakmaksızın, buna rağmen, fakat.” (2017: 462) şeklinde izah etmiştir.

Türkiye Türkçesinde Arapça kökenli olan “hatta” bağlacı, “öyleyse” bağlacı ise Türkçe öyle ve ise’nin kalıplaşmasıyla oluşmuş bağlaçlardan biridir. Bileşik yapıli bir bağlaçtır. Türkçe ayır-fiilinin –ı yapım eki ve eşitlik eki +ca’nın eklenmesiyle oluşmuş

bir cümle bağlayıcısıdır. Türemiş yapıdır. Türkçe o ile +de bulunma hali ve Arapça hâl kelimelerinin beraber kullanımıyla oluşmuştur. Karışık kökenlidir (Yavuz, 2010: 84, 294, 439, 460).

Görevleri bakımından iki cümle veya cümle ögesi arasında karşıt bir anlam ilişkisi kurarak bir zıtlık, çelişki veya farklılık ifade eden bağlaçlardır. Bu bağlaçlar, bir durumun ya da olayın tersini veya zıddını belirtmek için kullanılır. İncelediğimiz eserlere bakıldığında da Türkmen Türkçesinde de aktif olarak kullanıldığını görmekteyiz.

Eýsem “öyleyse, o halde; hatta, ayrıca, aynı zamanda” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Diňe şol eserleriň awtorlarynyň däl-de, eýsem ähli ýaş awtorlaryň meşhur ýazyjynyň peýdaly maslahatyny geljekki döredijilik işinde goldanmagy zerur...».(ED 25) “Diğer eserlerin yazarlarının değil, aynı zamanda tüm çağdaş yazarların ünlü yazarın faydalı tavsiyelerini, gelecek yaratıcı çalışmalarında desteklemeleri gereklidir...”

Diýmek, bu ýerde diňe bir Balkan türkmenleri bolman, eýsem ähli türkmen taýpalary göz önünde tutulýar. (ÄÄ 17) Demek ki, burada sadece Balkan Türkmenleri değil, öyleyse bütün Türkmen boyları göz önünde tutuluyor.

‘Şejerei teräkime’ eserini ýazmazyndan owal Abulgazy diňe bir Xorezm türkmenlerini däl, eýsem Xorasanyň, Maňgyşlagyň, Balkanyň çäklerindäki türkmenleride onat bilipdir. (ÄÄ 17-18) “ ‘Şecere-i Terakkime’ adlı eserini yazmadan önce Ebu’l Gazi yalnızca Harezmi Türkmenlerini değil, öyleyse Horasan’ın, Mangışlak’ın, Balkan’ın sınırlarındaki Türkmenleri de iyi biliyordu.”

2.3.4. Şart Bildiren Bağlaçlar (Şert bildirýän baglaýjylar)

Söyegov ve arkadaşları “Şartlı cümle ile ana cümleyi birbirine bağlayan yardımcı sözlere şart bağlaçları denir.

Şart bağlaçlarına eger, çünkü yardımcı bağlaçları ve bardy-geldi, sebäbi, haçan, onda gibi bağlaçlar da dahil olur. Bu bağlaçlar, şartlı cümlede kullanılan ve bağlaç olarak görev yapan kelimelerdir.

Türkmen dilinde, şartlı cümle ile ana cümle arasındaki bağlantı genellikle şart cümlesinin anlamını belirleyen dilbilgisel yapıların yardımıyla kurulur. Bu nedenle, Türkmen dilinde şart bağlaçlarının sayısı çok fazla değildir.” (2000: 525).

Şart cümleleri, tek başlarına yargı ifade etmezler. Daha doğru bir ifadeyle, şartlı yargı tamamlanmış bir yargı değildir. Ancak bir yargının bağlı olduğu koşulu ya da durumu belirtir. Yani cümlede şart bildiren ögeler, bir “cümlemsi” niteliğindedir. Bu yüzden, iki cümle arasında şart ilişkisi kuran edatlar, aslında edatlaşmış cümlemsilerden ibarettir. Ancak bazı dil bilgisi yapı elemanları, şart cümlesinin başında yer alarak, şartı bir bakıma güçlendirir. (Börekçi, 2009: 137).

2.3.4.1. eger; eger-de “eğer, şayet”

“Türkmen Diliniň Grammatikasy ” adlı eserde “Eger, eger-de bağlaçları, şartlı cümleleri başlatan bağlaçlardır. Şartlı cümle ile ana cümle arasındaki ilişki, genellikle şartlı cümlelerin anlamını belirleyen dilbilgisel yapıların yardımıyla kurulur. Eger, eger-de gibi bağlaçlar, cümlelerin anlamına dayalı olarak, belirtilen şartın sağlanması gerektiğini vurgulamak için kullanılır. Bu bağlaçlar, cümlelerin anlamını güçlendirmeye hizmet eder.” (Söyegov vd., 2000: 525) şeklinde izah edilmiştir.

Börekçi “şart cümlesindeki şart anlamını kuvvetlendirme işlevi ile kullanılır.” (2009: 137) diye belirtir.

Kaynak bir çalışmada “*Bu bağlaçlar şart cümlelerinin başına gelir ve ondan sonraki cümle şartın sonucudur. Şayet bağlacının kullanıldığı cümlelerde ihtimal derecesi daha azdır (1969: 703).*” diye tanımlar.

Yavuz *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Bağlaçlar* adlı çalışmada “*Cümle başı bağlacıdır, cümleleri birbirine bağlar. Başında bulunduğu cümleyi kendisinden önceki cümleye bağlar. Eğer cümle bağlayıcısı bağlayıcılık özelliğini şart kipi ile sağlar. Ancak bazen bunu ekfiilin şart ekiyle veya bazen başka kiplerle de yapabilmektedir. Ayrıca sözcükleri de ikileme yoluyla bağlamaktadır.*” (2010: 216) şeklinde izah etmektedir.

Cümleleri bağlar ve Türkçede şart (koşul) bildiren bir bağlaçtır. Bu bağlaç, cümlede bir şart koşulunu ifade etmek için kullanılır. “Eğer” ile başlayan bir cümle, genellikle bir

koşul veya ön koşul sunar ve bu koşul gerçekleşirse, ana cümledeki durum veya eylem gerçekleşir. Şart kipi ekiyle kullanılır. Denkleştirme bağlacı olarak da kullanılır.

Eger; eger-de “eğer, şayet” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

***Eger** ol, hakykatdan hem, XIV asyrda ýaşap geçen ýaşulularyň ata-babasy bolýan bolsa, onda Ärsarybabanyň bolmanda XIII asyryň adamy diýmek bolar.* (ÄÄ 11) “Eğer o, gerçekten de 14. yüzyılda yaşamış olan yaşlıların atası ise o zaman Ärsarıbaba’nın hiç değilse 13. yüzyılın insanı olduğunu söylemek mümkündür.”

***Eger-de** X asyrda taryhda ärsarylar bolan bolsa, ondan dört asyr soň syýasy arenada peýda bolan Ärsarybaba başgaça çemeleşmeli bolardy.* (ÄÄ 11) “Eğer 10.asırda Ärsarılar varsa, ondan dört asır sonra siyasi arenada ortaya çıkan Ärsarıbaba’ya başka türlü yaklaşmak gerekirdi.”

***Eger** han myhmanyň gaty görýänine keýp edip gülen bolsa, onda henizem gülübermeli ahyryn.* (ŞB 33) “Eğer han, misafiri fazla görüp keyifle gülüyorsa, o zaman hâlâ gülmeye devam etmelidir.”

***Eger-de** ol boljak bolsa, onda siziň bagşyly bolar ýaly, beýleki bolar ýaly ýurduňyz ýokdur.* (ŞB 30) “Eğer o olacaksa, o zaman sizin gibi bir başşınız olur, böyle bir başka yurdunuz yoktur.”

—*Şu oglanjygy gözden salyp,ahmal edäýmen, **eger** şu oglanjyk gaçaýsa, siziň kellänizi alaryn- diýip, olara tabşyrýar.* (MS 15) “Şu çocuğu gözden düşürüp, ihmal etmeyin, eğer şu çocuk kaçarsa, sizin başınızı alırım.” diyip, onlara teslim ediyor.”

***Eger** bir ýerde şeýle ýagdaya ýol berilžek bolsa, şu goşguda onuň belli bir alamatlary görünmeli ýaly.* (ED 9) “Eğer bir yerde böyle bir duruma izin verilecekse, bu şiirde onun belirli bir işaretleri görünmeli.”

***Eger** barsaň, şo taýda gapynyň sakçysy meniň doganymdyr.* (TG 526) “Eğer gidersen, Aynı yerde kapıdaki bekçi benim akrabamdır.”

2.3.4.2. bardı-geldi “eğer, şayet”

Söyegov ve arkadaşlarına göre “*Bardy-geldi ve Eger bağlaçları, şart cümlesi oluşturan yardımcı bağlaçlardır ve cümlelerin başında kullanılır. Bu bağlaçlar, cümledeki anlamı pekiştirmek ve güçlendirmek amacıyla kullanılır.*” (2000: 525).

Yıldırım “Bu bağlaç “eğer” bağlacı görevinde kullanılır ve şart bildiren yan cümleciğin başında gelir.”(2017: 476) diye belirtir.

Yavuz “Cümleye tahmin anlamını katıp eğer belki anlam ilişkisini yükleyen bu bağlaç Farsçadır. Basit yapılıdır.” (2010: 486) şeklinde izah etmektedir.

Kullanım yeri bakımından cümle başı bağlacıdır ve başında bulunduğu cümleyi kendisinden önceki cümleye bağlar. Aynı zamanda görevi bakımından da şart anlamı taşımaktadır (Yavuz, 2010: 486).

“Türkmen Diliniñ Grammatikasy ” adlı kitaptan bardı-geldi “eğer, şayet” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Bardy-geldi hilesini tapyp geçäýseň, ondan aňyrdä üç yüz altmyş kenizi bardyr. (TG 526) ”Eğer hilesini bulup geçersen, ondan sonra üç yüz altmış cariyesi vardır.”

Bardy-geldi ýakyn ýerlerinde sowulalga, ýol tapylmasa, olar tä şeýle ýer gabat gelyänçä idip, yzlaryna gitmeli... (TG 526) “Şayet yakın yerlerde duraklama yeri bulamazlarsa, yol bulana kadar ilerlemeli, ancak böyle bir yer karşlarına çıkana kadar geri dönmemelidirler...”

—Hawa, hawa, şepeler, **bardy-geldi** Görogly Öwez ogluny getirýär diýip, habar düşäýse, ýedi ýaşardan ýetmiş ýaşara çenli olaryň önünden çykmalydyr. (TG 526) “Evet, evet, beyler, eğer Koroğlu Öwez oğlunu getiriyor diye haber yayılırsa, yedi yaşından yetmiş yaşına kadar herkes onların önüne çıkmalıdır.”

2.3.5. Sebep Bildiren Bağlaçlar (Sebäp bildirýän baglaýjylary)

Söyegov ve arkadaşlarına göre “Çünkü bağlacı, sebep belirten cümlelerin başında kullanılır ve bir düşüncenin ya da olayın nedenini açıklar. Sebäbi de aynı anlamda kullanılabilir ve bu iki bağlaç birbirinin yerine kullanılabilir.” (Söyegov vd., 2000: 526).

Börekçi ise “Cümleler arasında sebep-sonuç ilişkisi anlam düzeyinde veya işletme ekleri/edatları ile kurulur. Bu nedenle aslında biçimsel bir bağlayıcıya gerek yoktur. Gösterme zamiriyle temsil edilen sebep ifadeleri, 'bu nedenle', “bu sebeple' ve 'bunun için' gibi zmr + işletme edatı yapılarıyla sonuç cümlesine bağlanır. Ancak Türkçeye Arapça veya Farsçadan giren bazı sözcükler de cümleler arasında sebep-sonuç ilişkisi kurar. Sebep bağlaçlarının kullanıldığı cümle birliklerinde önce sonuç sonra sebep

cümleleri ifade edilmekte Türkçenin son eyleyen yapısı değişmektedir.” (2009: 134) diye tanımlar.

2.3.5.1. çünkü “çünkü”

Söyegov ve arkadaşları “*çünkü* bağlacı için şu şekilde açıklama yapmışlardır: “*Çünkü bağlacı, sebep belirten cümlelerin başında kullanılır ve bir düşüncenin ya da olayın nedenini açıklar. Sebâbi de aynı anlamda kullanılabilir ve bu iki bağlaç birbirinin yerine kullanılabilir.*” (2000: 525).

Ediskun’a göre “*Birinci cümledeki düşüncenin sebebini, şu sebepten ki ya da şu yüzden ki anlamlarıyla, açıklamak için ikinci cümlelerin başına gelir ve birinciye bağlar. Eski biçimi: Bu bağlaç, dilimize Farsça’dan geçmiştir. Eski Türkçe’de yoktur. Anadolu Türkçesi’nde XIV. yüzyıla kadar çün biçiminde ve -ince yapılı ulacın anlamında görülmektedir.*” (1999: 305) şeklinde izah etmektedir.

Demir “*Cümleleri nedenlik ilgisiyle bağlar.*” (2013: 528) diye belirtir.

Yine Haydar Ediskun ise çünkü bağlacı ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “*Bu bağlaç dilimize Farsçadan geçmiştir. Eski Türkçede yoktur. Anadolu Türkçesinde 15. yüzyıla kadar çün biçiminde ve –ince yapılı ulacın anlamında görülmektedir. 15. yüzyılda çün ki biçimine rastlamaktayız* (1988: 305) şeklinde izah etmektedir.

Muharrem Ergin ise “*çünkü, çün, çü bunlar başına geldikleri cümleyi kendisinden öncekilere bağlarlar. Farsça çün ve çü’den gelirler çün ve çü başlangıçta Türkçede de herhalde kalın vokalli olarak çun ve çu şeklinde idiler. Sonradan incelmışlerdir. Çün ve çü Osmanlıca’nın sonlarında ortadan kalkmıştır. Bugün yalnız çünkü kalmıştır. Çün ve ki’nin birleşmesi ile meydana gelen bu edat eskiden çünkü şeklinde idi. kim ile yapılmış çünkü kim şekli de vardı* (1993: 333) diye açıklamaktadır.

Yabancı kökenli olup, Türkiye Türkçesi ağızlarında en yaygın şekilde kullanılan bağlaçlardan biridir. Bu bağlaç, neden-sonuç ilişkisi kurarak, açıklama yapan cümleleri veya yan cümlecikleri birbirine bağlar. Genellikle, ilk cümlede ifade edilen yargıdan sonra “çünkü” ile başlayan cümleler, sebep ya da gerekçeleri açıklar. “Çünkü” bağlacı, başında bulunduğu cümleyi önceki cümleyle ilişkilendirir ve açıklama ya da neden gösterir (Yavuz, 2010: 171).

Çünkü “çünkü” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Goňşy halklaryň taryhlaryny bir-birinden üznölikde öwrenmek asla mümkin däl. Çünki, olary özara baglanyşydyrýan taryhy wakalar umumy ähmiýete eýedirler. Ykbal olary köp babatda özara gatnaşykda saklapdyr. (ÄÄ 31) “Birbirine komşu halkların tarihlerini birbirinden bağımsız olarak öğrenmek asla mümkün değildir. Çünkü onları birbirleriyle ilişkilendiren tarihî olaylar umumi değere sahiptirler. Kader onların birçok durumda birbirleriyle ilişkide kalmalarını sağlamıştır.”

Şunuň bilen onuň garyp göwni bitýärdi we ruhy göge göterilýärdi. Çünki ol gazana garanjaklap oturan, orta pul düşmese dürli bahanalar tapyp hezil bermeyän, dutarynyň kirşini üzyän bagşylardan däl. (ŞB 2) “Şununla birlikte onun fakir gönlü tükeniyor ve ruhu göge yükseliyordu. Çünkü o, kazanına karınca gibi çalışan, ortalama bir gelir gelmediğinde çeşitli bahanelerle zevk alamayan, düğünlerin kirini temizleyen bağşılardan değildi.”

Bu gün adamlar gün ýaşar uçurynda dagadylar, çünki barha güýçlenip baryan ýel olary howsala salypdy. (TG 526) “Bugün insanlar gün doğarken dağlarda duruyorlardı, çünkü giderek güçlenen rüzgar onları endişelendirmişti.”

Günorta göçen türkmenleri Tejende, Bamyda, Börmede ölüme sezewar edipdir. Diňe Maňgýslaga giden türkmenlere hiç zat edip bilmändir. Çünki ol türkmenler Xywa hanyna garşy galmyklar bilen güýç birleşdiripdirler. (ÄÄ 34)

“Güneye göçen Türkmenleri Tecen’de, Bami’da ve Börme’de katletmiştir. Sadece Mangışlak’a giden Türkmenlere hiçbir şey yapamamıştır. Çünkü bu Türkmenler Hive Hanına karşı Kalmuklarla güç birliği yapmışlardı.”

2.3.5.2. sebäbi “çünkü”

Söyegov ve arkadaşlarına göre “*Sebäbi bağlacı, çünki bağlacının yerini alabilir, bu nedenle bu iki bağlaç arasında değişim mümkündür.*” (2000: 525).

Arapçadan gelen “sebepe” kelimesinin basit bir biçimde kullanılmasıyla meydana gelmiş bir bağlaçtır. Bu bağlaç, cümleleri birbirine bağlamak için kullanılır. Kullanım yeri bakımından İki cümleyi birbirine sebep-sonuç anlamıyla birbirine bağlar (Yavuz, 2010: 473).

Sebäbi “çünkü”bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

—*Ata, meniñ molla barasym gelenok, **sebäbi** okamak kyn.* (TG 526) “—Ata, benim mollaya gitme istediğim yok, çünkü okumak zor.”

*Soñra Bartol'd ol hakdaky pikirini dowam etdirip: Bu işden örän ägälik bilen peýdalanmaly bolar, **sebäbi** käbir maglumatlary Raşid-ad-dinden alandygyny hasan etmeseñ Abulgazy ony başdan-ayak dilden aýdylyýan hekayalar esasynda ýazypdyr diýip belleýär.* (ÄÄ 7) “Daha sonra, Bartold, bu düşüncesinin devamı niteliğinde “Bu eserden çok dikkatli bir şekilde faydalanmak gerekir, çünkü bazı malumatların Reşidüddin’den alındığını hesaba katmazsak, Ebu’l Gazi onu baştan sona dilden dile söylenen hikâyeler esasında yazmıştır.” diye belirtir.”

*Emma azygyňyzy gaty ýeterlik edip, şaýyňyzy ýagşy tutup gitmeseñiz bolmaz, **sebäbi** ol ýere baryp gelmesiniň özi iki ýyla çeker.* (TG 526) “Ama azığınızı yeterince sağlam tutup gitmeseniz olmaz, çünkü o yere gidip gelmek zaten iki yıl sürer.”

*Emma halk köpçüligi olaryň hemmesini ýatda saklap ýörenok. **Sebäbi** olar ýatlanar ýaly halka hiç zat galdyrmandyrlar, dile çolar ýaly ýagşylyk etmändirler.* (ÄÄ 17) “Ama halkın çoğunluğu onların hepsini tanııyordu. Sebebi ise onlar hatırlanacak kadar halka yararlı hiçbir şey bırakmadılar, dile getirilecek kadar iyilik yapmadılar.”

2.3.6. Aktarım Bildiren Bağlaçlar (Başganyň sözünüň we gepleşigiň baglaýjysy)

Yıldırım “*Aslında diý- “demek, söylemek” fiilinin zarf-fiil eki almış diýip ve sıfat-fiil eki almış diýen biçimi olan sözcükler, başkasının sözü ile yazarın sözünü ya da başkasına ait söz ile diğer bir cümleyi birbirine bağlama görevinde kullanılır.*” (2017: 478) diye açıklamaktadır.

2.3.6.1. diýip “diyerek, deyip”

Söyegov ve arkadaşları “*Diýip ve diýen bağlaçları, bir fiil veya isimle bağlantı kurarak cümleleri birbirine bağlar. Bu bağlaçlar, özellikle fiil ve isimle kullanılarak anlamı genişletir ve cümleye ek anlamlar katabilir. Kullanıldıkları cümlede anlamları geniş olup, her iki cümleyi bağlayan öge arasında bir farklılık yaratır. Bu bağlaçlar*

kullanılarak, baş cümle ile bağlı olduğu öge arasında belirli bir ayırım yapılır ve farklı anlamlar ortaya çıkar.” (2000: 525-526) şeklinde izah etmişlerdir.

Türkmen Türkçesinde de diý- “demek, söylemek” fiilinin zarf-fiil eki alarak diýip biçiminde olan sözcükler, cümleleri bağlar ve açıklama anlamı taşır (Yıldırım, 2017: 478).

Türkiye Türkçesinde dedim bağlacı de- fiilinin görülen geçmiş zaman ve I. Tekil şahıs çekiminin bağlaç olarak kullanılması sonucu meydana gelmiştir. İlâveten de- fiili –dik sıfat-fiil eki ve teklik I. şahıs ekini alarak da kelime grubu şeklinde öbekleşmiş bir bağlaç grubu oluşturmaktadır (Yavuz, 2010: 187).

Diýip “diyerek, deyip” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

*Ýene-de şeýle bolar **diýip**, ol öz ýanyndan ynanyardy.* (ŞB 3) “Yine de böyle olur diye, o kendi kendine inanıyordu.”

*«Bu nä boluş?» **diýip**, içerde bir özi galan Şükür ýeňnesiniň bolşundan hiç bir zat aňlap bilmän durdy-da, özüne tanyş bolan öý goşlaryna seredişdirdi.* (ŞB 4)

“«Bu ne oluyor? » diye, içeride tek başına kalan Şükür, yaşadığı durumu hiç bir şekilde anlayamadan durdu ve kendisine tanıdık olan ev eşyalarına göz attı.”

*Molla burnuny taşlap, kime beren bir alla **diýip** ymgýraýdy.* (TG 527) “Molla burnunu silip, 'kime veren bir Allah' diye bağırıyordu.”

*Indi şol gyzył keyik ogurlanarmyka **diýip**, kirpimizem kirpimize degenok.* (TG 527) “Şimdi o kırmızı geyik çalınmasın diye, kirpiğimiz bile birbirine değmiyor.”

*Emma şonda-da onuň eliniň kitapsyz wagtyny görüp bilmändik. «İşlemegi gadagan etselerem, okamag-a heniz gadagan edenoklar» **diýip**, mylaýym ýylgyrady.* (ED 47) “Ama yine de onun elinin kitaplı zamanını görebilmiştik. ‘Çalışmayı yasaklasalar da, okumayı hâlâ yasaklamıyorlar’ diye, nazlı bir şekilde gülümsüyordu.”

*Ol 'Ärsarybaba ärsary taýpasynyň ata-babasydyr, sebäbi XIV asyrdaky Altyn orda hanlarynyň döwürdeşleri bolan ärsary yaşululary Ärsarybabany özleriniň garry atasy hasap edýärler' **diýip** ýazýar.* (ÄÄ 11) O, ‘Ärsarıbaba Ärsarı boyunun atasıdır; çünkü 14. yüzyıldaki Altınordu Hanlarının çağdaşları olan Ärsarı yaşlıları Ärsarıbaba’yı kendilerinin en yaşlı atası olarak kabul etmişlerdir.’ diye yazıyor.

2.3.6.2. diýen “diye”

Söyegov ve arkadaşları “*Diýip ve diýen bağlaçları, bir fiil veya isimle bağlantı kurarak cümleleri birbirine bağlar. Bu bağlaçlar, özellikle fiil ve isimle kullanılarak anlamı genişletir ve cümleye ek anlamlar katabilir. Kullanıldıkları cümlede anlamları geniş olup, her iki cümleyi bağlayan öge arasında bir farklılık yaratır. Bu bağlaçlar kullanılarak, baş cümle ile bağlı olduğu öge arasında belirli bir ayırım yapılır ve farklı anlamlar ortaya çıkar.*” (2000: 525-526) diye belirtirler.

Yavuz “*Türkçe de- filinin –e zarf-fiil eki alarak kalıplaşması sonucunda oluşmuş bir cümle bağlayıcısıdır. Türemiş yapıdır. Türemiş yapı bağlaç cümle başı bağlacıdır, cümleleri bağlar. Kendisinden önceki cümleyi başında bulunduğu cümleye bağlar.*” (2010: 200,201) diye belirtir.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de *diýen* “diye” bağlacı cümle bağlayıcısı görevi üstlenerek sebep anlamı taşımaktadır.

Diýen “diye” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Ol bu ýere näme üçin düşdükä? Belki, dönük bolup düşendir ýa ýesirlerini satyn almaga geldimikä?» diýen pikire gitdi. (ŞB 28) “O, buraya neden düştü? ‘Belki, dönüp düşen biridir ya da esirlerini satın almaya mı geldi?’ diye bir düşünceye kapıldı.”

Bir bar eken, bir ýok eken, bir aýalyň Kelje batyr diýen bir ogly bar eken. (TG 527) “Bir varmış, bir yokmuş, bir kadının Kelce Batır adında bir oğlu varmış.”

Kitabyň ‘XI-XV asyrlarda Türkmenistanyň medeniyeti’ diýen bölümünde bolsa, ‘Muin al-murid’ diýen kitabyň türkmen halky üçin nähili ähmiýetiniň bolandygy barada kalam agyz söz hem aýdylmandyr. (ÄÄ 22) “Kitabın 11-15. yüzyıllarda “Türkmenistan Medeniyeti” adlı bölümünde ise “Muinü’l-Mürid” adlı kitabın Türkmenler için ne kadar önemli olduğu hakkında tek bir söz dahi söylenmemiştir.”

Munuň şýledigine Seydiniň «Bazlarym galdy» diýen şygrynyň köp setirleri şaýatlyk edýär. (ED 13) “Bunun böyle olduğuna Seydi'nin «Bazılarım kaldı» adlı şiirinin birçok dizesi tanıklık eder.”

Şu ýerde ikinji bir çeşmäni-de ýatlap çekmek artyklaçlyk etmese gerek. Xalkymyzda ‘Gurt agzasaň gurt geler’ diýen bir oňat nakyl bar. (ÄÄ 36) “Burada ikinci bir kaynağı

da hatırlatalım. Halk arasında “Kurdu anarsan kurt gelir.” (Gurt agzasaň gurt geler.) diye güzel bir atasözü vardır.”

2.3.7. Zaman Bildiren Bağlaçlar (Wagt bildirýän baglaýjylar)

Yıldırım “*Türkmen Türkçesinde haçan ve onda sözcükleri zaman bildiren bağlaç görevinde, Rusçanın tesiriyle son dönemlerde ortaya çıkmış ve gittikçe de sık kullanılmaya başlanmıştır.*” (2017: 479) diye belirtir.

2.3.7.1. haçan “ne zaman, her ne zaman”

Söyegov ve arkadaşlarına göre, “*Türkmen dilinde haçan ve onda kelimeleri zaman bağlayıcıları olarak kullanılır. Rus dilinin etkisiyle, son yıllarda bu kullanım daha da yaygınlaşmıştır. Haçan zamanla ilgili bir cümlelerin, ortaklık ekiyle, hal ekiyle oluşturulan yapılarında yer alır.*” (2000: 526).

Türkçe'deki kaçan kelimesi, k harfinin h harfine dönüşmesiyle haçan kelimesine dönüşmüştür. Bu bağlacın kullanım alanı oldukça sınırlıdır. Kullanıldığı cümlelere derecelendirme ve mademki anlamlarını ekler. Kullanıldığı cümleye zaman anlamı katmaktadır. Cümle başı bağlacı olarakta kullanılır (Yavuz, 2010: 276).

Haçan “ne zaman, her ne zaman” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Beýle ýekelik, munça wagty bir öýde bir özi oturyp geçirmek onuň haýsy bir ýerde, haçan gören zady? (ŞB 38) “Böyle yalnızlık, bu kadar zamanı bir evde tek başına geçirmek, onun nerede, ne zaman gördüğü bir şeydir?”

Onuň baýragyny bermäge men her haçan bar... Meniň sözüm sözdür... Ýöne myhman bagşynyň göwnüne zat gelmez ýaly etmeli. (ŞB 46) “Onun ödülünü vermeye ben her zaman giderim... Benim sözüm sözdür... Ancak misafir başşının gönlü kırılmasın diye dikkatli olmalı.”

Onuň ýünek ýaly näzik, bugdaý dessesi ýaly agras nazaryny, mahmal ýaly mylaýym hereketini indi biz hiç haçan görüp biljek däl... (ED 47) “Onun yün gibi nazik, buğday tanesi gibi ağır nazını, ipek gibi yumuşak hareketlerini şimdi biz hiçbir zaman göremeyiz...”

Haçan içi gorlandan soň, öýlerine gaydyyp gelyärdi. (TG 527) “Ne zaman içi sıkılıyordu ondan sonra, evlerine geri dönüyorlardı.”

2.3.7.2. onda, onda-da “o zaman, her ne zaman, o hâlde”

Türkmen Türkçesinde “*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı esere göre, “*Türkmen dilinde haçan ve onda kelimeleri zaman bağlayıcıları olarak kullanılır. Rus dilinin etkisiyle, son yıllarda bu kullanım daha da yaygınlaşmıştır. Haçan zamanla ilgili bir cümlelerin, ortaklık ekiyle, hal ekiyle oluşturulan yapılarında yer alır.*” (Söyegov vd., 2000: 526) şeklinde izah edilmiştir.

Yavuz bir çalışmasında “*Kelime grubu şeklinde öbeklemiş bir yapıdadır. Demek oluyor ki, öyleyse anlamlarında kullanılır. Türkçe o ile –de bulunma hali ve Arapça hâl kelimelerinin beraber kullanımıyla oluşmuştur. Karışık kökenlidir. Cümle başı bağlacıdır, cümleleri bağlar. Başında bulunduğu cümleyi açıklama göreviyle önceki cümleye bağlar* (2010: 439,440).” diye belirtir.

Onda, onda-da “o zaman, her ne zaman, o hâlde” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

*Agasy şonda at alyp beren bolsa, gylyç alyp beren bolsa, **onda** onuň häzir nämäni oýlaýanyňy takmynan çak ätmek bolardy. Emma agasy oňa dutar alyp berdi ahyryn.* (ŞB 6) “Eğer ağabeyi ona at alıp vermiş olsaydı, kılıç alıp vermiş olsaydı, o zaman onun şu anda ne düşündüğünü tahmin etmek mümkündü.”

*Meniň ne gözəl ýigitleriň içinden çykyp, gelip oturan ýerimi! **Onda-da** öz aýagym bilen gelib-ä...* (ŞB 40) “Benim ne güzel yiğitlerin içinden çıkıp, gelip oturduğum yerim! O zaman kendi ayağımla gelip...”

*Eger ol halka hyýanat edip, halka düşmançylyk etse, **onda** oň günäsi üçin sürgünem ediler, belki, atylaram.* (TG 527)

“Eğer o halka ihanet eder ve halka düşmanlık yaparsa, o zaman onun günahı için sürgün de edilebilir, belki de asılabilir.”

*Žýrnaly çykarmak üçin eser gerek, **onda-da** gowy eserler gerek.* (ED 72)

“Dergi çıkarmak için eser gerekir, o zaman da iyi eserler gerekir.”

Eger bizde şeýle çekinjeňlik bar bolsa, onda özüimiziň ugrumyzyň ýoklugydyr. (ED 82) “Eğer bizde böyle bir çekingenlik varsa, o zaman kendi yolumuzun olmadığdır.”

2.4. CÜMLE BAĞLAYICISI NİTELİĞİNDEKİ BAĞLAÇLAR

Bağlaçlar, yalnızca cümleleri birleştirmekle kalmaz; aynı zamanda bu cümlelerin anlam, mantık ve dilbilgisel bütünlüğünü kurar. Bu bağlaçlar özellikle fikirler arasında bağ kurmak için kullanılır. Bu yönüyle cümle bağlayıcıları işlevsel olarak metin bütünlüğü sağlar. (Söyegov vd., 2000: 512-527).

Korkmaz “*Türkiye Türkçesi Grameri*” kitabında “*Türkiye Türkçesinde bu bağlaçların sayısı oldukça kabarıktır. Nedenine gelince: Hiç şüphe yok ki, duygu ve düşüncelerin parça parça ifadesi demek olan cümlelerin, anlamca birbirleriyle bütünleşen bir yapıya dönüştürülebilmesi, bunları gerekli yerlerde birbirine bağlama ihtiyacını doğurmuştur. İşte söz içindeki cümlelerin çok yönlü anlam ilişkileri ile birbirine bağlanarak aralarında bir anlam ağının kurulabilmesi, cümle bağlayıcılarının oluşmasına ve sayıca zengin bir kadroya ulaşmasına yol açmıştır.*” (2007: 1122) diye açıklamaktadır.

Korkmaz cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçları, bağlanma şekillerine göre kendi içlerinde üç alt gruba ayırır. Bunlar:

- “1. Başında bulundukları cümleleri önceki cümle ile bağlayanlar.
2. Başında bulundukları cümleleri sonraki cümlelere bağlayanlar.
3. İki cümleyi tekrarlama yoluyla birbirine bağlayan bağlaçlardır.” (2007: 1122).

2.4.1. Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçların İşlev Bakımından Sınıflandırılması

Söyegov ve arkadaşlarına göre “*Bağlaçların ve cümlelerin anlam ilişkilerine bakıldığında, Türkmen dilinde kullanılan bağlaçlar iki gruba ayrılabilir:*

1. *Bağımsız Bağlaçlar (Düzmeli Bağlayjylar)*
2. *Bağımlı Bağlaçlar (Eýerjeňli Baglayjylar)*

1. Bağımsız Bağlaçlar (Düzmeli Bağlayjylar): Birbirine bağlı olmayan, bağımsız sözcükleri ve cümleleri bağlamak için kullanılan edatlara bağımsız bağlaçlar denir. Örneğin: ve, hem, ama vb.

Bağımsız Bağlaçlar kendi arasında üç gruba ayrılmaktadır:

I. Yöndeşliği belirten bağlaçlar (Ugurdaşlygy aňladýan baglayjylar)

II. Karşıtlık belirten bağlaçlar (Garşylygy aňladýan baglayjylar)

III. Bölünmeyi belirten bağlaçlar (Bölünişigi aňladýan baglayjylar)

I. Yöndeşliği Belirten Bağlaçlar

Bu bağlaçlar, anlam ve sözdizimi bakımından uygun olan eşdeğer öğeleri ve cümleleri birbirine bağlamak için kullanılır. Bu gruba ve, hem//hem-de, weli/welin, ýagny gibi edatlar girer.

...

II. Karşıtlık İfade Eden Bağlaçlar

Eşdeğer öğelerden oluşan, basit birleşik cümleler arasındaki anlam ilişkisi bazen birbirine karşıt olabilir. Bu tür karşıt ilişkileri ifade etmek için emma, ýöne, weli/welin, ýogsam gibi bağlaçlar, bolsa, bolmasa, gaytama gibi karşıtlık belirten bağlayıcılar kullanılır. Her birinin kendine özgü kullanımı ve farkları vardır.

...

III. Bölünmeyi Bildiren Bağlaçlar

Bu gruptakiler ýa, kâ gibi bağlaçlardan ibarettir.

...

2. Bağımlı Bağlaçlar (Eýerjeňli Baglayjylar):

Şartlı cümle ile ana cümleyi bağlamaya yardımcı olan kelimelere şartlı bağlaçlar denir.

Şartlı bağlaçlar arasında eger, çünki, sebäbi, haçan, onda gibi bağlaçlar yer alır.

Bu kelimeler, koşul veya neden-sonuç ilişkisi kurarak bir cümle ile diğerini bağlamada rol oynar.

Türkmen dilinde, şartlı cümle ile ana cümle arasındaki bağlantı, genellikle şartlı cümlelerin anlamını taşıyan gramatikal şekliyle sağlanır. Bu nedenle, Türkmen dilinde şartlı bağlaçların sayısı çok fazla değildir...” (Söyegov vd., 2000: 515-525).

Bu sınıflandırma Türkmen dilinde cümleler arası anlam ilişkilerinin belirlenmesinde önemli bir temel oluşturur.

Korkmaz’a göre “Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçlar söz içinde anlam ve görev ayrılıkları bakımından: açıklama, amaç bildirme, anlam güçlendirme, benzerlik gösterme, duraksama, ekleme, fırsat, hatırlama, olasılık, istek, istisna, merak ve olumsuzluk bildirme, onaylama, öncelik verme, öyle sayma (farz etme), özetleme, reddetme, sebep, sıralama ve sonuç bildirme, soru yöneltme, şart veya şüphe bildirme, tahminde bulunma, tamamlama, teklif yapma, üsteleme, yaklaşma, yeğleme, zıtlık bildirme gibi çok çeşitli işlevler yüklenmiştir.” (2007: 1124) diye belirtir.

En çok kullanılanlar açıklama, sonuç bildirme, üsteleme niteliğinde olanlardır. Diğerleri sayıca sınırlıdır. Ayrıca açıklama ve sonuç bildirme bağlaçlarının sayıca fazla olmaları cümle bağlayıcısı bağlaçların asıl işlevlerinin kendilerinden önce gelen cümleleri açıklama odağında oldukları görülebilir (2007: 1124).

2.4.1.1. Açıklama Bildiren Cümle Bağlayıcıları

Söyegov ve Ärnazarov ise “Sonraki cümlelerin başına gelerek önceki cümlede bahsedilen konuyu açıklar veya ilk gelen kelimeyi açıklayan bir sonraki sözcüğün önüne getirilir: *Buwaka elli ýedi ýyl mundan ön, ýagny 1950-nji ýylda bolup geçipdi. Sözlemiň baş agzalary, ýagny eye bilen habar dürli söz toparlaryndan bolup bilýär. Öwez şol ýagdaýy göz önüne getirmek isleýärdi, ýagny çagalyk döwründe bolan wakany ýadyna düşürjek bolýardy.*” (2017: 86) şeklinde ifade eder.

Korkmaz “Açıklama bildiren bağlaçlar, yukarıda işaret edildiği gibi, başlarında veya içinde bulundukları cümleleri, kendilerinden önce veya sonra gelen cümlelere açıklama işlevi ile bağlamaktır. Başlıca şu örnekler sıralanabilir: Allah bilir ya, Allahtan ki, ama, amma ve/akin, ancak, anladığım kadarıyla, artık, aslına bakarsan, aslında, ise, bakıyorsun, başka bir deyişle, başka bir söyleyişle, bereket versin, besbelli, bildiğim kadarıyla, bir de şu var ki, böyle olsa bile...” (2007: 1124) diye belirtir.

Demir ise “Bir sözün anlamına açıklık kazandırmak ya da sözle ilgili bir açıklama yapmak istenildiğinde kullanılan bağlaçlardır. Bu bağlaçlardan sonra gelen cümle ya da cümleler daha önce söylenenleri açıklar ve özetler. Bu bağlaçlarla kurulan cümleler, paragrafın son cümlesi olmaya çok uygundur.” (2013: 529) diye tanımlamaktadır.

Örneğin: demek ki, yani, meğer, meğer ki, meğerse, yoksa, aksi halde, aksi takdirde, gel gelelim, gel gör ki, güya, güya ki, derken, kısacası, bir de ne göreyim, bir de baktım, dahası var, bakarsın (olur ki), belki, sanki vb.

Açıklama bildiren cümle bağlayıcılarına aşağıdaki örnekler verilebilir:

Myrat Aýhanymy söýýärdi. Onuň söýgüsi henize çenli ýüze çykmadyk-da bolsa, ýagny Aýhanym ikisiniň arasynda bu dogruda hiç hili gürrüň bolmadyk-da bolsa, Myrat öz söýgüsine ynanyardy. (TG 519) “Myrat Aýhanym'ı seviyordu. Onun sevgisi henüz açığa çıkmamış olsa da, yani Aýhanym ile arasında bu konuda hiçbir konuşma olmamış olsa da, Myrat kendi sevgisine inanıyordu.”

Annaguly sölpä at şundan galypdy, ýagny ol geýen eşigini, balagynyň uçguryny, çarygynyň bagyny oňarman süýrärä hopul-sopul gezerdi. (TG 519) “Annaguly, sönük at yüzünden böyle olmuştu, yani o, giydiği elbiseyi, pantolonunun uç kısmını, çizmelerinin bağını düzelterek sürüyerek hopur hopur gezerdi.”

Düýn, ýagny 27-nji oktyabrda biziň hojalygymyz pagta planyny ýerine ýetirdi. (TG 519) “Dün, yani 27 Ekim'de bizim çiftliğimiz pamuk planını gerçekleştirdi.”

2.4.1.2. Sonuç Bildiren Cümle Bağlayıcıları

Bu tür bağlaçların birinci cümlede verilen sebebe karşılık, ikinci cümlede bir sonuç bildirimi sunduğunu belirtir. Bu bağlaçlar, iki ayrı yargıyı mantıksal bir dizge içerisinde birleştirir. (Söyegov vd., 2000: 515-516).

Korkmaz’a göre “Sonuç bildiren cümle bağlayıcıları, iki cümleyi birbirine, sonuç bildirme, sonuca götürme ilişkisi ile bağlayan kelimelerdir. Başlıcaları şunlardır: ama, ancak, bakar ki, bakmış ki, belli ki, binaenaleyh, bir de bakıyorsun, bakmış ki olmuyor, bir de bakmış ki, bir de ne göreyim, böylece, böylelikle, bu bakımdan, bu demektir ki, bu durumda, bu gidiş/e, bu maksatla, bundan dolayı, bundan ötürü, bu nedenle, benim için,

bunun içindir ki, bunun sonucu olarak (da), şu sebeptedir ki...” (2007: 1127) diye açıklamaktadır.

Sonuç bildiren cümle bağlayıcılarına aşağıdaki örnekler verilebilir:

Şeýlelikde, ahyrsoňy ol özüniň üç ýüz öýlüsi bilen Maňgyşlaga baryp ýerleşýär, ýene üç ýyldan soň Balkan daglarynyň eteklerine göçüp baryar. (ÄÄ 13)

“Böylece en sonunda yanındaki üç yüz evlik grupla Mangışlak’a gidip yerleşiyor, üç yıl sonra Balkan dağlarının eteklerine göç ediyorlar.”

Üstünden ençeme asyrlary, ençeme döwürleri geçiren, ençeme galyň garlary eriden, emma garramaýan, hemişe bir görnüşini saklap durýan, dünýäniň görki, ýeriň örki, gögüň diregi — dag onuň töwerek daşyny guşap dur. (ŞB 21) “Üzerinden birçok asır, birçok dönem geçmiş, birçok kalın karlar erimiş, ama yaşlanmayan, her zaman bir biçimini koruyan, dünyanın süsü, yerin güzelliği, göğün direği - dağ, onun etrafını sarmaktadır.”

Eý, adamlar , indi siziň tüýs şahyr bolmaly zamanyňyz geldi» diýenmişler — ýöne welin kimde-kim bizitsň üstümüzden däl-de içimizden geçip bilse, şol şahyr bolar» diýenmişler. (ED 70) “Ey insanlar, şimdi sizin gerçekten şair olma zamanınız geldi!” demişler — ama sadece, kim ki bizim dışımızdan değil, içimizden geçebilirse, işte o şair olurmuş.”

Şeýlelikde, ärsarylar taýpa hökmünde XIV asyrda salyrlardan bölünip aýrylyp, bütin baş asyryň dowamynda Balkan, Maňgyşlak, Xywa töwereklerinde ýaşap, XIX asyryň birinji ýarymynda doly diýen ýaly Amyderýanyň orta akymynda jebisleşikli ornaşypdylar. (ÄÄ 35) “Böylece Ärsarılar boy olarak 14. yüzyılda Salırlardan ayrılıp bu beş asrın devamında Balkan, Mangışlak, Hive çevresinde yaşayıp 19. yüzyılın ilk yarısında neredeyse tamamı Amurderya’nın orta akıntısına toplu halde yerleşmişlerdir.”

İsfendiýar Xorasan gozgalaňyndan soň, ýagdaydan peýdalanyň, Abulgazyny eýran şasynyň eline beripdi. Şol sebäpli-de Abulgazy on ýyl eýranda bolmaly bolupdy. (ÄÄ 33) “İsfendiyar, Horasan isyanından sonra, fırsattan yararlanıp Ebu’l Gazi’yi İran Şahına teslim etmişti. Bu nedenle de Ebu’l Gazi on yıl İran’ın elinde kalmıştır.”

2.4.1.3. Üsteleme Bildiren Cümle Bağlayıcıları

Türkmen Türkçesinde üsteleme bildiren cümle bağlayıcıları, bir önceki cümle veya ifadeye ek bilgi, vurgulama veya pekiştirme yaparak anlatımı güçlendiren bağlaçlardır. Bu bağlayıcılar, cümleler arasında anlam bütünlüğü sağlar ve çoğunlukla “ayrıca”, “üstüne üstlük”, “hem de” gibi anlamlar taşır. (Söyegov vd., 2000: 518).

Korkmaz “*Yukarıda belirtildiği gibi sayı bakımından kabarıkça olan cümle bağlayıcılarından biri de üsteleme görevi yüklenmiş olanlardır. Bu nitelikteki bağlaçların başlıcaları: ancak, asıl, asıl o zaman, bilhassa, bir de, böyle-de olsa, bunlar yetmezmiş gibi, daha da öte, dahası, gerçekten(de), hani, hatta, hatta ve hatta, hele, heyhyat ki, illa ki, ille, ille de, iyi ama, kaldı ki, muhakkak ki, ne çıkar ki sanki, ve olursa olsun, ne pahasına olursa olsun, nihayet, nitekim, o kadar ki, öyle ki, özellikle, tevekkeli değil, üstelik, üstüne üstlük, ve/ev ki, yeniden, yine de, zaten vb.*” (2007: 1129) şeklinde belirtir.

Üsteleme bildiren cümle bağlayıcıları için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Hut şunuň üçin-de ol oba adamlarynyň maslahatyny kabul etmän, öz pikiriniň üstünde pugta durýardy. (ŞB 18) “Bilhassa bu yüzden de o, köy halkının tavsiyelerini kabul etmeyip, kendi düşüncesinin üzerinde kararlı bir şekilde duruyordu.”

Kerpiç takyk niýet, takyk ymarat üçin, hut şol niýete laýyklyklyk taýýarlanmazmy?! (ÄÄ 20) “Kerpiç belirli bir amaç ve belirli imaret için, özellikle bu niyete uygun şekilde hazırlanmaz mı?”

Diýmek, ol peýdalydyr. eserde hut şu günki durmuşyň ýüregi batly urmalydyr. (ED 67) “Demek ki, o faydalıdır. Eserde özellikle bugünkü yaşamın kalbi derinlemesine işlenmelidir.”

2.4.1.4. Sebep Bildiren Cümle Bağlayıcıları

Söyegov ve Ärnazarov’a göre “Cümleleri bir neden belirtme, açıklama anlamı katarak bağlar. Önceki cümlede dile getirilen konuyu açıklayıcı nitelikte olmak üzere sonraki cümlelerin başına getirilir.” (2017: 86) diye belirtir.

Korkmaz “*Bunlar iki cümleden birini ötekine sebep gösterme ilişkisi ile bağlayan bağlaçlardır. Sayıları bundan öncekilere oranla daha sınırlıdır, denebilir. Başlıcaları şunlardır: Baksana, baksanıza, baktım ki, bir nedeni, bir nedeni de, çünkü, değil mi ki,*

demek, eh, hele, keza, ki, madem ki, neden dersen, ne kadar olsa, ne olsa, ne var ki, ney/esin, niçin derseniz, öyle ya, bu itibarla, şu itibarla ki, şundan dolayı ki, zira vb. İçlerinde açık seçik bağlama işlevi gören en yaygınları çünkü, neden dersen, neden niçin derseniz, şundan dolayı, zira bağlaçlarıdır.” (2007: 1131).”

“*Türkmen Diliniň Grammatikasy* ” adlı kitaptan aşağıdaki örnekler verilebilir:

*Guşuň erbedi bolsa alahekde bolar, **çünki** ol janawar agzyndan guzlaýar.* (TG 526)
“Kuşun dişi hasta olursa, başka şekilde olur, çünkü o hayvan ağzından çıkar.”

*Emma azygyňyzy gaty ýeterlik edip, şaýyňyzy ýagşy tutup gitmeseňiz bolmaz, **sebäbi** ol ýere baryp gelmesiniň özi iki ýyla çeker.* (TG 526) “Ama işinizi yeterince düzgün yapıp, hazırlığınızı iyi yapmazsanız gitmeniz mümkün olmaz, çünkü oraya gidip gelmek bile iki yıl sürer.”

—*Ýok, dost, sen oňa gitjek bolup hyýalam etme, ony utmak kyn, eýýäm birnäçe adam janyny gurban etdi, **çünki** kim utulsa, ol gyz ony öldürýär.* (TG 526) “—Hayır, dostum, sen ona gitmeyi hayal etme, onu yenmek zor, zaten birkaç kişi canını feda etti, çünkü kim yenilirse, o kız onu öldürür.”

*Eý adamzat, sen hayran galma, özüňi ýitirme, **sebäbi** şu seniň öldüren ardagyň her ýyl meniň çagalarymy iýýär eken.* (TG 526) “Ey insanlık, hayret etme, kendini kaybetme, çünkü seni öldüren o yılan her yıl benim çocuklarımı yermiş.”

2.4.1.5. Zıtlık Bildiren Cümle Bağlayıcıları

Söyegov ve arkadaşlarına göre “*Karşıtlık İfade Eden Bağlaçlar: Eşdeğer öğelerden oluşan, basit birleşik cümleler arasındaki anlam ilişkisi bazen birbirine karşıt olabilir. Bu tür karşıt ilişkileri ifade etmek için emma, yöne, weli/welin, ýogsam gibi bağlaçlar, bolsa, bolmasa, gaytama gibi karşıtlık belirten bağlayıcılar kullanılır. Her birinin kendine özgü kullanımı ve farkları vardır.*” (2000: 515).

Burada yer alan bağlaçlar, cümlelerden birinin ifade ettiği düşüncüyü diğerine karşıt bir şekilde, zıtlık oluşturarak bağlar. Başlıca örnekleri şunlardır: Tam tersine, aksine, ancak, fakat, buna karşı, buna karşılık, buna rağmen, bununla birlikte, evet ama, gelgelelim, halbuki, hem ... hem, hiç de, lakin, ne yazık ki, ne gezer, ne var ki, şu var ki, oysa, sonra, tam olarak zıt, zıddına, yine de, yoksa gibi. (Korkmaz, 2007: 1133).

Zıtlık bildiren cümle bağlayıcılarına aşağıdaki örnekler verilebilir:

Ögürjik alpyň salyrdygyny belläp geçipdik. Onuň ogly Berdini we agtygy Gulhajyny salyrdan başga tiräniň wekili diýmek bolmaz. Şonuň için Ärsarybaba-da salyr bolmagynda galar. Emma ondan soňkularyň Ärsarylar ýa-da Äsarynyň adamlary bolmagy oňa salyrlardan bölünip aýrylan täze taýpanyň ärsarylaryň taýpabaşysy diýmäge doly esas berýär. (ÄÄ 15/16) “Ogurcık Alp’in Salırlardan olduğunu belirtmiştik. Oğlu Berdi ve torunu Gülhacı, Salırdan başka bir boydan olamaz. Bunun için Ärsarıbaba da ancak Salır olabilir. Ama ondan sonra gelenlerin Ärsarı olması Salırlardan bölünüp ayrılan yeni boyun yani Ärsarıların kabile başı olduğu özelliğini doğrulamaktadır.”

Daň atandan soň, saz-söhbat kesilýär. Gulkahgas periniň joralary uçup gidýär weli, emma onuň özi galýar. (TG 522) “Şafak atınca, müzik ve sohbet sona erer. Kahkaha perisinin arkadaşları uçarak gider, ama kendisi kalır.”

Abulgazy Bahadyr hanyň aýdyşy ýaly, Ärsarybabanyň 'musulmançylygyň kadakanunlaryny saklamaga çalşan adam' bolmagy mümkin, sebäbi ol öz döwrüniň ogly. Şol döwürde ýakyn Gündogarda esasy ýörelge, iň ynsanperwer hem adalatly kanun-yslam, ýagny şerigat ýoludy. Şeýle-de bolsa, şol döwürlerde türki halklaryň ählisi musulman däldi. (ÄÄ 17) “Ebu’l Gazi Bahadır Han’ın belirttiği gibi, Ärsarıbaba’nın “Müslümanlığın kanun ve kurallarını korumaya çalışan kişi” olması mümkün, çünkü o kendi devrinin insanı müslüman ve bu dönem yakın doğuda ana yol, en insancıl ve adaletli sistem, İslam’dır. Fakat o devirlerde Türk halklarının hepsi Müslüman değildi.”

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkmen Türkçesindeki bağlaçlar hem yapısal hem de işlevsel açıdan kapsamlı biçimde incelenmiş; elde edilen veriler Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, iki lehçede bağlaç kullanımı bakımından hem ortak yönlerin hem de belirli farklılıkların bulunduğu tespit edilmiştir. Aşağıda bu benzerlik ve farklılıklar akademik bir çerçevede sunulmuştur:

1. Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesi arasında bağlaç kavramı ortak bir temele dayanmaktadır.

Her iki lehçede de bağlaçlar, sözcük, sözcük grubu ve cümleleri biçimsel ve anlamsal olarak birbirine bağlayan dil unsurları olarak tanımlanmaktadır. Bu ortak yaklaşım, Türk lehçelerinde dilbilgisel sürekliliğin güçlü olduğunu göstermektedir.

Zeynep Korkmaz; *“bağlaçlar; Kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yükledikleri işlevleri ile bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkileri kuran gramer öğeleridir.”* (2009: 1091) şeklinde açıklamaktadır.

Söyegov ve arkadaşlarına göre, *“Türkmen Diliniñ Grammatikasy ”* adlı kitapta *baglaýjy kömekçiler* tarifi şu şekilde yapılmaktadır: *“Sözcükleri ve sözcük öbeklerini birbirine bağlamaya yarayan yardımcı sözcüklere “bağlama edatları” denmektedir.”* (Söyegov vd., 2000: 512).

2. Bağlaçların işlevlerine göre sınıflandırılmaları her iki lehçede benzerlik göstermektedir.

Zeynep Korkmaz'ın *“Türkiye Türkçesi Grameri”* adlı kitabında bağlaçları *“İşlevlerine ve Cümledeki Yerlerine Göre Bağlaçlar: Sıralama Bağlaçları, Denkleştirme-Karşılaştırma-Seçme Bağlaçları, Pekiştirme Bağlaçları, Nöbetleşme Bağlaçları, Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçlar, Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçların işlev Bakımından Sınıflandırılması: ‘Açıklama’ Bildiren Cümle Bağlayıcıları, ‘Sonuç’ Bildiren Cümle Bağlayıcıları, ‘Üsteleme’ Bildiren Cümle Bağlayıcıları, ‘Sebeup’ Bildiren Cümle Bağlayıcıları, ‘Zıtlık’ Bildiren Cümle*

Bağlayıcıları, Daha Başka İşlevlerle Kullanılan Cümle Bağlayıcıları.” gibi gruplara ayırmıştır (2009: 1104, 1123).

Türkmen Türkçesinde ise Hüseyin Yıldırım’ın *Türkmen Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)* adlı kitabında “*Eşit Unsurları Birbirine Bağlayan Bağlaçlar Düzmeli bağlayjylar: Sıralama/Paralellik Bağlaçları - Ugurdaşlygy bildirýän bağlayjylar, Zıtlık Bağlaçları - Garşylygy bildirýän bağlayjylar, Karşılaştırma, Denkleştirme Bağlaçları Bölünüşigi bildirýän bağlayjylar, Cümle Başı Bağlaçları - Eýerceňli bağlayıcılar: Şart Bildiren Bağlaçlar - Şert bağlayjylary, Sebep Bildiren Bağlaçlar - Sebäp bağlayjylary, Aktarım Bildiren Bağlaçlar - Başganyň sözünüň we gepleşigiň bağlayjysy, Zaman Bildiren Bağlaçlar - Wagt bildirýän bağlayjylar .*” (2017: 456, 479) gruplara ayırmıştır.

3. Bazı bağlaçlar her iki lehçede aynı biçim ve anlamla kullanılmaktadır.

Örneğin *we – ve, emma – ama, eger – eğer, çünki – çünkü, diýen – diye, ne... ne/ne-de... “ne... ne de... gibi bağlaçlar biçimsel benzerlik göstermekte; bu durum Türkçenin ortak söz varlığına işaret etmektedir.*

4. Türkmen Türkçesinde bazı bağlaçlar, Türkiye Türkçesinden farklı biçimsel varyantlar göstermektedir.

kä... kä, yöne, welin, bardy-geldi gibi bağlaçlar, Türkiye Türkçesinde doğrudan karşılığı olmayan veya farklı biçimlerde kullanılan yapılardır.

5. Türkmen Türkçesinde *-ly/-li* eki, yalnızca nitelik bildiren sıfatlar türetmekle kalmayıp, aynı zamanda sıralama bağlaçları kapsamında da işlev görebilmektedir. Söyegov ve arkadaşlarına göre “*“-ly/-li” ve “-dyr/-dir” ekleri, bazı durumlarda karşıtlık belirten bağlaçların işlevini yerine getirir. Bazı bilim insanları, beyazlı-siyahlı, büyüklük-küçüklük gibi örneklerdeki “-ly/-li” eklerini, kelime yapıcı ekler olarak kabul ederler. Verilen örneklerde, “-ly/-li” eklerinin bağlaç işlevini yerine getirdiğini, dolayısıyla bu konuda G.I. Ramstedt’in görüşünün doğru olduğunu onaylarlar. Ayrıca, “ile” kelimesinin kökeninden türediğini göstermek suretiyle bu görüşü pekiştirmek mümkündür.*” (2000: 520).

Eneli-ogluň şu maslahatyndan üç-dört gün geçipdi (A.Gowşudow. Azaşan yzyn tapdy). (TG 520) “Annesi ve oğlunun bu maslahatından üç dört gün geçmişti (A. Gowşudow. Azaşan izini buldu).”

Türkiye Türkçesinde bağlaçlarla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında “-ly/-li” ekinin bir bağlaç işlevi olduğu görülmemektedir. Bu farklılıklar, lehçelerin kendi iç dinamiklerinden ve tarihsel gelişimlerinden kaynaklanmaktadır.

6. Türkmen Türkçesinde bazı örneklerde “ýa” bağlacının “yoksa” işlevinde kullanıldığı örnekler de görülmektedir:

Olary şu gün görmelimi näme ýa olaryň gölleri, nagyşlary üýtgapmi? (ŞB 42)
“Onları bugün görmeli miyim, yoksa; onların halleri, davranışları değişmiş mi?”

7. Sözcüklerin tekrar yoluyla oluşturulan bağlaçlar Türkmen Türkçesinde daha yaygındır.

Örneğin: *kä... kä, bir... bir-de, da... da, hem... hem, ne... ne/ne-de, kä... käte...* gibi yapıların yoğun kullanımı, Türkmen Türkçesinin bağlaç yapısında tekrara dayalı bağlama eğilimini ortaya koymaktadır.

8. Her iki lehçede de bağlaçlar cümlede bağımsız öge olarak görev almazlar; ancak anlam akışını ve cümleler arası mantıksal ilişkileri kurmada temel işlev üstlenirler.

9. Bağlaçların sınıflandırılmasında kullanılan terminoloji her iki lehçede farklılıklar gösterse de, kavramsal çerçeve aynıdır.

Türkiye Türkçesinde “bağlaç”, Türkmen Türkçesinde ise “baglaýjy” veya “baglaýjy kömekçi” terimleri kullanılmakta; ancak her iki terim de aynı işlevi tanımlamaktadır.

10. Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki önemli yazımsal farklılıklardan biri, bağlaçların kullanımı ve yazımıyla ilgilidir.

Türkiye Türkçesi’nde bağlaçlar genellikle kelimedden ayrı olarak yazılırken, Türkmen Türkçesi’nde bazı bağlaçlar tire (“-”) ile önceki kelimeye bağlanarak yazılır. Özellikle “-da/-de” bağlacı, Türkmen Türkçesi’nde genellikle tireyle ayrılarak “-da” bu biçimde gösterilir. Bu kullanım, hem söz dizimi hem de yazım normları açısından dikkat çeken bir farktır. Söz konusu yapı, bağlacın cümle içindeki fonksiyonunu korurken, yazılı anlatımda görsel olarak daha belirgin hale getirilmesini sağlar. Bu tür bağlaç yazımı, Türkmen Türkçesi’nin dil bilgisel yapısına ve metin düzenleme geleneklerine özgü bir özelliktir.

11. Türkiye Türkçesinde yapılan çalışmaların çoğunda “*ile de*” olarak ayrıştırılan bir bağlaca çok rastlanılmaz. Genellikle “*ile*” bağlacı ya da “*de*” bağlacı ayrı olarak ele alınır.

Bilen edatına *hem* edatı *em* şeklinde eklenerek *bilenem* şeklinde kısaltılmıştır. Bu bağlaç, iki ya da daha fazla unsuru birbirine bağlayarak bir tür birliktelik, ortaklık ya da birlikte yapılma anlamı taşır.

Bilen hem, bilenem “*ile de*” bağlacı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Hoşgeldiniň ejesi bilen hem kakasy öz tamlarynda hümmürdeşip otyrlar (Şol ýerde). (TG 519) “Hoşgeldi'nin annesi ve babası kendi köylerinde sohbet ederek oturuyorlar (Aynı yerde).”

Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında bağlaç kullanımı açısından yüksek düzeyde bir benzerlik bulunduğu; buna karşılık, her lehçenin kendi içinde geliştirdiği özgün yapılara da sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma, iki lehçede bağlaç kullanımının hem ortak Türkçenin sürekliliğini hem de lehçeler arası çeşitliliği yansıttığını ortaya koymakta; dilbilimsel açıdan önemli bir karşılaştırmalı çözümleme sunmaktadır. Araştırmanın, bağlaç sistemine ilişkin yapılacak ileri çalışmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adalı, O. (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. Ankara: TDK.
- Ahmanova, O. (1966). *Slovar' Lingvističeskih Terminov*. Moskova: İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- Alkaya, A. B. (2015). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Amanov, H. (1992). *Şir Hüdanyň Penjesi*. Aşkabat: Türkmen Döwlet Universitetiniň İlham Neşriyatı.
- Banguoğlu, T. (1940). *Anahatlarıyla Türk Grameri*. İstanbul: Degah Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baskakov, N. A., Hamzayev, M. Y., Çarıyarov, B., Taçmıradov, T., Hudaykulıyev, M., Hocayev, B., . . . Çarıyev, M. (1970). *Grammatika Turkmenskogo Yazıkı I Fonetika i Morfologiya*. Aşkabat: Ilım Neşiriyat.
- Berdi Sarı, D. N. (1998). *Türkmencenin Grameri (II) (Morfologiya Şekil Bilgisi)*. Ankara: MYB Yayınları.
- Berdiyev, A. H. (1994). *Mıralı we Soltansöýün*. Aşkabat: Bereket-Bina Neşriyatı.
- Berkil, Ö. S. (2003). *Türkmen Türkçesindeki Edatlarla Türkiye Türkçesindeki Edatların Karşılaştırmalı Analizi (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)*. Denizli : Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi .
- Bilgegil, K. (1982). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Biray, N. (2015). Türkmen Türkçesinde Ownuk Bölekler . *Teke Dergisi* , 4/3, 955, 994.
- Börekçi, M. (2009). *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*. Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.
- Brown, S. B. (2000). *Redhouse Büyük El Sözlüğü*. İstanbul: SEV Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Ticaret A.Ş.
- Buran, A. E. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 1, Güneybatı/Oğuz grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Çalıkuşu, S. (2019). Ärsarıbaba ve Ärsarılar. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kùltür Sanat Mimarlık Dergisi* , 2 (3), 144-173.
- Delice, T. B. (2018). Türkmen Türkçesi Gramerlerinde Sözcük Türleri. *Diyalektolog Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (19).
- Demircan, Ö. (1984, Ağustos 9-10). Türkçede Bağlam İşlevleri ve Bağlayıcılar. *Türk Dilbilim Konferansı Bildirileri* (s. 31-48). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Deny, J. (1940). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Çev. A. U. Elöve) . İstanbul: Maarif Matbaası.
- Ediskun, H. (1988). *Türk Dilbilgisi* . İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Ergin, M. (1958). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (1958). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Yayınları.
- Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi* . İstanbul: Boğaziçi Yayınları 5. Baskı.
- Ergin, M. (1999). *Türk Dil Bilgisi* . İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Ersoy, G. (2024). Bolmasa Bağlacı ile Alakalı Bazı Düşünceler. *Dil Araştırmaları*, 18(34), 193-212.
- Gencan, T. N. (1971). *Dilbilgisi*. İstanbul: TDK yayınları.
- Gurbannepesov, K. (1979). *Edebiyat ve Durmuş*. Aşkabat: Türkmenistan Neşriyatı.
- Güder, B. S. (1998). *Türkmencenin Grameri (III Sintaksis)*. Ankara: Türk Dünyası Gençleri'nin Mahtumkulu Yayın Birliği.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi*. TDK Yayınları: Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (1971). *Türk Dilinde Edatlar (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Hacıeminoğlu, N. (1984). *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*. İstanbul: Cönk Yayınları.
- Hengirmen, M. (1995). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Ekip Grafik.
- İlker, A. (2003). Türkmen Türkçesinde -dır Ekinin "ve" Bağlacı İşlevinde Kullanılışı. *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi*(15)., 120-123.
- Karahan, L. (2007). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ.
- Kaynak, O. (1969). Türkçede Bağlaçlar. *Türk Dili Dergisi*, 19 (209), 697-705.
- Korkmaz, Z. (2003, Şubat). Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları. *Türk dili*, s. 89, 118-125.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (2007). Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar III*. (s. 315-322). içinde Ankara: Türk dili Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Maimatı, R. (2023). Kutadgu Bilig'deki Bağlaçların Tespiti ve Tasnifi . *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* , s. 322, 331.
- Muratgeldi Söyegov, S. A. (2017). *Örnekli Türkmence Gramer*. Ankara: Aşkabat.
- Pıgam Azımov, C. A. (1960). *Hâzirki Zaman Türkmen Dili*. Aşkabat: A. M. Gorkiy Adındaki Türkmen Dövlet Universiteti.
- Pıgam Azımov, G. S. (1962). *Türkmen Dili*. Aşkabat: Türkmenistan Neşriyatı.
- Pıgam Azımov, G. S. (1992). *Türkmen Dili*. Aşkabat: Türkmenistan Neşriyatı.
- Salan, E. (2011). Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde "hem" sözcüğünün işlev bakımından karşılaştırılması. *Turkish Studies (Elektironik)*, 1727,1743.
- Sarihanov, N. (2007). *Şükür Bağsı*. Aşkabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı.
- Şahin, S. v. (2024). Türkmen Türkçesi Gramerleri Temelinde Modal Sözlerin Sözcük Türleri İçerisindeki Konumu Üzerine Öneriler. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergis*, (16), 279,296.

- Şenlik, A. Ş. (2016). Türkiye Türkçesinde Cümle Bağlacı Olarak Kullanılan "ve" ve "da" Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi* , 54(54), 111, 127.
- Taşbey, C. (2020). Türkiye Türkçesinde Bağlaçların Varlığı Üzerine . *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* , 8 (22), 29,47.
- Tuğrul, M. (1972). Tümleç Tartışması. *Dilbilgisi Sorunları II* (s. 201). Ankara: TDK Yayınları.
- Yavuz, S. (2010). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Bağlaçlar (Yayımlanmış Doktora Tezi)* . Elazığ : Elazığ Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Yazıcı Ersoy, H. (2018). *Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı Başkurt Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi.
- Zhunussova, B. (2024). *Kazak Türkçesinde Bağlaçlar ve İşlevleri (Yayımlanmış Doktora Tezi)*. Erzurum : Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü .

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı	
Doğum Yeri ve Tarihi	
Lisans Öğrenimi	
Yüksek Lisans Öğrenimi	
E-Posta Adresi	
Cep Telefonu	

